

ЮЛІЯН ТАРНОВИЧ

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ
ЛЕМКІВЩИНИ

БІБЛІОТЕКА ЛЕМКІВЩИНИ

Ч: 1.

ЮЛІАН ТАРНОВИЧ

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ ЛЕМКІВЩИНИ

(3 карти ѹ 100 іллюстрацій)

Н Ю Й О Р К 1964
ВИДАВНИЦТВО "КУЛЬТУРА"

СЛОВО ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Нам удалося відшукати один примірник цієї книжки, яку перевидаємо в малому накладі фотодруком.

Вперше вона з'явилася була у Львові 1936 р і до ЗДА дійшла в малій кількості.

Хоч вона не охоплює всього з історії Лемківщини своїм змістом, однак зокрема появиться краша – вважаємо за корисне розповсюдити її поміж українцями з Лемківщини за океаном.

Читаючи її, ми відтворимо собі в пам'яті й у серці нашу прекрасну вужчу Батьківщину й її минуле, зруйновану польським окупантом.

Видавництво

ПЕРЕДМОВА.

Кинути жмінку світла на Карпатські Землі — я давно бажав.

Зокрема у порі, як різні необізнані, з питомими лемківськими прикметами, зі своєрідним лемківським життям, і непокликані людці, насвітлюють на свою вподобу походження лемківського „племени,” вважаю оцю коротку працю необхідною. Тим більше, що стисло наукової праці з обсягу історії Лемківщини, ще не маємо.

Українська Земля на Лемківщині — такою її бачимє продовж віків; вона переходила разом з другими українськими землями з рук до рук; різні народи мандрували по її хребті; гнулася лемківська країна, деколи просякала кров’ю, погинався Лемко під тягарем чужих зазіхань — але встоявся.

Безперечно, що наші брати Лемки були наражені на різні впливи, та через це багато дечого чужого присвоїли собі, однаке в сутті річи — Лемко споконвіку Українець.

Мені також доводилося блукати по манівцях, але правда й туга до своїх, захована в моєму серці, вивела мене на простий шлях.

Горджусь моїми рідними лемківськими сторонами. Я находив у лемківській „хижечці“ великі скарби. Це були: народня честь, хрустальні характери, незломна тверда воля змагатися в ім’я великої Правди.

Не шукаю призnanня anі слави — бо культурнї працю для Нафода вважаю своїм моральним громадянським обов'язком.

— „Пам'ятайте, щоб ви не посоромили українського імені!“ — так нас, учнів сяніцької гімназії, навчав дорогий і незабутній наш катехит, о. Др. Роман Решетило.

Ціллю цеї скромної праці — хай буде бодай частинна розв'язка цього блудного колеса, що в ньому находяться карпатські окраїни.

Одне маю бажання: щоб ця коротка праця заохочувала других до кращого наукового зацікавлення Західними Українськими Землями.

Дякую на цьому місці Докторові проф. Іванові Крипякевичові за щиру поміч: ввічливе подання мені властивого напряму цеї праці, як також вказання відповідних джерел, що послужили мені в цьому завданню. Замічаю також, що Др. проф. Микола Чубатий, з властивою йому безкорисною любов'ю до праці, читав цілий рукопис, за що складаю йому прилюдно щиру подяку. Вкінці широко вдячний дорогому другові мгр-ові Іванові Коваликові за перегляд рукопису та поміч у справлюванню друку. З'окрема вважаю своїм милим обов'язком надмінити на цьому місці, що до прикрашення цеї книжки надісланими знімками, або готовими клішами, причинилися: Впр. о. Іван Бугера (Милик), о. Петро Андрейчик (Війське), о. кат. Микола Головач (Босько), о. Михайло Горечко (Цеклинська Воля), о. Карло Сальо (Мшанна), о. Теодор Хомко (Кальниця), о. Андрій Злупко (Гладишів), о. Михайло Весоловський (Гирова), о. Михайло Горошко (Яблониця), о. Орест Венгринович (Синів), о. Василь Середович (Туринсько), о. Іван Качмар (Злоцьке), о. Олексій Давидович

(Граб), о. Дмитро Ступак (Зиндрanova), о. Іван Титар (Ганьчова), Високодостойний Добродій Др. Маркіян Дзерович, мгр. Лев Букатович, Др. Я. Фальковський, Степан Вархоляк, Микола Малий, Іван Яремко, Др. Богдан Гнатевич і Др. Омелян Волинець.

Львів, у серпні 1935 р.

Юліян Тарнович

ЗАХІДНІ КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ.

ЩО ТАКЕ ЛЕМКІВЩИНА?

Лемківщина — це досить великий шмат землі по обох боках західніх Карпат від ріки Сяну й Ужу по Попрад. Цей шмат землі є около сто кільометрів довгий та 60 км. широкий. Тут живе українське плем'я Лемки. Отже Лемки — це українське плем'я, висунене найдалі на південний захід тих земель, що є заселені українським народом. Лемки заселяють на просторі 100 км. Карпатське підгір'я з обох сторін Карпат і самі Карпати. До Лемківщини зараховуємо також 16 сіл на північ від Коросна.¹⁾ Ці села окруженні вже з усіх боків польськими селами, однаке вони найбільше тяготіють до Лемківщини і не улягає сумнівові, що вони колись з нею лучилися.

Глянувши на мапку, бачимо, що границі Лемківщини творять наче трикутник.

На південному сході, стойте на межі волосадський Бескид, а етнографічна лінія веде здовж річки Волосадки — на північ побіч Середнього Села, займає містечко Угерці та Лісько. Скручує дещо відтак на північний захід коло села Волоської Тиряви, Доброї та Улюча. Потім веде просто на

¹⁾ Близняка, в дочерною Гвоздянкою, Малівкою, Баричкою, Полом'ю, Явірником, Гвозницю, Жарновою, Небильцем; Бонарівка з Висоцькими Будами; Ванівка (Węglówka), Красна, Опарівка, Ріпник, Чорноріки.

північ до містечка Дунова, до села Явірника, де заломлюється під острим кутом здовж Каньчуги, Маркової, Ланьцута, Туриня — по ряшівський залізничний шлях з Ряшівщиною йде через Пстругову, Фриштак, Осібницю, Біч, Луненин, Могильну. Здовж скальського узгіря сходить на оселю Вільшанку, через Новий Санч до Старого Санча. Відтак — веде ломаною лінією на Коростенко, залишує по правому боці, чужі тепер для нас села. Від Коростенка займає простою межею гору Рабштин, села Північну, Жубрик, веде здовж гори Скалки, через Мушину, гори Вапенні на Зимний Шпиль, гори Високе, Берестя. Скручує мережковато коло села Мушинки, Тилича, Полянки, Біличну, на Гострий Верх, Бліхнарську Високу, попри оселі Регетів, Конечну, Радошину з верхом Тисове, селом Тихання. З гори Явористі пнеться на Студений Верх. Забирає дуклянські гори, села: Зиндранову, Черемху, Яселко з річкою Ясель. Губиться в мощанецьких лісах, веде кордонними верхами через вислічанські узгіря — на південний схід аж по річку Солинку, через верхи Кізлатої гори та Вяселя. Сходить вкінці здовж річки Річиці до Волосадки — волосадського узгіря.

На цій менш- більш площині тягнеться Лемківщина і по півдневій стороні Карпат; зі сходу від хріки Уж з Уличкою, Лаборець з Цірокою, над долішною Ондавою, Тарчею на півднє, по джереда Попраду, на заході.

Цей трикутник містить у собі в південно-східному клині балигородські сторони; дещо на північ Лісько з оселями. Вижче Сяніччину з Риманівщиною, яка врізується команецьким кутом в межі ляборецьку-Калинівщину. Побіч лежить Динівщина з Березівщиною та з Ряшівщиною від півночі.

Західню частину займає з гори Новосандеччини — децьо на південь Старосандеччина. Самий західний кут виповнює Коростенщина, з якою межує Горличчина та від півночі Грибівщина. При

Лемківська ріка Попрад коло Жегестова Живця, на т. зв. „Лопаті“. По правому березі ріки видніють поля Лемківщини по чехословацькій стороні, по лівій ліс і поля Лемківщини по цій стороні.

найдовшому, південному боці трикутника лежать — найдальше від заходу Мушинські сторони з найдальше на захід висуненими селами: Біла Вода, Чорна Вода, Шляхтова, Явірки; по другій стороні Карпат з Остурнею — відтак Регетівщина, Короснянщина з Дуклянщиною, що луčиться на сході

з Риманівсько-Сяніцькою округою. Середину цеї карпатської бази, творить Ясельщина й Стрижівщина — на півночі.

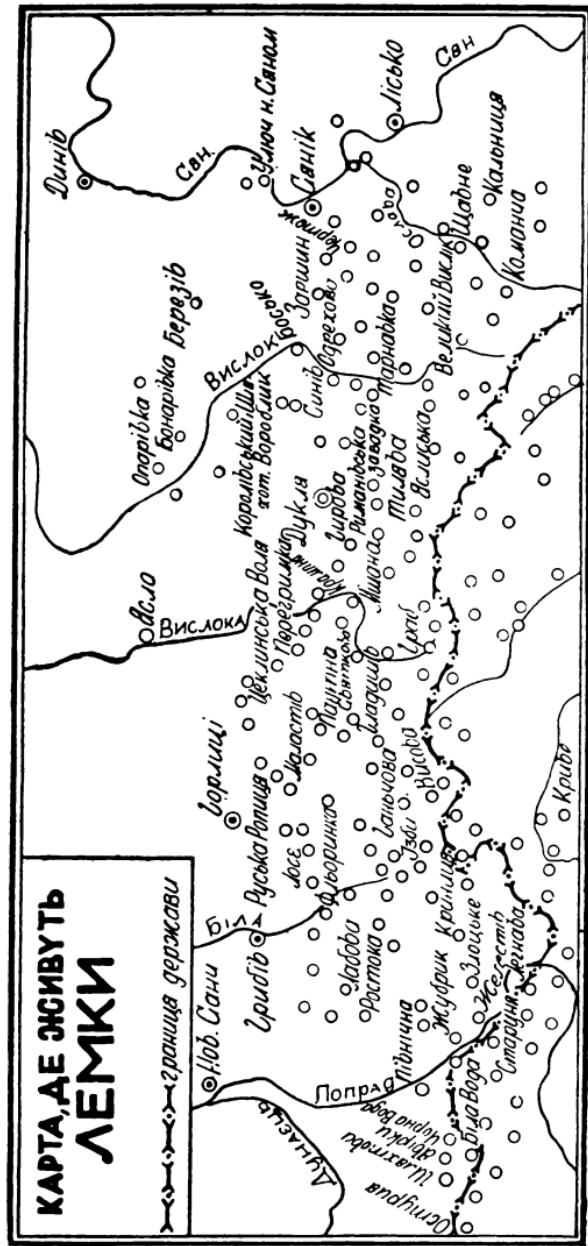
Так більш менш виглядає етнографічна карта західних Карпатських земель.

Зновуж, український мовознавець, Йосип Шемлеї подає в своїй короткій науковій праці „*Z badai nad gwarą lemkońską*“ границю Лемківщини, визначену на підставі поданих місцевостей — в дотеперішніх мовних записках з лемківських земель. Зокрема цей вчений доповнив ці записи власними матеріялами, що іх записав у 1932 р. в горлицькім та ясельськім повітах.

Він пише¹⁾). „Поза найдальше висуненою на захід Остурнею, окруженою селами з польським населенням, суцільний обшар земель, заселений Лемками зачинається від (ріки) Дунайця. Чотири села: Шляхтова, Явірки, Чорна Вода й Біла Вода полученні з лемківськими селами на словацьких землях. Від Жегестова і Зубрика веде лінія на північ, минаючи польську²⁾ Пивничну, через Малу Вірхомлю (Верховню пр. авт). Велику (Верховню пр. авт) Вірхомлю, Ростоку, Лабову, до Руської Королевої; відси веде через Богушу, Бинчареву, Фльоринку, Вафку, минає польську Ропу, до Шклярок і Шимбарка (польське село, з винятком одної закутини „Над Іздом“ і присілка „Долини“); переходить до Великої Машини і до Малої Машини, Розділля, Боднарки, до Цеклинської Волі, (у Цеклині число українців мале), до Клопітниці та Перегримки. Побіч Жмигороду лінія веде дальнє через села: Березова, Скальник, Кути, Мисцева,

¹⁾ Подаємо в перекладі за Шемлеєм.

²⁾ Др. П. Домбковські *Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej*, Львів 1926 подає, що ще до XV ст. Лемки там жили.

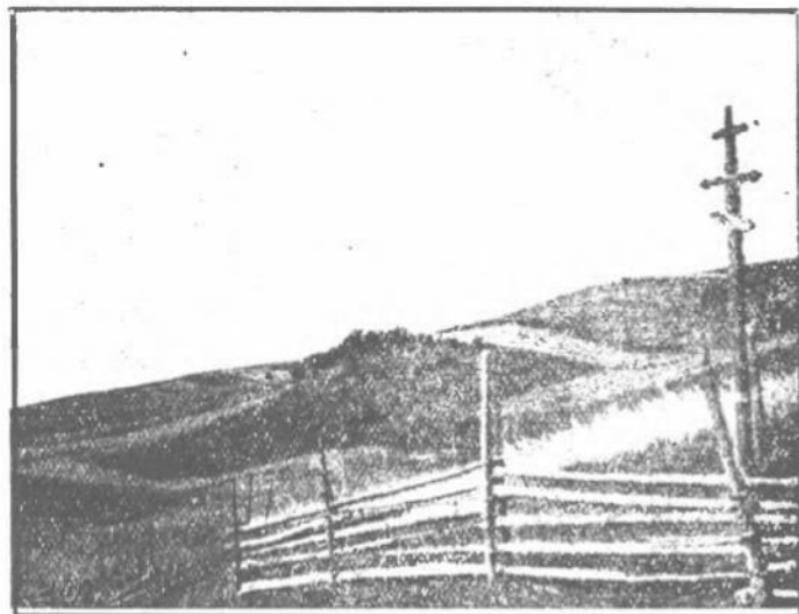

Гирова, Терстяна, Риманівська Завдака, (Волоський) і Польський Королик, Балутянка, Вілька, Королівський і Шляхотський Вороблики, вкінці через частинно український Ладинъ до Боська. Від (ріки) Вислока побіч Боська — дальша північна лінія Лемківщини веде, зближаючися до коліна Сяну коло Волоської та Сільної Тиряви в Сяніччині; відси вертає на південъ річкою Ославою (дещо на схід) через села: Старе Загіря, Великополе, Куляшне, Туринсько до Лупківського промиску. Дальшою границею Лемківщини на сході (на Закарпаттю пр. авт.) є ріка Вирава, лівий доплив Лаборця (село Збійне виказує сталий наголос, побіч деяких слів з рухомим, або „перехідним“ наголосом). Усі місцевости на захід від Вирави, зокрема від Лаборця з українським населенням у бувших заплинськім, шариськім і спішськім комітатах (адміністраційна одиниця на Угорщині, з власною правою, відповідає давній російській губернії; існує від Х в. пояснення наші), належать до Лемківщини і тамошнє населення зве себе Лемаками (Лемками)."

Ця саме праця, разом з другою, дослідом Професора Дра Івана Зілинського „Лемківська говірка села Явірок,“ на підставі мовних дослідів, доказують, що говір Лемків є в цілому українським говором та, що Лемко споконвіку Українець. Найкращий на це примір, говірка села Явірок, що хоч це село дуже висунене на захід і знати на ній сильний вплив мов словацької та польської, то в своїй мовній основі, говірка цього села належить лише до українських говорів.

Кромі цього, ще в минулому сторіччю вчені дослідники, мовознавці такі, як Іван Верхратський, український педагог, природник і філолог (1846-

1919), дослідник галицько-українських говорів написав „Про говорі галицьких Лемків.“ Львів 1902. і багато наукових праць з ділянки етнології (грецьке слово: народознання) і діалектології (гр. сл. наука про говорки), як також Оляф Брох, професор

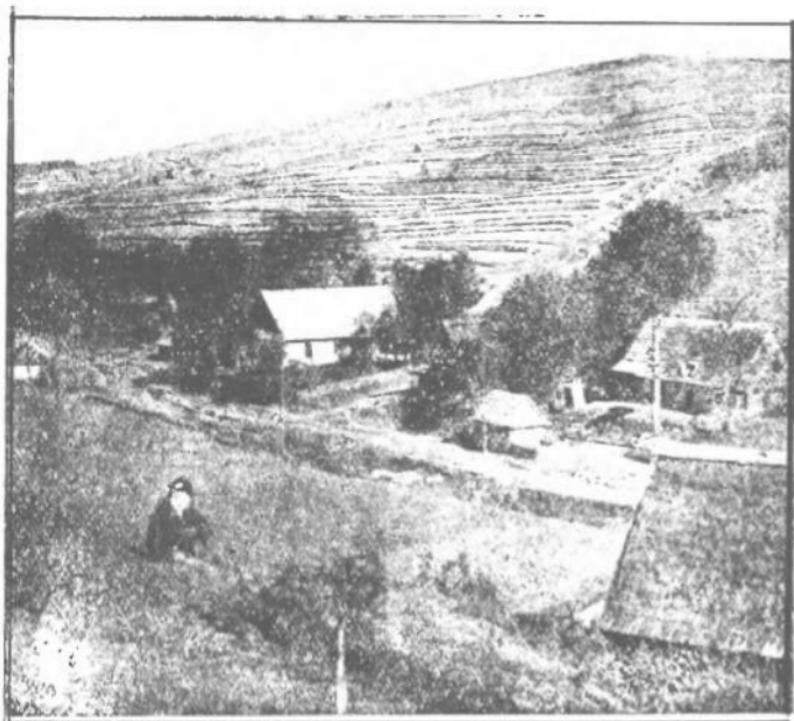

Краєвид з околиць Щавниці, пов. Новий Торг. Там лишилися ще чотири українські села: Біла Вода, Чорна вода, Шляхтона й Явірки. В Щавниці в ще до сьогодні один лан землі „поповщина“ та другий „дяковщина“. Перед всесвітньою війною Впр. о. Корнило Кузик найшов у старім дерев'яному (тепер розібраним) костелі, на престолі залиплені образи греко-католицького обряду.

університету в Осло (Норвегія), норвезький філолог, дійсний член Наукового Товариства Шевченка, автор знаменитої слов'янської фонетики „*Slavische Phonetik*“ і „*Очерку физіології славянської речі*,“ описав діалект-говорку села Ублі на Закарпатті — оба вказали в цілій основі, що лем-

ківська говірка виходить з українського говору та в лише в тій площині треба її досліджувати.

Тоді згадані праці Й. Шемлея, проф. І. Зілин-

Вид на село Гиреву к. Дуклі.

ського, проф. І. Верхратського та проф. О. Броха разом — це доказ, що Лемківщина споконвіку українська земля.

КОРОТКИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ЛЕМКІВЩИНИ.

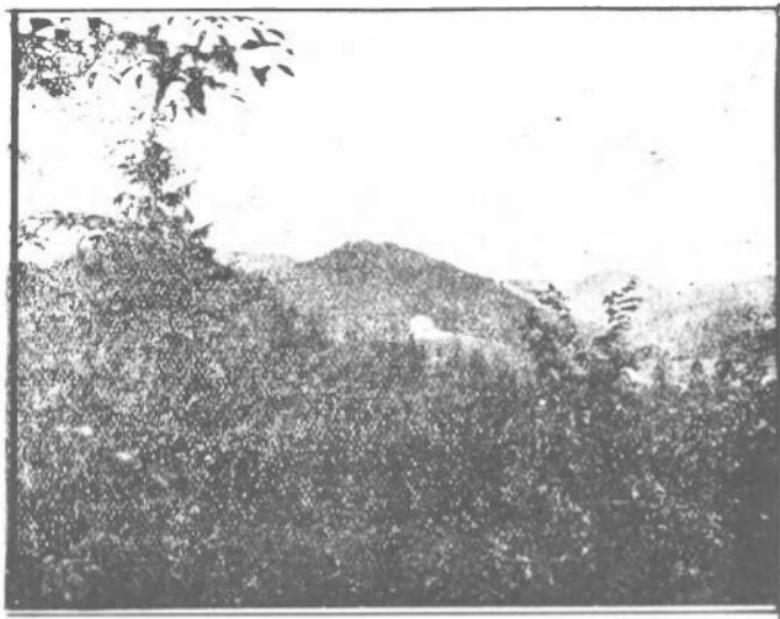
Лемківщина, це гірська країна. Карпати, прозвані також Верховиною, діляться на Низький, або Лемківський Бескид, що межує на сході від джерел Сяну з Високим або Бойківським Бескидом.

Лемківський Бескид невисокий, доходить усього до 1·125 м. і нестрімкий, прорізаний багатьома провалами й широкими долинами. Лемківські гори займають при кордонному краї Карпат від сходу Кізляту Гору з Вяселем, Загірянські верхи, Тирявські, Вільховецькі, Білогорські, Лішнянські узгір'я, що разом зі Сторожівськими горбовинами вінком окружують Сяніцькі Землі. Дальше розтаборились Команчансько-Лупківські високорівні, Вислоchanсько-Мошанецькі верхи, Дуклянські гори, Діли, Губині, Явірники, Габурі, Кичери, (Кучери), Мережки. Від заходу сторчить Студений Верх, Явориста гора, верх Тисове, Бліхнарська Висока, Гострий верх, Високі гори з Берестям, дальнє Зимний Шпиль, Вапенні гори та Скальські узгір'я над річкою Скалкою.

Карпати — є зморшковими горами й стоять у зв'язку з великою системою зморшкових гір, а саме з Альпами й Балканом.

Західні Карпати тягнуться від Дунаю по Попрад і Торису; зложені з пісковиків і лупаків флішевого характеру — на сході по Сян і Ляборець. Серед

цієї смуги, м'якої своїми формами, розсіяні вапнякові скалиці, наїжені та гострі. Найбільш іх над Дунайцем (Пеніни в Зах. Бескиді 982 м. вис.), над Руським Потоком (Високі Скалки 1.052 м. вис.) і Попрадом. На південні від Низького Бескиду тягнеться смуга вигаслих вулканів,¹⁾ Пряшівсько-Токайські Карпати (1.092 м. високі).

*Дуже гарний пітому Лемківський краєвид
з околиць Жегестова Живця. На горі видніє дім Т-ва „Епарх. Поміч“
в Жегестові Живці на т. зв. Лопаті.*

Для переходу Карпати — не важкі¹⁾), багато просміків, тому комунікаційні відносини досить добри.

Між цими горами, ріка Сян прорізується срібною лентою (прозваний — „сріблолентий Сян,“) що

¹⁾ Я. Пастернак, *Ruské Karpaty w archeologii*, Прага 1928.

бере початки з Карпат в околицях містечка Сянок (Сянки), з притокою Вислока, випливаючого з Вислічанських верхів, з малими побічними Тарчою — або Моравою, побіч загір'я з Ославою і багатьома гірськими рвучими потічками; дальнє пливе Вислока, Біла, Ропа, що разом пливуть з Сяном до Балтійського моря. Західню Лемків-

Камінь „Чортція“ на горі Пустий коло Жегестова (1061 м.). Це чудо буйної Лемківської природи; вижче каменя печера розбійників.

„Діявольський Камінь“ на горі Яворині. Криниця Живець (1116 м.) Під каменем українські туристи.

щину прорізує Дунаєць з Попрадом, що випливає з південного боку західних Карпат.

Закарпаття зрошує зі сходу Уж з Уличкою, Вирава, Лаборець з Широкою, Ондава і Тарча на півднє. Усі карпатські ріки і річки багаті в рибу. Русла рік виложені твердим камінням,

зернистим піском, що надається до всіх будівельних і технічних робіт. Карпатські ріки повиріз-блювали продовж віків глибокі корита, яких спад на просторі одного кільометра доходить до сто метрів. Така стрімкість надається до примінювання сили води до витворення великанської енергії, що ніж можна гнати величензі машини.

Береги рік завалені великими камінними брилами, зломами скал, будівельного-трівкого матеріалу. Однак це все на жаль лежить невикористане.

Збиряють (грабають) овес. Солотвина к. Криниці.

Зате лемківська земличка кам'яниста, вбога піскувата, годує своїх мешканців одною тільки бульбою та вівсом. Гірські пасовища лихі, порослі ялівцем і терниною.

На Лемківщині гірське підсоння: літом багато дощів, хмари задержуються на високих гірських ланцюках Карпат, тому в літі часті зливи і громи, а зимою навала снігу. Безпереривні вітри в дуклянському, короснянському, яслиському та лупківському просміках.

Земля здебільша кам'яниста, неврожайна, тому Лемки мусять важко працювати, щоб з неї прожити. У багатьох селах немає доїздів до поля, бо

вода щороку вигортає вузькі гірські доріжки, зісувавається земля, так, що Лемко часто мусить на хребті носити навіз — або цілий свій дорібок. Однаке Лемко не живе тільки з управи ріллі; він плекає худобу — славні річні торги на волі в Рогах на Лаврентія, в Риманові на Вартоломея, давніше в Перегримці та в Бардиєві. Продає також дерево, ялиці, смереки, буки, займається пеперібкою сирого дерева на тесані, різані або колені бельки, лати, дошки, протесі, гонти; вивозить до міста опалове тверде букове, або ялове дерево, стовпці та латки до огорожі, занимається рівнож мистецьким виробництвом з дерева. Однаке без огляду на те, багато, бо до війни майже з кожної хати виїздило одно або двоє челяди до Америки, Канади — на заробіток.

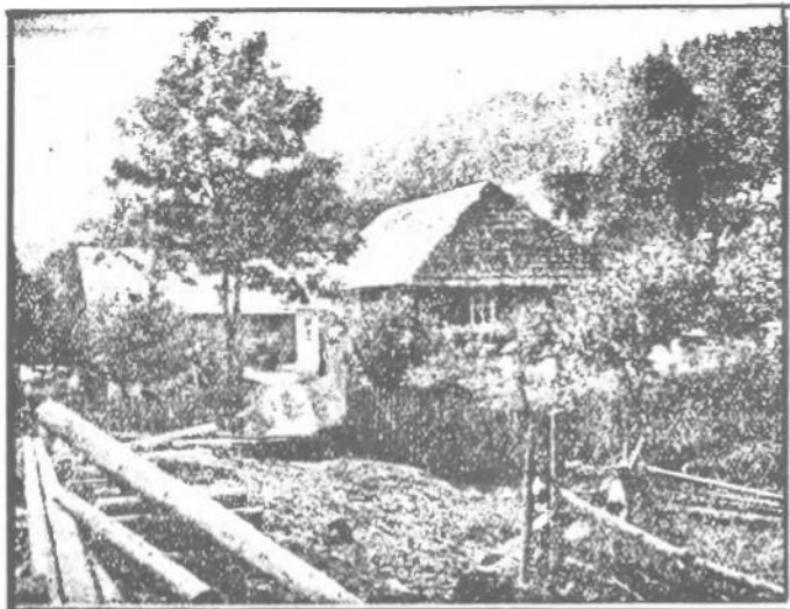
Зима в Карпатах довша (до $\frac{1}{2}$ року), ніж на долах. Ліс на підніжжі Карпат на заході буковий, поволі переходить у шпильковий (ялиця, смерека). Поза межею лісу ростуть трави й „жереп“ — карловата гірська сосна.

У самих горах збіжжя пізно дозріває; сіють переважно, яре збіжжя, озимина вимерзає, або виприває під грубими верствами снігу, натомість підгірські сторони надаються до плекання городовин і гарних овочевих садів.

Лемківська земля багата в різні підземні скарби. Побіч нафти, залізної руди, покладів земного воску, гіпсу, будівельного каміння і твердого дорового шутру в карпатських ріках, найбільше багацтво Лемківщини — це лічничі - мінеральні джерела в Щавниці, Криниці, Жегестові, Риманові, Івоничу, Вірхомлі, Висовій, Вапеннім, Перегримці, Ганьчовій, Радоцині та в інших. Взагалі на цілому Лемківському Підкарпаттю та Закар-

пattroю находяться неоцінені природні скарби, — однаке Лемко з тих скарбів немає майже ніякого хісна.

Колись Карпатські сторони були густо залисені, сьогодні тут є вже багато лисих прогалин. Також із численної звірини і пташні мало нині лишилось,

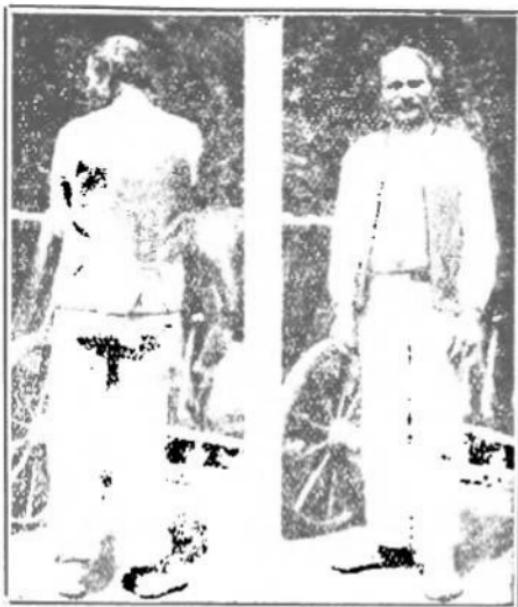
*Господарські забудування і пасіка
Льва Кобанього в Лосю, к. Лабоєй.*

медведів та рисів уже зовсім немає, а вовків, диких і лисів щораз менше; зате багато заяців і серн.

Лемківські узгір'я багаті у всілякі „Божою рукою“ дані овочі, ягоди, горіхи, черешні, безліч лічничого зілля та медодайних рослин.

Лемківщина, це одна з найкращих гірських країн, з питомим собі населенням і оригінальною багатою культурою.

Ціла Лемківщина, це та частина галицької землі, якій найбільше судилося відчути на собі натиск чужих народів та їх володарів зі заходу та півдня, яку найскорше відірвали від матірного пня та піддали владі чужих держав. Та, що ці держави були часом сильніші й мали за собою поміч

*Господар в лайбiku зі синього сукна, з червоною обшинкою.
З переду і зо заду. Мицова Воли.
(Я. Фальконський — В. Пашинецький, На лемківсько-бойківському
промежжі, Львів 1935).*

світських і церковних зверхників, легко було їм підпорядкувати собі цю частину української території, що сягала від Сяну (далеко на захід), легко було присмирити бідне лемківське плем'я. Однаке самі чужинці, що натискали на нашу країну зі сходу, другі з півдня і з півночі, з часом самі

підпадали під вплив нашої культури, в старовину дуже високої (будова церков, чудові питомо-лем-

Господиня зі ступою. Передна стіна хати мальювана: перед мешканням: жовта підвальна, решта чернона з білими пасами. Вікно обрамоване на голубо. Ворота до боїща жовто мальювані. Прелуки (Я. Фальковський — В. Пашницький, На лемківсько-бойківському промежжі. Львів 1935).

ківські пісні, звичай-обичаї) та поволі самі українізувалися, але одночасно ця частина нашого на-

роду, що була наражена на натиск із заходу, зачинала звільна слабнути, піддаватися сильнішому противникові та затрачувати свою окремішну народність.

Цим пояснюється, що наші західні та полудневі сусіди зачали чимраз більше зростати в силу на нашій землі, тим більше, що багато наших людей, навиклих до вигоди, переходило звичайно доволі скоро туди, де було забезпечене спокійне, без журне життя. Цим треба пояснити, що ми поволі втратили й бояр і міщан, що при народності та вірі зісталися самі селяни, цим також треба пояснити, що на Лемківщині лишилося так мало пам'яток української давнини.

Про походження Лемків наука до тепер не могла багато сказати. Самі мешканці гір звуть себе не тільки Лемками, а також до недавна звали себе Руснаками, руськими людьми, тепер уже й Українцями. Назва Лемко є чисто українська. Лемко або Лемчак — ця назва пішла від слова на Лемківщині загально вживаного „лем,“ а подекуди звучить „лен,“ або „нем,“ це значить: йно, шойно, тільки (лише, лишень). З початку мабуть ця назва була призовою, що правдоподібно вперше вийшла від сусідних бойків. Оба ті „племена“ взаїмно передразнювалися. Бойки називали своїх сусідів „лемками“ від лем,“ а лемки знов „бойками“ від частиці „бойє.“ За Карпатами називаються звичайно „лешаки,“ коли вживають частиці „леш,“ або „лишаки,“ коли вживають частиці „лиш“-тільки. З часом ті назви затратили призовне значення та тепер не мають найменшого відтінку погорди ані легковаження.

Расово Лемки, це чисти етнічний тип, — чужі домішки дуже невеликі. Лемки рішучо належать

не до чужих народів або племен (Шведи, Румуни, Волохи), як думали деякі дослідники,¹⁾ але до Українського Народу.

*Накриття голови „фацелік” з переду і з другого боку.
Долішній Вислік.
(Я. Фальковський — В. Пашицький. На лемківсько-бойкінському
промежжі. Львів 1935).*

*Кілько є всіх Лемків? По цей бік Карпат, на
нашій стороні живе понад 250 тисяч Лемків, на*

¹⁾ Лозінські Бр. Galicjana. Kilka obrazków z pierwotnych lat historji galicyjskiej. Львів 1872..

Вацл. А. Мацейовський, Pierwotne dzieje Polski i Litwy. Варшава 1846 р

Закарпattю 150 тисяч, знову на еміграції в Америці, Канаді, Аргентині, Бразилії живе поверх 250 тисяч. З давна осіли та живуть Лемки в Юго-

Молодий господар в солом'яному капелюші, одітій гранатним „лайбиком з гузиками“ та гунькою. Долішній Вислік.
(Я. Фальковський — В. Пашницький, На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

славії, в околицях Бачки, звані бачванські Лемки, около 50 тисяч. Також на мадярських землях, в околиці Нірешгази за Тисою (ріка на Уграх

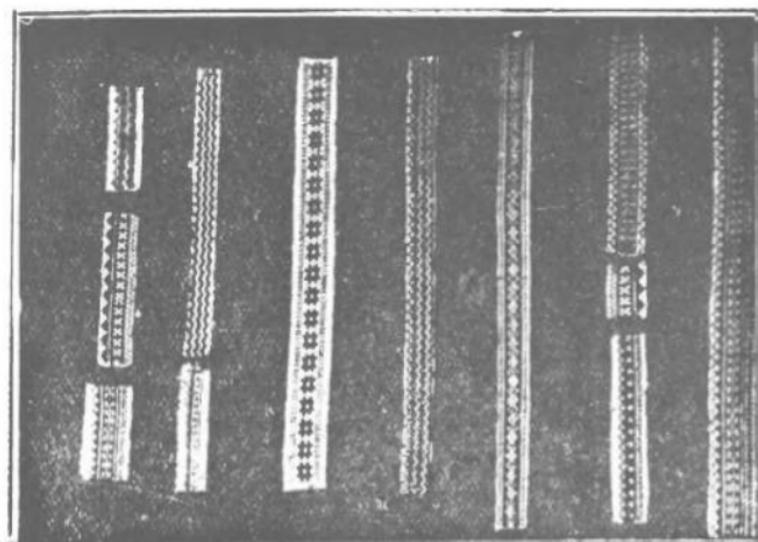
впливає до Дунаю), поселились перед війною 4 родини з Лосього к. Ропи та 8 родин з Климківки в Горлицчині.

Невіста в гунці. Долішній Вислік.
(Я. Фальковський — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

Отже разом усіх Лемків-Українців живе понад 650 тисяч.

Ростом Лемко стрункий, кремезної будови, добре розвинений та сильний. Він круглоголовий, його очі здебільша і волосся темної краски; хоч у деяких селах, пр. в Трепчі, Дарові, Мошанці наглядно в Одреховій к. Заршина, Лосє (чудові лосянські блондинки) переважають ясноволосі типи та синоокі. *Жінки* стрункі, веселі, мрійливої

Вишивки рукавів і обшивок: червоно-голубі. Команьча, пов. Сялік.
(Фот. Я. Фальковські).

деколи вдачі, красні, здорові під кожним оглядом і на пречуд працьовиті. Переважають красуні чорноброві, кучеряві, зі смаглявим личком (Великий Вислік, синоокі — біолиці в Боську і Синеві під Римановом, русяні Крампна, Дуклянщина ітд.).

Лемко до всього здібний, розуміється — доброго: що очі бачать — руки роблять; він підприємливий, хвацький та чесний. В біді ратують себе

взаємно, помагають собі, поважають і шанують себе та свою окремішність.

Вдача Лемка загартована, тверда, рішуча та статочно-розважна. Лемко любить довго терпти, але біда тому, хто його напастував би; не дарує п'яди землі; він зрісся з горами, полюбив їх як рідну матір, дорожить ними. Тут і його світ.

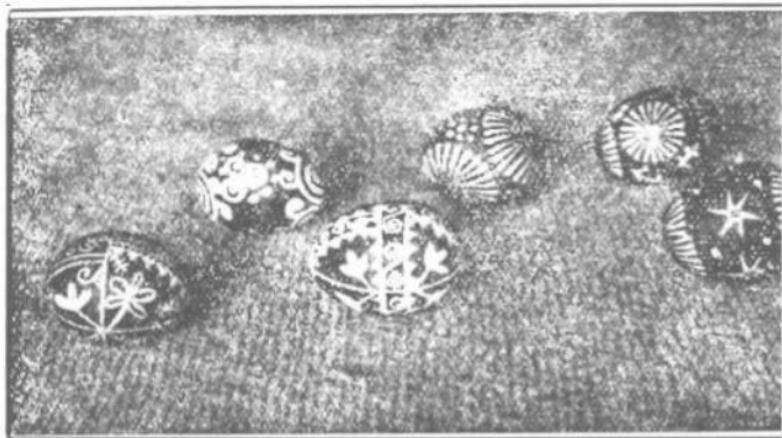
Расова спільнота Лемка з Українським народом, краса, сила й плодовитість — це міцна запорука і багацтво його майбутності.

Приріст населення нічим не спинюваний, нормальній; кожна лемківська хижечка повна робучої челяди, а після повна дітей. Челядь кидається на всі сторони, щоб виживити себе та прожити. Жадна тяжка праця не відстрашує Лемка, він потрафить на рівні з американськими мулями — працювати в американських копальнях, щоб помогти залишенні рідні в Карпатах. Лемко знаменитий рільник-фармер у Канаді, добрий пастир-годівельник в Аргентині; ощадний купець-промисловець в Америці.

Лемко — це прастаре українське расове плем'я, що з своїм говорі задержало донині дуже багато старо-українських слів як: гуслі (скрипки), гудак (скрипак), сипанець (шихлір) і т. д. Найзамітнішою прикметою лемківської говірки є постійний наголос на передостатнім складі слова (вόда, вікно і т. д.). Через вікове сусідство з поляками і словаками мають лемки в своїй мові (бесіді) багато чужих слів. Однак лемківська говірка належить до української мови і тутъ бере свою основу і підложжу.

Звичаї та обичаї. Лемко в нічому не остався позаду своїх братів Українців. Справляє гучні хрестини, шумне весілля, повне життя і співу.

Святкує „собітку“ в день Івана Купала, любить празники (кермеші), обходить Великодні Свята, пишучи своєрідну питому лемківську писанку. Також і Різдво багате в різні обрядові звички та вірування. Зокрема велику вагу прив'язує до свята Йордані, Покрови Пр. Богородиці, Спаса, Вознесення, св. Миколи, св. Андрея, св. Юрія, св. Димитрія. Лемківське життя оплетене та окутане чудним повірям, оснуваним на багатьома переказами,

Лемківські писанки з околиць Сянока. Музей Т-ва „Лемківщина“. (Фот. Я. Фальковський).

що їх переказують з рода в рід і віруваннями-забобонами.

У цьому багато находитися спільногого цілому укрінському народові, що разом з питомою лемківською народницею ношею лучить Лемка з усім що своє-рідне, з діда прадіда — українське.

Пісні. Серед різних обставин, твердого життя, витворили мешканці західних Карпат, ці тихі працівники — Лемки — багату пісенну культуру. Українські знавці доказують, що так, як україн-

ська мова ділиться на кілька говірок, між якими є лемківський говір, подібно також і українська пісня — ця мова душі має дві головні відміни. Відміни ці не є дуже давні, є новішого походження. Одна частина, це східна — придніпрянська, більше поступова, друга частина карпатська (гірська), більше старинна. Тут саме належать між іншими

Лемківська процесія йде на відпуст, Жегестівщина.

й наші лемківські пісні. Лемко, що не любить з природи новостей, не спішився, щоб і свою пісню змінювати. До тепер ще співають стари, типово українські, обрядові пісні, як:

Колядки: — Гаса, хлопці до ряду, —

Пропиємо коляду!

— Пришли-сме ту щедрувати,

*Чи готови колачи? Щедрий вечер, добрий
[вечер і т. д.]*

Весільні: Позерай, пані матко (2),

Ци ся виют вінці гладко? (2).

Ци зте нам ту раді, ци зте нам не раді?

Як зте нам не раді, то підеме з тади.

В нашім дворі став, де я ся ту взяв.

Ходив єм по Україні, люди мі тя

нараїли, Пан Біг мі тя дав.¹⁾

— Коло той хижи зіля (2),

Зачинатся весіля (2).

— Сияла зірка, сияла,

З ким ти Марусю шлюб брала?

З Тобою Яньчику — з Тобою,

Як ясний місяць з зорею, з зорею!

Гаївки: (останки гаївок у піснях, що втратили обрядове значіння):

— До сашу дівчатко, до сашу,

Будемеся любити до часу.

Іщи сашовина не зишла,

Уж ся наша любость розишла.

Ей сяя гоя, лелія —

Што-же мі ся в брудку превия. —

Ой горіла липка, горіла,

А під ньов милейка сідила! і т. д.

Обжинкові: Вийдь же, газдине, до нас

Одбер віночок од нас

Не вийдеш си го купіц,

Пуйдзэмє ци го препіц. (Впливи словаків).

А наша їмость не пишна

На воротойка вишла.

¹⁾ Співають в селі Милику, к. Мушини. Іван Бугера „Українське весілля на Лемківщині, Львів 1936.

Ой спи, їмостю, доволі —
Кедъ маш вшитко в стодолі.

Колисанки: Єй, а, я люлю мі, люлю —
Ой під дзелену дулю —
Єй дуля ся розвie
Єй дітину прикриє, і т. д.

Люляй же ми, люляй,
колишу я тебе,
А кет ти мі вснеш,
То я лишу Тебе, і т. д.
Ой сину — мій сину,
я про тебе гину:
Ни во дни, ни в ночи,
нігда не спочину...

Коломийка: Иде козак берегами,
підківками креще.
За ним — за ним шварне дівча,
черешеньки несе.

Єй вишла я на гірку
повідам казаня,
Єй, найби мі, мамуся —
винесла сніданя і т. д.
А на наші салашині
сталася новина,
А юж наша Марисенька
породила сина і т. д.

Шумки: Коб я била біду знала,
Не ишла заміж, лем гуляла.
Гоя·гоя, гоя·гоя
Головонько ж бідна моя і т. д.

Козачок: А Боже мій, Боже мій,
Де ся подів роскіш мій?

Дує вітер по росі,
Юж по моїм роскоші.

Емиграційні: Ой подме же ми подме,
си з мадярского краю.

А, бо на нас, Мадяри,
ей криво позираю(ть).

— В Гамерице, в сальоне, в сальоне,
Пиют віно братове, братове...

В старім краю, при обичаю,
Жена барз бідує, пізно лігат, рано стає,
діти годує.

Пише листи до нього, до мужа своєого:
Приїд мужу до дому, діти плачут,
видіти хотят няня моєго.

Він їй так одписує, што уже не приїде,
Бо го, доля глибока й дорога далека —
Спіткала — не Гамерика.

І саме ці місцеві пісні творять разом зі старими типову, лемківську пісню, що своїми основами і підложжям належить до одного всеукраїнського-матірного пісенного осередка. Творить з ним, зливается в одну українську пісенну культуру і тим самим і національну єдність. Осередком правдиво-лемківської пісенної старинної культури є безперечно села: Висова, Ліщини, Маластів, Смерековець у Горлицчині,¹⁾ знову Тарнавка, Вислочок, Полави в Риманівщині, Зидранова, Барвінок, Тилява в Дуклянщині, Милик к. Мушини.²⁾

Не даром то кажуть, що „українець співає цілий рік і цілий вік.“ Бо й справді, коли тільки

¹⁾ Це на основі твердження Впр. о. Декана Степана Корнови, теперішнього пароха в Висовій, к. Горлиць.

²⁾ Іван Бугера, Українське весілля на Лемківщині, Львів 1936 р.

уявимо собі цю безліч лемківських обрядових пісень, колядок, щедрівок, веснянок, весільних, обжинкових, купалових, рекрутських і зв'язаних з еміграцією за Океан, або над Тису на жнива, то побачимо, що пісня оповила чарівним серпанком не тільки життя Лемка від колиски до могили,

Українські діти Лемківщини сиплять цвіти свому Владіці Преосв. Йосафатові Коциловському, еп. Перем. Самбір. і Сяніцькому, в часі Його звиджування своєї пастви на Лемківщині, в селі Андріївка коло Мушини.

але й обняла в свої рамена все минуле Лемків і про лемківську окраїну, від давня до сьогодні.

У піснях дає Лемко вислів усім проявам людського кохання, що все одушевлене, все дороже, опромінене найкращими поривами душі й серця, ніколи не звужується до змислової, тілесної жадоби. В душі Лемка живе ніжне поетичне почу-

вання, яке виливається в сумовитій мрійливості. Своєрідне, незрівняне своїми лемківськими формами, мальовничістю й доцільністю — церковне будівництво, зв'язане й обнятє в рямці гарних лемківських звичаїв та обичаїв, витворених у своєрідному гірському тихому середовищі — задержало Лемків у спільноті з українським матірним пнем.

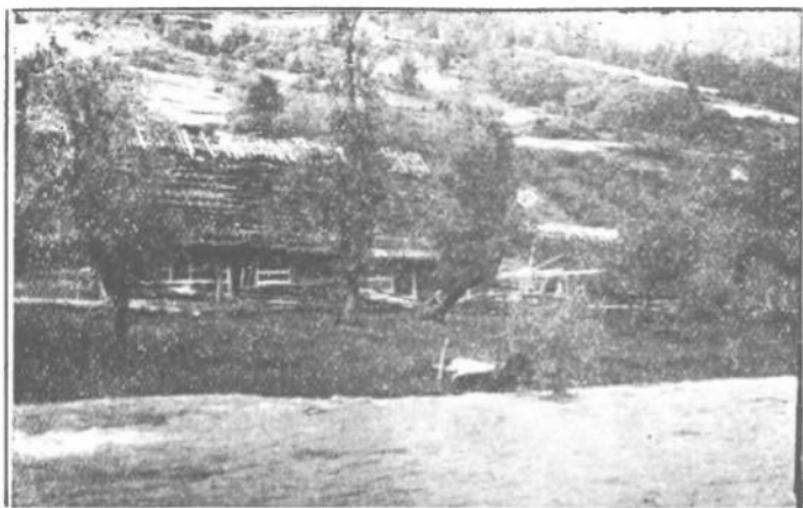

Традиційне правлення паастасів на Лемківщині в часі Великодніх Свят — на гробах. Впр. о. І. Бугера править паастас в Милику.

Глибока і тверда віра допомогла Лемкам перетріти багато страхіття, пережити панцизняний гніт і використовування, вона заохочувала до оборони та до боротьби. Тож до життя й тяжкої боротьби за своє існування в горах, Лемко ставиться, як найкраще. Шукає в життю краси й радості та спромоги виявити свою окремішність. Битий тисячелітнім лихоліттям — Лемко дещо

приник і посумнів, але не потонув у безнадійній мелянхолії; хоча часом замкнувся в собі й став недовірчий та байдужий для справ будня, то при кожній нагоді, нерідко в горю та нещастю, стає перед нами, як людина із здоровим, деколи може зідливим гумором.

Лемко каже „чужого не хочу, але свого не да-

Лемківські хати: мальювана на червоно, в господарській часті на жовто, в білими пасами. На першому пляні збирася у воді річка Солника, Довжиця.

(Я. Фальковський — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

рую”; це вартісна прикмета, що найкраще характеризує всіх Українців і Лемка, в минулому й сучасному.

До того, що він, не посягав по чуже, тратив своє, Лемко пізно додумався...

Але староукраїнська висока культура мала у собі стільки життєтворчої сили і таке глибоке коріння запустила у народню масу, що цінностями

її народ і на Лемківщині міг пережити часи лихоліття. Хоч багато затратилося і пропало, то збереглося найважніше, — любов і пошана для традицій, почування окремішності, переконання, що Лемківщина українська з діда-прадіда, що тільки на нашій землі можна щасливо жити.

*Вид на село Должицю, повіт Лісько;
Церква, капличка і цвинтар.
(Фот. Я. Фальковські).*

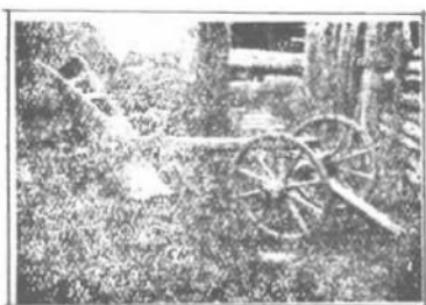
ЕКОНОМІЧНІ ОБСТАВИНИ ЛЕМКІВЩИНИ.

(Господарка на Лемківщині).]

Гарні спогади задержалися до сьогодня між Лемками про давні, добрі, без журні часи; тоді саме великі череди овець паслися серед карпатських верхів, — Лемко був ситий, приодітий, не „банував“ як він каже, без роботи і хліба.

Оборіг. Криве коло Дверника, пов.
Лісько. (Фот. Я. Фальковський).

Плуг з колечками. Команьча, пов.
Сянік. (Фот. Я. Фальковський).

Однаке, випас овець, обмежений знесенням середнітутів (право вживання) підудав значно в другій половині минулого століття, та через це нужда почала заглядати до лемківської хати. Другою ще важнішою причиною зубожіння Лемків — це пуста, ялова каміниста земля, що обмежує всі способи розумної та поступової рільної господарки. Брак хліба, брак праці-заняття, ця непосидю-

чість Лемка примушувала його шукати нових джерел прожитку.

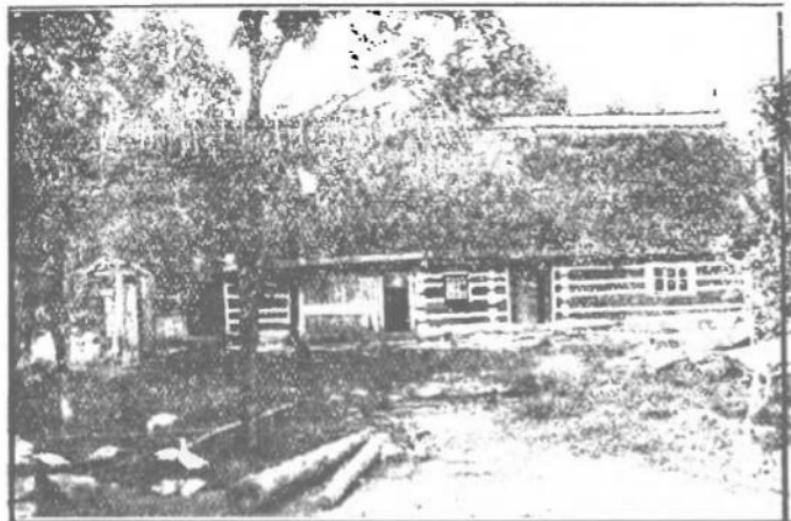
І не дивно, що з поміж Українців, перший Лемко відкрив Америку. Найбільший відсоток емігрантів з Галичини до Америки — це Лемки.

Але й до Америки не кожному судилося виїхати. Або не було на кого хату лишити, або треба було наперед відслужити військо — а тоді ще наш брат Лемко відбував військову службу 12 років, або вкінці не кожний Лемко надавався до еміграції. Залишений в горах Лемко не пропадав; він кидав собою на всі сторони; ходив з косою до підгірських дворів, або аж на доли, на Поділля. Багато Лемків ходило на жнива над Тису, Дунай до угорських панів і в цей спосіб добували хліб на зиму і передновок. Деякі торгували домашніми тваринами, інші занималися хутім дрібним промислом, тощо.

Найкращою цією тодішнього Лемка — його самовистарчальність. З поміж усіх галузей народного лемківського промислу — ткацтво висувається на перше місце. В північних частинах сандецького, горлицького, ясельського, короснянського повітів — майже в кожній лемківській хатіходимо ткацькі варстти. Ткацький промисл Лемків — полотняний, ані також суконний не є обчислений на збут. Лемко не любить продавати своїх ткацьких виробів, тому саме ця господарська галузь приносить Лемкам великі користі, бо дає тривале полотно на білля та сильне сукно на одіння. В парі з цим повстають зарібкої підприємства (ступи до втовкання сукна, т. зв. фолюші). що ослуговують всі дооколичні села.

З історичних оглядів треба згадати про закинену сьогодні торговлю овочами. Давніще, як не

було кордону (зеленої смужки) між Галичиною й Уграми — отже не було також цової сторожі — тоді Лемко з околиць Великого Вислока, Суровиці, Вільхової, Тихані, Грабу, Тилича, Лелюхова і Мушини — купував на Уграх вчасні овочі винограду, трусаковок, яблок і. т. д. і розвозив їх по дворах, запускаючися аж по Бохню і Краків.

Хата малювана на чорно (нафтоюю ропою) з білими зашліпами. В ізді
одне пікно подвійне. Долішній Вислік.
(Я. Фальконський — В. Пашницький. На лемківсько-бойківському
промежжі. Львів 1935).

До далеких мандрівок належала також торгівля вівцями. Славні лемківські вівчарі — Філько з Кролика, Ваньо Семанів з Тарнавки, Онуфрій Беймук з Лабової та інші з Устя Руського і Ждині ходили рік-річно до Семигороду, купували спільно сотки овець і гнали їх до Пільзна, Тихова, Тарнова, або аж на Шлеськ — як вони називали — „до Білої“.

Сьогодні торговлею овець і других домашніх тварин займаються мешканці села Рихвальду, горницького повіту, Синева, Прусіка, деякі з Вороблика — сяніцького повіту.

Ще важнішою підставою лемківського гірського життя — це деревний промисл. Ліс є для Лемка оконечним джерелом доходу. В деяких селах, положених серед густих, старих лісів, пр. Чорна Вода, коло Шляхтової, Дальова к. Яслиськ, Мощанець, Суровиця, Дарів, Суровичні Поляни в Риманівщині — мешканці займаються стинанням, чищенням, доставою ялиць, смерек, буків до місцевих тартаків, або до залізниці і міста.

Перерібка дерева на промислові предмети слабо розвинена. Лемко робить на свої потреби ґонти, теше протісся, лати, бельки.

Головним осередком дрібного деревного промислу є село Новиця в Горлицчині. Тут роблять при помочі простих, ручних токарок і викривлених ножиків дерев'яні ложки, пуделка, коробочки — „ящики“ — і дитячі забавки. З Новиці виріб ложок поширився до Ліщин і Баниці. В перших роках по світовій війні, вироби з Ліщин і Новиці, горлицькі жиди висилали цілими вагонами до Америки; сьогодні експорт цілком занепав, тому Лемко бере свій товар на плечі та мандрує з ним по всіх галицьких торгах і ярмарках. У парі з дрібним деревним промислом — розвивається також у повоєнній добі різьба, себто вироби з вирізуваними прикрасами. Осередком збуту цього нового на Лемківщині промислу стають живці в Криниці, Жегестові, Івоничу, Риманові; самі знову різьбарі — шніцири — походять з Білянки, (горлицького повіту), зі Завоїв к. Риманова, з Вільки коло Климківки та з Балутянки (коростянського

повіту), що різьб'ять різні посудини і фігурки святих і пересилають і розношають їх до всіх підгірських міст.

У селі Шляхтова, коло Щавниці — роблять гарні дерев'яні скринки, у Святковій — ясельського повіту, плетуть кошики з гнучких ялівцевих

До Верховні.

коренів, у Вороблику під Римановом виплітають коші до воза й розвозять їх на торги до Риманова, Коросна, Березова, Сянока й Ліська. В Пeregrimці, ясельського повіту — роблять березові мітки на всі карпатські торги.

Третим з ряду важним заняттям Лемків є каменярство. Цей промисл зосереджується головно в селі Бортне, Перегонина, горлицького повіту, Крампна, Фолюш — ясельського повіту, Рима-

нівська Посада; Лемки витісують в піскового каменя — млинські великі камені (на замовлення — крампнянські млинські камені були знані ще в 1811 р. в Перемишлі — як найкращі), малі жорняні камені — головно з Рим. Посади, Ладина, бруски до гострення ножів і камінці до коси (оселки) з Цеклинської Волі, коло Цеклина. У деяких сторонах Карпат треба добувати каміння до цих виробів під землею — тому в старих документах каменярів на Лемківщині звуть „гір-

На „Орлиних Скалах“
к. Сянока.

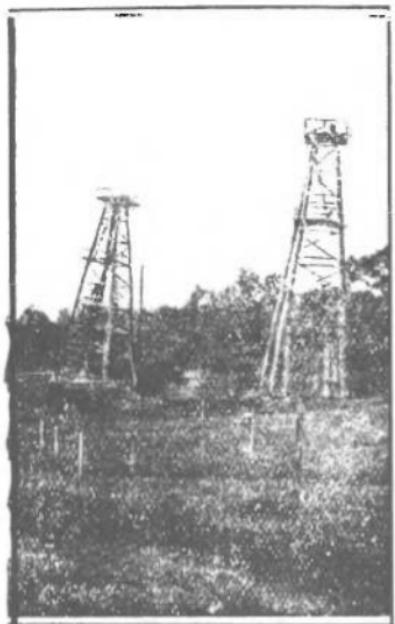
Пором на Сяні між Сільвою Тирявою
та Мриголодом. (Фот. Я. Фальковський).

няками“. В теперішніх часах каменярство переходить у кращу форму, у форму роблення наробників, придорожніх хрестів і святих.

Цікавим також об'явлом мандрівного лемківського промислу — це дротярі. Це переважаючий відсоток мешканців бідного села, Біла Вода, на південний схід від Щавниці. Вони мандрують по цілій Галичині, заходять аж до Львова і далі на схід; багато іх також заробляє в Познанщині та в Корінній Польщі.

З промислом Карпатських Земель в'яжуться початки мандрівної торгівлі мазею і смаровилами

до возів. Цим займаються від давніх часів мешканці села Лосє, горлицького повіту; добуваючи зі земної нафтової ропи в своєму селі — відповідні частини, виробляли вони окремі смаровила до возів і питомо-лосяянськими, критими возами роз-

*Нафтлові шиби в Ванівці.
(Коростянщина).*

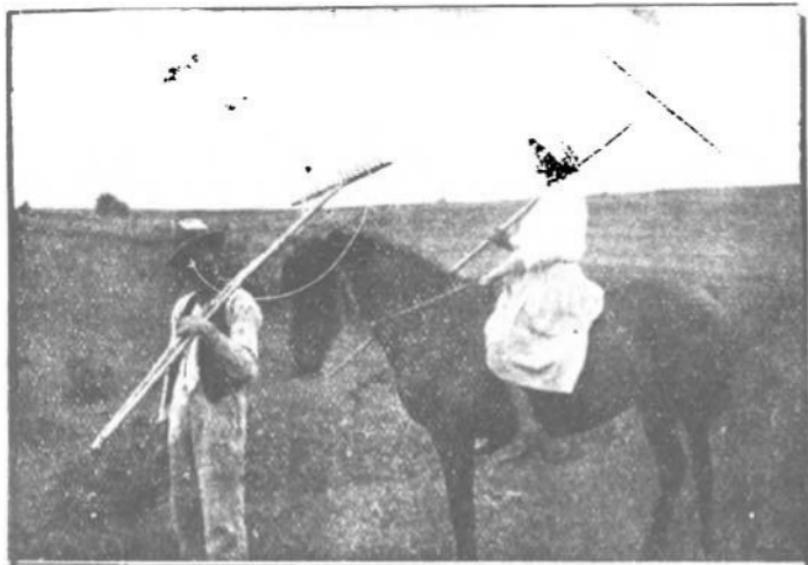
Світлив І. Яремко.

*Випалювання вапна в Явірках,
пов. Новий Торг.*

возили — як вони називають „мазю“ — по всіх сусідніх краях — здовж угорського низу, через Покутську височину, відпочиваючи в Кишиневі, головному місті Басарабії — або Ряшівським шляхом, через Перемишль, Львівські Землі, Поділля, зачіпаючи Гуцульщину — переїздили ріку Збруч та широкими степами України, заїздили в глиб Росії. Зновуж другі мазярі запускали своїми

мазярськими возами просто на північ; переправлялися через Вислу, через Люблін, відтак Волинські Землі — аж-до сьогодняшньої Лотви. Деякі мають тепер свої склади в Любліні та Варшаві. Дещо менше займаються торговлею мазі — смаровил — мешканці сусіднього села Білянки,

Поворот з сінокосів до хати. Жерниця В.
(Я. Фальковський — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському
промежжі, Львів 1935).

що розвозять у великих дерев'яних коновках-посудинах або носять густу, буру рідину — дьоготь, з перегінки кам'яного вугілля, дерева, й ін. річчин, уживаний до смарування осей при возах, як засіб проти гниття; дьоготь з березового дерева (вживається) до виробу юхтової шкіри, також до мастей, при лікуванні шкірних хоріб, або до ветеринарійних цілей.

На закінчення годиться рівно ж згадати про велику управу цибулі та чоснику в селі Трепча під Сяноком, Босько і Синів, обіч Риманова. Мешканці тих сіл засипують рік-річно риманівський, сяніцький, березівський, короснянський та ліський ринки чосником і цибулею. Деякі доставляють возами цибулю до Тарнова, Стрижова, Фриштака; відси вагонами до Швеції й Норвегії. При тім посередники (розуміється жиди!) використовують населення Карпат, понад 150-200%.

Потішаючим об'явом лемківського життя — зростаюче під теперішню пору зацікрулення садівництвом і пасічництвом¹⁾). Ці дві галузі господарки можуть змінити образ Західних Карпат та тим самим піднести добробут лемківського населення на бажаний уровень всіх Українських Земель.

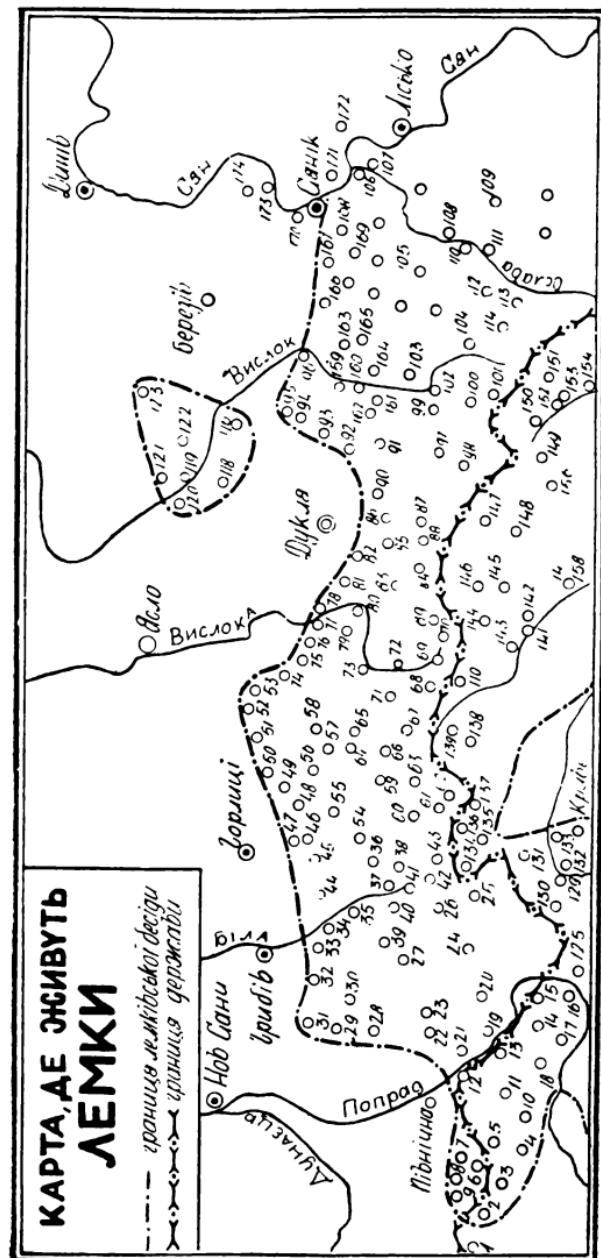
¹⁾ А колись мусіло пасічництво добре розвиватися, коли навіть стрічавмо такі назви сіл, як Бортне (Бортне село, поле...) (бортне: зи. обильше в пчоли, в мід). В королівському Виробнику було перед війною багато пасік, однаке еміграція до Америки припинила розвиток цієї корисної господарської галузі.

Береги ріки Вислоки в селі Босько.

ГЕОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛЕМКІВСЬКИХ МІСЦЕВОСТЕЙ.

1. Остурня.	39. Берестъ'
2. Великий Липник.	40. Чирна.
3. Фільварки.	41. Баниця.
4. Камінка.	42. Ізби.
5. Літманова.	43. Білична.
6. Біла Вода.	44. Вафка.
7. Чорна Вода.	45. Лосе.
8. Янірки.	46. Білянка.
9. Шляхтова.	47. Шимбарк.
10. Орябина.	48. Рижвальд.
11. Крампах.	49. Руська Ропиця.
12. Мнишок.	50. Велика і Мала Маціна.
13. Сулин.	51. Розділля.
14. Старуня.	52. Бондарка.
15. Леглава.	53. Цеклинська Воля.
16. Орлів.	54. Усть Руське.
17. Уяк.	55. Новиця.
18. Матисова.	56. Маластів.
19. Жегестів.	57. Пантна.
20. Злоцьке.	58. Бортве.
21. Жубрик.	59. Смерековець.
22. Велика Верховня.	60. Ганчова.
23. Мала Верховня.	61. Висова.
24. Криниця.	62. Ближарка.
25. Тилич.	63. Нижній і Вижній Регетів.
26. Нижня і Вижня Мохначка.	64. Вірхє.
27. Нова Весь.	65. Баниця.
28. Ростока.	66. Гладишів.
29. Матиєва.	67. Крива.
30. Лабова.	68. Радощина.
31. Руська Королева.	69. Граб.
32. Богуша.	70. Оженча
33. Бинчарева.	71. Воловець.
34. Фльоринка.	72. Ростайне.
35. Нижні і Вижні Брунари.	73. Святкова
36. Чорна.	74. Клопітниця.
37. Снітвиця.	75. Переглимка.
38. Чергіжне.	76. Березова.

77. Скальник
 78. Кути.
 79. Дошиця.
 80. Крампна.
 81. Мисцова.
 82. Гирова
 83. Поляни.
 84. Вільховець.
 85. Мшана.
 86. Теретяна.
 87. Тилява.
 88. Смеречне.
 89. Тихання
 90. Риманівська Завадка
 91. Волоський Королик.
 92. Балутянка.
 93. Вілька.
 94. Ладин.
 95. Королівський і Шляхогський
Вороблик.
 96. Босько.
 97. Яслиська.
 98. Липовець.
 99. Суровичні Поляни.
 100. Вижня Воля.
 101. Ясеко.
 102. Суровиця.
 103. Дарів.
 104. Великий Вислік
 105. Каралик.
 106. Старе Загір'я.
 107. Великополе.
 108. Куляшве.
 109. Кальниця.
 110. Щавне.
 111. Туринсько.
 112. Явірник.
 113. Команчча.
 114. Чистогорб.
 115. Луцків.
 116. Чорноріки.
 117. Красна.
 118. Бартківська Воля.
 119. Ріпник.
 120. Петрушева Воля.
 121. Опарівка.
 122. Бонарівка.
 123. Гвіздянка.
 124. Яківняні.
 125. Черче.
126. Ястриб.
 127. Київ.
 128. Лівів.
 129. Гольцьова.
 130. Знаків.
 131. Курів.
 132. Луків.
 133. Кружлів.
 134. Фричка.
 135. Петрова.
 136. Цеголка.
 137. Вижні і Нижні Товарожці.
 138. Комлоша.
 139. Бокерів.
 140. Варадка.
 141. Нижній Орлик.
 142. Вижній Орлик.
 143. Мирошів.
 144. Кешківці.
 145. Кружлівка.
 146. Вапениник.
 147. Бодружал.
 148. Крайнянська Чорна.
 149. Доречне.
 150. Чертіжне.
 151. Калишів.
 152. Габурь.
 153. Борів.
 154. Межилаборці.
 155. Чабини.
 156. Петрина.
 157. Збійне.
 158. Свіндик.
 159. Синів.
 160. Рудавка Риман.
 161. Тарнавка.
 162. Вислочок.
 163. Одрехова.
 164. Пулави.
 165. Сенъкова Воля.
 166. Заршин.
 167. Новосільці-Гнєв.
 168. Дубрівка.
 169. Чертеж.
 170. Трепча.
 171. Вільхівці.
 172. Волоська Тирява.
 173. Улюч и Сяном.
 174. Шляхотська Добра.
 175. Ізебки.

ПРАІСТОРІЯ КАРПАТСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.

Про початки людського життя в Галичині, зокрема на західних українських землях, про первісну культуру наших пра-прадідів не багато знаємо. Також лише зі скіпих джерел і знахідків довідуємось, який був початковий устрій та серед якого середовища й обставин боролись перші люди в Карпатах за своє існування. Що ці люди мусіли звідкись прийти в Карпати і перейти цілий ряд розвоєвих степенів — це не улягає сумнівам; інакше не могло бути.

Сліди первісного чоловіка в Західних Карпатах находимо з часу тривання камінної доби. На це вказує печера в Пекарах¹⁾, (Краківські Землі). Сей народ мав прийти з півдня та приніс свою культуру з балканського середовища; жив у печерах, де при вогнищах залишилося по ньому багато костей з дикого коня, що його м'ясом чоловік тоді залюбки живився. Як довго тривала ця камінна доба, з грецька звана палеолітом, годі точно очеркнути.

По старшій камінній добі прийшла молодша, а переходовий час між ними обома називаємо середньою камінною добою або мезолітом. Підсоння було тоді тепле й сухе, у нас росло багато шпилькових і листкових лісів, а в них жили олені, дики

¹⁾ Др. Ярослав Пастернак, Коротка Археологія Західно-Українських Земель, у Львові 1932, Видання Богословії. Ч. 11—12.

та лосі, на яких полював тодішній чоловік. Він жив залишки на піскових незарослих надмах, як кочовий ловець, де лишив по собі сліди вогнищ-стоянок та робітень кремінного знаряддя.

В дальшій добі т. зв. *неоліту*, під впливом зміни природних обставин, зросту лісів, мочарів

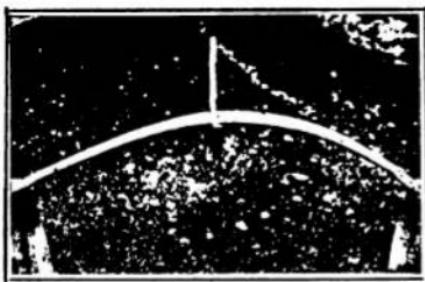

На склі мальований образ. Горішня Тарнава. Зі збірки Музею Т-ва "Лемківщина" в Сяноці.

(Я. Фальковський — В. Пашницький, На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

і вищого стану води в ріках, чоловік витворює перші форми осілого громадського життя, гуртує свої житла в менші сталі оселі, закладає біля них погребища вже з певним порядком, стає хліборобом, держить рогатий скот і пса до помочі пасту-

хам та винаходить гончарство і гладження кремінного, а відтак ще й верчення камінного знаряддя. Місця осідку чоловіка цеї доби розкинені над Сяном в околицях Ярослав'я — Сіняви та над Вислою кругом Krakova. На рухомих пісках зустрічається там багато слідів кременярських робітень та стоянок з убогим інвентарем, що вказують радше на нарід ловецький більше кочівничий ніж хліборобський. В цій добі, задля посухи в наддунайських краях, рушили численні хлібо-

Залізна штаба з прикріпленим молотком.

Переказ каже, що в часі татарських нападів наложено на дзвони високий податок. Селяни вживали до дзвонення такої штаби, щоб не платити драчок. Ще сьогодні вживають цей штаби разом з дзвонами в селі Андреївці.

робські осадники з своєю культурою між іншим через Моравію на Шлеськ, а звідтам до західної Галичини, на вільні від лісів землі (леси), і тут замешкали. У своєму поході на схід дісталися ці розсадники нової культури здовж північного берега Висли в околиці Сандомира, а звідтам одна іх громада подалася здовж Сяну на південний схід. Вони принесли зі собою нову форму знаряддя — кремінні серпи, сокирки, миска на високій пустій ніжці, посудини у формі човників з плоским дном та кухлики з глибоко ритими

прикрасами, у виді груп рівнобіжних черток або доосередніх півкол. Замешкані були дальше печери, хоч попри них були вже землянки на отвертих лесових просторах; тільки гробів із цеї культури ще не знаємо. Ці заселені, вільні від пралісів, простори сягали здовж берегів рік, що постачали риби та були заразом знаменитим дорожковказом під час ловецьких мандрівок у незнані блищі оконощі та в дальші краї. Знахідки з Волі Станькової, Мартинкович та Тильманової вказують на існування черезкарпатської дороги, чи радше стежки здовж долини ріки Дунайця. Початок цеї доби можна класти на яких 5 тисяч літ перед Христом.

З появою міди й золота, цих перших двох металів, що іх доісторичне людство пізнало та почало використовувати десь у 3-м тисячеліттю перед Христом, кінчиться чисто камінна, неолітична культура Європи. Є це перехід від камінної доби до — бронзової і тому називається він загально перехідною добою, або *мідяною* чи *енеолітичною* добою.

У цій добі бачимо кращі камінні знаряддя, кістяні молотки, пряслички, зернотерки, глиняні людські та звірячі фігурки, перші мідяні прикраси та в першій мірі мальована кераміка (глиняні вироби). Однак мідь, якої немає зовсім на північних узбіччях Карпат, належала тоді в Галичині до рідкості. Мідь, змішана з незначною кількістю другого металю, дається скоріше топити, дістає гладшу поверхню й золотистий полиск, а головно стає далеко твердша. І цей новий метал дає початок новій бронзовій добі, що припадає на початок 2-го тисячеліття перед Христом. В наслідок посухи, яка тоді довго тривала в Галичині, забра-

лися на Україну рештки неолітичного населення та на їх місце — опущені околиці стали поволі заселювати (Траки) пришельці із Закарпаття. На це вказує багатий скарб бронзових предметів

Старі, деревляні, церковні хрести: а Жогатин; б Пелля. З боку на хресті в Пеллі вирита дата 1718. Зі збірки Музею Т-ва „Лемківщина“ в Сяноці.

(Я. Фальковський — В. Пашицький. На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

угорського типу із *Стефкової*, коло Ліська. З того також часу знаємо один бронзовий скарб з *Радеовець*, — (Новосандеччина), датований сокиркою зі східцем чеського типу та золотий перстень у виді вужа з *Лентовиць* (пов. Бжесько).

Але з часом клімат наших земель значно поправився, став вологіший, а тим самим край став більше пригожий до замешкання. В парі з цим напливає нова іміграція на опустілі простори за Карпатами. Приходять з Угорщини нові філі населення та занимаючи середу її Галичину, дістаються здовж Сяну аж у Сандомирщину. Найдені одинцем мечі — з листовидним лезом у *Висовій* (Горлиця), Вицьонжі (Краків) і Коберніцах (Біла) є тодішнього походження; як рівнож глиця¹⁾ зі спіральною головкою, спіральний нараменник і кручений нашийник, найдені в *Заршині*, сяніцького повіту; вкінці бронзові скарби в *Лукавиці* та *Шляхтовій*.

По бронзovій добі наступила залізна доба, з різними фазами переходу та дальшою мандрівкою населення в долину Дунайця горі рікою і дальше за Карпати. Поступенно витворюється щораз краще виробництво знаряддя та посудин, вкінці в другій фазі цеї доби вживають люди майже виключно заліза, і то не лише до виробу зброй та господарського знаряддя — головно численних ножиків і списів, яких знайшовся мабуть цілий скарб у *Ліську*, над горішнім Сяном — але також до прикрас, як фібули та спряжки до ременів. Бронзові вироби були досить рідкі, а золота й срібла тоді ще не знали. Щойно в дальшій фазі цеї доби появляються у нас перші взагалі монети, і то цілими скарбами: Золоті та срібні монети найдені в *Могильні* (Новий Санч).

На підставі скіпих знахідок можна також означити, що дві старі черезкарпатські дороги були здавна замешкані. Перша з цих доріг засвідчена

¹⁾ Ярослав Пастернак, *Ruské Karpaty w archeologii*. Прага 1928.

літописними згадками вже щонайменше від XII. ст., виходила з Остригому на Дунаю та йшла південно-східними збіччями Матри до ріки Солоної, переходила відтак у долину долішнього Бодрогу, від Земплину звертала на північ у долину ріки Ондави, відтак ріки Теплої, біля Пряшева наверталася в долину ріки Ториси, де вела в долину ріки

Похорони дитини. Труну везуть на санках, волами. Волосате.
(Я. Фальковські — В. Пашицький, *На Лемківсько-бойківському*
промежжі, Львів 1935).

Попраду, відтак шмат дороги здовж лівого берега ріки Дунайця.

Другий карпатський шлях, „путь на Бардіїв“ іпатського літопису з 1262 р., ішов тиличським провалом до Бардієва над рікою Теплою, а обертаючись там просто на південь, лучився в Пряшеві з першим шляхом.

Цими шляхами зачали римські купці відвідувати Галичину, на що вказують численні знахідки римських монет одинцем і цілими скарбами, та й інших приношених предметів римського бронзівництва, склярства й гончарства. Тоді кінчилися на півдню Європи побідні змагання Римлян за панування над світом, та разом з цим і наші землі переходятуть у нову розвоєву фазу культури — *доби римського цісарства*. Місцеве населення достарчало римським купцям певно шкір, кожухів, коней, піря, защо діставало спершу заплату, по більшій частині звінкою монетою, а потім міняло свій товар за глиняний, бронзовий і скляний посуд, бронзові й залізні фібули, спряжки, скляні намисники, кручені скляні браслети і. т. п. Тоді була вже заселена долина Сяну, яку зі східною Галичиною лучив торговельний шлях, що йшов через княжий Звенигород та нинішні повіти Городок і Мостиська. З півдня знову зміряв до долини ріки Висли — через широкі незаселені посли між Сяном та околицею прикраківською — торговельний шлях долиною Дунайця, що був засвідчений скарбами динарів у грибівському й сандецькому повітах.

Для кращого зрозуміння подаємо, що різні народи переходили, заходили, часово та довше переживали на наших землях, але це не належить до нашої теми; як рівно ж подаємо, що хоч наводимо деякі назвища осель і місцевостей на Західних Карпатських Землях — однаке про повстання і початки наших осель буде точніше в слідуючих розділах.

Отож після цих різних народів з'явилися на Українських Землях з кінцем IV. ст. перші історично ствердженні турко-татарські орди. Але най-

важнішою історичною подією від 375 р. до кінця VI. ст. по Христі була так звана велика мандрівка народів, що змінила цілковито образ східної та середутої Європи, привела до упадку світову римську імперію та перервала у нас всякі звязки з південним світом. Щойно по цих гунах і аварах, протягом IV. ст. Слов'яни заняли були вже всі наші західні землі. Від цеї мандрівки народів ця доба зветься добою мандрівок народів.

Придорожні каплички: а Ступосяни, б Смільник к. Лупкова, в Чашин. (Я. Фальковський — В. Пашницький, На лемківсько-бойківському промежжі, Львів 1935).

Тому й на наших землях всі відносини тодішнього життя змінилися в цій добі, першзвавсе з огляду на цілковиту зміну дотеперішнього населення через слов'янську кольонізацію. І ця доба на наших землях переходить в княжу добу, слов'янську, бо в ній були вже всі наші землі заселені остаточно Слов'янами.

Княжа доба ділиться на старшу - поганську (600-900) і молодшу - християнську (900-1100) —

хрещення України в 988 р., причисляючи третю, наймолодшу (1100-1375) вже до вповні історичного середновіччя. Згідно з київським літописом розріжняємо вже східні та західні слов'янські племена, що їх розмежовують лінією Дукля — Коросно (Красна) — Чудець — Ланцут — Тарногород — Красностав — Дрогичин — Більськ, це бото згрубша нинішньою етнографічною границею.

Однаке перші історичні Слов'яни, серед довгих змагань опанували свої дуже велики землі, мусіли

Церква в Перуці, ав. 1798 р. Гридовщина.

першусього оборонювати свої землі перед частими наїздами азійських кочовиків та північних герман; тому найбільше питомими памятками з того часу є якраз укріплені останки іхніх городів, численні *городища*. Найстарші наші городи, згадані у київському літопису під 981 р. Був це Перемишль та другі городи. В XI. ст. згадується між другими городами *Сянік* (1150). Але смуга краю між Сяном і Вислоком виказує лише три далеко розкинені *городища*, а саме у Брацлавській над Вислоком, у Сільці над Вислою та Городищу біля Ярослав'я над Сяном.

Наші західні землі у княжу добу мали культурні звязки з цілим світом. Купецькі каравани доїздили аж до Перемишля. І це була дорога, „королівський путь“ галицько-володимирського літопису, що вела з півночі здовж Сяну до Перемишля, а звідтам, або здовж Сяну або коротшою дорогою здовж ріки Вігору до міста Сянока. Відсі вела здовж Сяну аж у долину ріки Солинки — на закарпатський бік долиною ріки Щороки аж до ріки Ляборця. Ще йншою дорогою була, на

Церква в Чирнії, зб. 1892 р. Грибівщина.

північнім боці Карпат „угорськими воротами“ іпатського літопису, дорога здовж ріки Вислоку і Ясьолки на дуклянський провал — здовж р. Ляборця — до Будапешту.

Початки нашого українського осельництва за Карпатами — треба зважати на часи загального розвою українського осельництва на захід і південь, в VII-VIII в.; тільки це первісне осельництво, як взагалі на окраїни, а до того ще відтіяте Карпатським хребтом від колонізаційних вогнищ, мусіло бути досить рідке, і цим можемо пояснювати скоре і глибоке винародовлювання українських осад на підкарпатській рівнині. Лише на самім

підгірю і в горах — цебто в Карпатах, менше привабних для нових приходів, українське населення, з початку, певно, дуже рідко й слабо оселене, мало час розмножитися й закорінитися та завдяки тому задержало свою окремішність і етнографічну перевагу до наших часів. Отже твердження — наче Лемки виводяться з румунів-сербів

Празник перенесення Ризи Пр. Богородиці в Лопінці 15. VII. 1934 р.
Свячення води в потоці і прашання процесії з сусіднього села. На закінчення обряду учасники свита кланяються взаємно до пояса.
(Фот. Я. Фальківські).

і т. п. — та що вони прийшли в Карпати і карпатське підгір'я в часі, як і підгір'я і навіть самі гори були вже в значній мірі окуповані чужоземними елементами, та ще до того у всіх вигідніших місцях, встигли їх так сильно опанувати, і то переходячи з Галичини через порожній (як треба його собі в такому разі представляти!)

широкий карпатський пояс! — таке твердження немає жадних наукових основ і доказів та його як беззвартісне поминаємо і відкидаємо. І наш літописець, представляючи, що Володимир жив „в мирѣ“ з сусідами (окольными) і між ними — з угорським королем, мабудь не представляв собі карпатського пояса якоюсь безлюдною, порожною пустинею. Впрочім Лемки, як і другі Українці оселявали цілі західні Карпати і то по обох сторонах — не в XII. або XIII. століттю, лише це могло діятися перед тим, поки почався осельницький рух на карпатське підгір'я і в гори від полудня, в часах розвою української кольонізації взагалі; отож первісними мешканцями Карпат бачимо не Волохів, не Мадярів, ані Німців або Поляків, лише тут прийшли разом з своїми братами Слов'янами-Українцями — як невідривна і тісно з ними зв'язана українська вітка Лемки та до сучасної пори заселують цілі Західні Карпати.

Також Карпати не стали непроходимим муrom між двома частинами того самого народу. Навпаки їхні провали зв'язали їх міцно разом і станули для них тим, чим були на інших, низинних просторах наших українських земель ріки; саме: природними шляхами з'єдинення окремих родів та племен в одну культурно-національну цілість — один великий Український Нарід.

КНЯЖІ ЧАСИ.

Словяни, наші предки, ввійшли в історію як плем'я вояків-завойовників. Зі своєї прабатьківщини, із безмежних пущ східньої Європи, вони порозходилися на всі сторони, попромощували дороги серед нетрів та дряговиння, опанували великі ріки, ввірвалися у степи. Протягом століть поусували зі свого шляху чужі народи, перебилися до Чорного моря й дійшли до недоступних Карпат. Вони йшли все вперед, займали все нові простори, відбивали напади азійських орд, заселювали дики поля. У змаганнях з іншими племенами вони перемагали своюю свіжою буйністю та нестримним розгоном. Ціла початкова організація первісних слов'ян спиралася на роди й племена. *Riđ* це була велика родина, що складалася з кількох десятків людей, посвоячених між собою. Жили вони в одній оселі, мали спільне майно — землі, ліси, ловища, худобу та підлягали владі найстаршого в роді. Члени роду взаємно собі помагали. Коли хто одного з них покривдив, усі мали за покривденого заступатися. Коли кого вбито, свояки мали обов'язок пімстити його смерть. Але найважніше завдання роду було оборонити своїх людей від ворожого нападу. Словяни ставили свої оселі в недоступних місцях, у густому лісі або серед непрохідних болот. Укріплювали їх валом і частоколами.

Члени роду йшли в бій, боронячи свою рідну оселю, своїх жінок і дітей, своє майно й увесь свій добуточ; боролися завзято, бо боротьба рішала про те, чи жити їм, чи пропадати. Провід над військом роду мав найстарший у роді, або той, кому члени роду доручили цей обов'язок. Здається, звався він староста.

Більше родів, замешкуючи одну околицю творило плем'я. Плем'я єднали спільні обычай, віру-

Церква в Дарові
зб. 1927 р.

Церква в Чистогорбі зб. 1900.
(Фот. Я. Фальковські).

вання, спосіб життя, одяг, говір. В часі небезпеки поблизькі оселі умовлялися, як виступити на ворога, закладали спільні укріплення, приготовляли місця, де все населення могло сковатися. На чолі племени стояли князі, а старшини родів творили раду, віче.

Найдавніший наш літопис подає імена племен, що жили на українських землях і будували собі там могутні городища. На крайньому заході наших земель повстали за княжих часів славні червенські городи, ряд могутніх твердинь між Бугом та Сяном, однаке — хто ці укріплення заснував, про це літописці не переказали нам нічого. Але

могутні городища, що залишилися досі, свідчать про силу тодішної державності.

Але слов'яни не дорівнювали іншим народам зброєю й організацією, зате перевищили їх способом будови городів. В Галичині є їх понад 100. Частина цих городищ походить із доісторичних часів, але переважливе число з V.-VIII. століття. Слов'янські племена не мали сили перемогти ворогів у чистому полі, то й боролися так, що ставили скрізь укріплені городи. І гори Карпати найкраще надавалися до такої оборони.

На жаль ніде не находимо історичних вісток, що подавали би, який дійсний стан існував в західних частинах Карпат за перших українських князів. Однаке не улягає найменшому сумнівові, що наші предки і тут мусіли завзято боронитися перед різними зайдами; тим паче, що Карпати здавні були лакомим куском і тому різні посягали за цими землями. В першу чергу серед густих карпатських пралісів — неконечно треба було будувати окремі сховища, бо сама карпатська природа, як лісна гуща, болота, ріки, непроходимі верхи були досконалою охороною перед чужими зазіханнями.

Маємо вправді скупі вістки про другі українські землі за княжих часів, та знаємо, що предки наші вийшли з одного східнього середовища, що в своїх походах зайдли далеко на засянські землі та тут оселювалися — і це саме наводить твердження, що ніхто інший — лише ці самі люди — як і на других українських землях — отже українці — дали основу під тодішнє життя й пізніший розвиток українського племени в Карпатах, що від дещо відмінної своєї говірки від других українських говорів — прибрало з біgom часу — назвище

Лемки. Однаке на це останнє зложилося багато інших причин і впливів других посторонніх чинників.

Знаємо точно, що вже українські князі брали українське плем'я Лемків в оборону перед наїздниками та їхнім визиском, помагали їм також випи-

*Церква в Новому
Санчі.*

*Церква. Волосате.
(Фот Я. Фальковські).*

рати ворога з підкарпатських земель і зі самих Карпат.

Ще за княжих часів осередком Сянока були княжі *тереми* (палати-замок), а польські літописці пишучи про польського короля Казимира, згадують, що він уже в 1352 р. перебував у сяніцькому замку. Тепер нема й сліду ані з давнього княжого замку, ані з церкви, яка звичаєм наших князів була при замку. На місці давнього кня-

жого замку є тепер у Сяноці замок, що його чомусь звуть „замком польської королеви Бони“. Назва ця безпідставна,¹⁾ бо місцеве подання про основницю замку в Сяноці кр. Бону, оперте на неісторичних — видуманих основах — бо хоч у ньому жила в XVI століттю королева Бона, то не на її приказ замок збудували. Можливе і це більше правдоподібне, що для неї старий замок наших князів перебудували. Дальше знаємо, що Сянік заложили українські князі, яко оборонний замок; він належав до українсько-руського воєвідства, рядився українським-руським правом, яке в сяніцьких Землях доховалося до 1434 р.

Треба також згадати, що в 1241 р., як татари дійшли аж на поля Лігніци — місто на долішньому Шлеську — тоді зачіпили за Сянік і його частинно зруйнували. Заразом це перша історична згадка про місто Сянік.

Поблизькі села Сянока, Босько, Березів (теперішне містечко), Команьча, Куляшне, Прусік, Солинка, Суровиця, Тирява, Щавне й Ячмир пластили ще в 1496 р. „замкове“ на направу сяніцького замку.²⁾

Натомісъ нічо не знаємо про початки замку на Собині, коло Манастирця, біля Ліська, бо він був уже в XVI. століттю розвалений.³⁾

Рівно ж за часів українського князя Володимирка стояв замок по другому правому боці Сяну в лісах, що тепер належать частинно до Білої Гори, Лішні та Вільховець. Коли цей замок розвалився, про те немає історичної згадки. Осталася до сьо-

¹⁾ Вл. Кухарські: Sanok i Sanocka Ziemia w dobie Piastów i Jagiełłów. Львів 1906. ст. 8.

²⁾ Кнапп: Sprawozdanie fizjograficznej Komisji. т. III.

³⁾ О. Чоловський: Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej. Львів 1892. ст. 47.

годні в лісі на Білій Горі, (студня) керниця звана королевої Бони та деякі камінні румовища.

Заразом ніде немає подання про старинній княжий замок, що його сліди задержали на Мимоню — (присілок Боська). З другої сторони на заході, над рікою Попрадом, де вливається річка Ростока,

*Деревляна бозінниця. Смерек, нов. Ліко.
(Фот. Я. Фальковські).*

стояла в 1017 р. стражниця-замок, що була побудована підземним переходом (подібний підземний переход був між властивим сяніцьким замком і білогорським), за замком у Навойовій. Такий-же замок був у Мушині, Любовні — згорів у 1553 р., дальше в Чорштині, Тропштині(?). У цих замках захоронювали люди своє майно і ціле населення Сандеччини хоронилося перед татарськими нападами.

З'окрема цікаві події Сандеччини між 1259-1260 р., як татари йшли на захід під Krakів, тоді українець Петро з Крампної побив їх та розігнав, що сліду не стало з їх перших стеж. Однаке татари, другим наворотом, вже в 1287 р. знову заганяються на західні землі, палять Новий Торг, але й тепер побіч Санча розгромлені, вертають на схід.

Знаємо відтак, що між 1313-1320 рр. доходить між населенням Сандеччини до частих перепалок з оселенцями з заходу; Сандеччани не хочуть перепускати чужих кораблів, навантажених всяким добром, кромі соли, бо на сіль не було тоді мита — своїм руслом ріки Дунайця. Доперва польський король Казимир у 1345 р. наказав окремим привілеєм (XI-І.) вільний переїзд на Україну-Русь через Біч, Жмигород, Сянік і дальше. З цих часів¹⁾ маємо згадку про села: Висову, Верховню (Вірхомлю), Злоцьке, Лабову, Лелюхів, Ростайне, Ростоку, Солотвини, Святкову, Тилич, Тиханю, Чорну, Шляхтову й Явірки.

На заході,²⁾ майже по тій самій етнографічній лінії, що ділить сьогодня українців від поляків, мали наші предки сусідами ляшські або польські племена. Є всі дані твердити, що тут етнографічна границя протягом історичних часів посунулася на схід, на некористь українського народу. Те саме можна сказати більш-менш і про українсько-словацьке пограниччя в межах сьогоднішньої Підкарпатської України-Руси. За Карпатами мадяри або угри, які прийшли туди в кінці IX. в., знайшли вже українські-руські осади. Але на полі відносин політичних взаємин з мадярською

¹⁾ Ситанські І.: Historja Nowego Sącza. Львів 1901. т. III.

²⁾ Проф. Д. Дорошенко, Нарис Історії України. т. I. ст. 36.

державою починають грати ролю аж в XI. століттю.

Про Західні Українські Землі до середини XII. століття маємо лише деякі уривкові вістки. У поглядах літописця ці землі представляються пологою вічного суперництва України-Руси та Польщі;

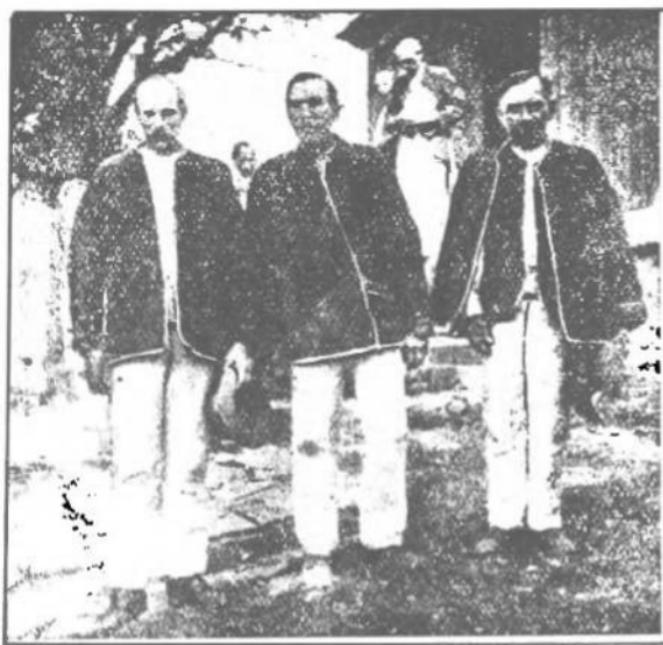

*Дерев'яна дзвіниця побіч церкви. Команча п. Сянік.
(Фот. Я. Фальковські).*

літописні вістки є наче відгомоном безнастancoї боротьби України-Руси з Польщею за Галичину в XI. ст. Дуже цікаве тут явище, що Перемишль виступає тоді як головний, найдавніший осередок пізнішої Галичини. Грушевський в „Історії України-Руси“ пояснює, що дуже можливо, що Перемишль уважали давніше загальним осередком для цілого Підкарпаття, як також скучена українська кольонізація мусіла досить виходити за свою теперішню

границю на рівнині, та коли за Володимира українська політична границя тяглась „аж по Краків,” вона ледво чи виходила дуже значно за ті мішані території.

Пізніше українським князям рідко коли (хіба ще за Ярослава) удавалося в ціlosti вернути до

*Господарі під церквою. Команьча п. Сянік.
(Фот. Я. Фальковські).*

Володимирової границі, загорнути ці мішані окраїни. Противно, від коли Краків зв'язано тісніше з польською державою, Поляки починають сягати й по чисто українські землі. За Болеслава Хороброго, в часі ослаблення України-Руси по смерті Володимира, Поляки правдоподібно забрали не тільки волинське Забужжя, але також Галичину,

та вернено ці втрати назад аж кільканайцять літ пізніше.

При поділі земель за Володимира, Галичину злучено в одну волость з Волиню в руках Бориса, потім Всеvoloda. Пізніше переходить в безпосередню владу київського князя.

Західні українські землі разом з теперішньою Лемківщиною належали тоді до великої Київської Держави. Єдність Київської Держави існувала за Ярослава Мудрого (1019-1054), коли майже всі землі, заселені східно-слав'янськими — отже й українськими племенами, увійшли в склад цієї держави, скінчилася із смертю Ярослава 1054 року.

Вже цей князь поділив державу між своїми синами в той спосіб, що найстаршому свому синові Ізяславу дав Київ і Новгород; Святославу дав Чернігів з подальшими землями; Всеvolodu — Переяслав та північний Ростов; Ігорю — Волинь; Вячеславу — Смоленськ; внукові Ростиславу — Галичину з найдальшими на заході землями, *саме з Лемківщиною*. Однаке незгода, міжусобиці братів спричинили, що процес виділення окремих земель із одної спільнотої Української Держави починається вже виразно в кінці XI. століття. Першою відокремилася Галичина. Її захопили три молоді князі Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі. Їх дід, Володимир Ярославич, помер раніше від свого батька Ярослава Мудрого, та їх батько Ростислав Ярослав, зробився ізгоєм та утік до Тьмуторокані (київський порт на Озійській Морі), шукати щастя-долі. Тут його отруїли греки. Він лишив у літописця таку пам'ять: „сей Ростислав був муж на війні відважний, ростом гарний, лицем красний, для вбогих милосердний. Його три

сини мусіли тоді зістатися ще дуже молодими; на історичну арену вони виходять аж кільканайцять літ пізніше. Полишилися вони, правдоподібно без усіх волостей.“ Молоді Ростиславичі, залишивши сиротами, самі здобули собі уділи в Галичині і твердо там засіли. Рюрик, що захопив був Перемишль, скоро помер; по йому володіє Пере-

Кооперативний Курс в Злоцькім в 1929 р.
По середині Впр. о. декан і візитатор Іван Качмар, інсп. А. Гаврилко,
другий від лівої сторони сидить проф. П. Трускавецький.

мишлем разом зі засянськими землями Володар, що боронить своїх земель перед сусідною Польщею й Угорщиною. Він заснував династію, яка панувала в Галичині аж до самого кінця XII. століття. Окрайні українські землі, куди майже не досягали половецькі наскоки (Половці¹ — це чи-

¹) П. Голубовський: Печеніги, Торки і Половці до приходу татар, Київ, 1884.

сленна і сильна орда зі сходу, що більш ніж на півтора століття стала справжнім Божим бичем для Українських Земель. Боротьба з половцями наповнює собою історію південної України, аж до приходу татар в першій половині XIII. століття), дуже скоро зробилися людною й багатою країною, з розвинутим господарством і торговлею. Про відносини до Польщі вперше чуємо¹⁾ в літописній записці під 1092 р.: „сього року воювали Польщу Половці з Василем Ростиславичом,“ що клявся перед своєю братією — „дайте мені свою молодшу дружину — і я подумав оборонити і пімстити українську землю — піду, або здобуду собі славу, або голову свою положу за українську землю. Іншої гадки не було в серці моїм; в тім кленуся Богом і його пришествієм, що не подумав я чогось злого супроти братії моєї!“ Пояснення це відірваної вістки находимо у сповіді Василька, бо вона може мати двояке значіння: боронити Україну-Русь від претенсій, польських і мститися за давні змагання — відірвати західні українські землі. Очевидно Василько чув себе сильнішим, він уважав можливим перенести боротьбу на польський ґрунт і навіть „взяти,“ себто зруйнувати „землю Лядськую.“

Длугош (польський історик), що тут черпав по всякій правдоподібності з затраченого українського джерела, оповідає, що згідно з войовничими плянами Василька, провадив Володар і часто нападав на польські землі й забирав добичу, поки його тамті не зловили підступом в одному нападі; так, що відносини між Галичиною і Польщею не поліпшувалися.

¹⁾ Михайло Грушевський: Історія України-Руси. т. II. В. 2. Львів, 1905.

Однаке найважніше завдання перших Ростиславичів — забезпечення існування галицької держави й галицької династії, поширення через кольонізацію українськими оселенцями українських земель за Сяном і Вислокою і помноження сили до дальнішої боротьби.

По Володарі, його син Володимирко веде дальнє Галичину по вказаній дорозі. Він держиться вірно галицьких традицій, однаке через різні родинні зв'язки попадає в дуже прикре положення, бо Волинь відлучилася в одніх руках з Київом та початковий союзник Володимирка, що у війні 1144 р. Володимирко мав угорську поміч: молодий король Гейза прислав свого бана Белуша з полком у поміч союзникові свого батька — тепер по словам Київської літописи — цей Гейза, з усіми своїми полками й усею своєю силою, враз з київським Ізяславом, що мав „скупя ся весь“ — цебто з усіми своїми силами, вдарити на Володимирка від півночи — пішов звичайною дорогою на Сянік і Перемишль.

Володимирко вийшов Ізяславу назустріч під Белз, але на вістку, що угорське військо переходить уже Карпати, кинувся скоро на Перемишль; там Гейза уже взяв Сянік і пустошив околиці Перемишля. Чуючи себе не в силістати до бою з ним, Володимирко піslав багаті дарунки чільнішим дорадникам Гейзи, і вони почали відраджувати короля від дальншого походу, мовляв — час дуже ненаручний, бо заходить зима (був кінець жовтня). Гейза піддався цим намовам і завернув назад, так, що похід крім спустошення західних українських земель не мав важніших наслідків.

Що робив тимчасом Ізяслав, літопис не каже;

здається, що він не вспів на час до Гейзи та проворність Володимирка виratувала його; він скорше відправив Гейзу, заки Ізяслав зблишився до військ свого союзника. Володимирко заповів, що не дарує Ізяславові за угорські походи на його землю, але вже 1153 р. нагло помер.

Володимиркові в історії західних українських земель належиться визначне місце. Він — обортний і вирахований, безоглядний, зручно йшов до могутності й сили, як будівничий держави привів Галичину — цілу з Лемківщиною до важного значіння в українській політичній системі; він то збудував силу і славу Галичини, яку потім з такою повагою заступав його син Ярослав, збираючи овочі батькової праці й оборотності.

Ярослав дістав по батьку цілу та неподілену Галичину і по двох поколіннях, що прожили свій час серед тривоги й боротьби, поставив її на вершині найбільшої і далекосяжної зверхної могутності.

Київський літопис з нагоди смерті Ярослава характеризує його в таких словах:

„Був він князь мудрий, бистрий в слові, богобійний, поважаний по всіх землях і славний своїми полками. Коли була йому яка кривда, то не ходив він сам з військом, але посилає своїх воєвод. Він привів свою землю до прегарного стану, роздавав багато милостині, був ласкавий до бездомних, годував бідних, любив монаший чин і підпомагав його скільки лише міг; у всім сповняв закон божий, сам пильнував церковних справ і в порядку тримав крилос.“

Знову-ж Слово о полку Ігоревім змальовує пишними словами його силу: „Галицький Осмомисле-Ярославе! високо ти сидиш на своїм золо-

токованім столі, підперши Угорські гори своїми
залізними полками — заступивши королеви дорогу,
зачинивши Дунаю ворота — рядячи суди до Ду-
наю! Гроза твоя по землях тече! Ти відчиняєш
ворота київські; стріляєш з батьківського золотого
стола салтанів (турків) по далеких землях!...“

Церква в селі Нижня Мохначка.
Світлив Др. М. Дзерович.

Ярослав, привівши землю українську до пре-
гарного стану, помер 1. жовтня 1187 р. По сло-
вам літописця він, почувши себе смертельно хо-
рим, скликав до себе на двір духовенство, бо-
ярство, „и нищия, и сильныя, и худыя“ — „усю
Галицьку землю,“ і продовж трьох днів гостив
їх, роздаючи милостиню монахам і бідним та про-
сив усіх, щоб пробачили йому всі його провини.

Свій стіл віддав молодшому синові свому Олегові, а старшому Володимирові Перемишль.

Його смерть була початком замішань, що привели Галицьку землю, таку славну та імпозантну за часів Ярослава, на край політичної смерті. Рід Ярослава — вже в першій чверті XIII століття, вимер і Галичина враз з західними українськими землями опинилася в руках талановитого Романа Мстиславича, що дав початок заснуванню оселі, над рікою Табою, притокою Вислока зв. Романове Село — або Романів. По його смерті, син його Данило створив сильну Галицько-Володимирську державу.

Але смерть останнього з володарів цеї держави Болеслава Юрія (1340) дозволила польському королеві Казимирові завоювати Галичину, в першій черзі західні землі, так що воєнні походи відбувалися від сторони Польщі все з північного-заходу й здобути вплив на політику української держави.

Великі історичні скарби, пам'ятки з княжої доби не заховалися до наших часів. Вони пропали на місцях, бо найбільше їх було по городах-замках і монастирях. Всі замки були столицями княжими, бо князь не сидів на одному місці, але обіздив свій край і замки. Крім того замок, кожний зокрема, був осідком когось з княжих достойників: воїводи, тивуна, або тисяцького і меншої старшини ратного поготівля. Кожний замок, себто твердиня, була одночасно й осередком адміністрації: краєвої, обласної, окружної чи волосної. Ядром замку (твердині) був монастир з церквою замковою, були там ще замкові забудування, зокрема терем (палата). Замок був канцелярією адміністраційної округи, а писарями були звичайно черці.

Тому по монастирях і замкових церквах було повно урядових пам'яток.

Крім того замкові монастири, та ще з катедрою епископа, проводили школи для боярської і духовної молоді, а при школах бібліотеки. Незалежно від того всякий монастир, будь городовий, будь сільський, провадив літопис, де записував всі важніші випадки в краю і в своїй місцевості та явища в природі.

Але церкви, замкові будівлі, чи взагалі монастирські, за рідкими винятками були деревляні, тому літописи, літописні книги та інше багацтво нераз падали жертвою вогню. Однаке найбільшу страту поніс український народ через те, що покинула його провідна верства, його культурна і багата верства, боярських дідичів. Переходом своїм під впливи латинського місіонарства, дала вона відразу рішучу перевагу другій стороні, до якої пристала. Та, багацтва деяких аристократів були незміренні і вони від того часу йшли на підтримку польської культури. Словом — втрата українського народу його рідної верхівки рішила заразом і його долю на довгі століття.

ВАЖНІШІ ДАТИ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ 800-1340.

- 800. Початок Київської держави.
- 860. Асколд і Дир у Київі.
- 911. Олег.
- 943. Ігор.
- 972. Святослав Завойовник.
- 979-1015. Володимир Великий.
- 981. Злука Галичини з Київом.
- 988. Хрещення України.

- 1018 - 1054. Ярослав Мудрий.
1084. Ростиславичі в Галичині.
- 1153 - 1187. Ярослав Осмомисл галицький.
1185. Похід Ігоря на Половців.
- 1200 - 1205. Почин галицько-володимирської держави. Роман в Галичині.
- 1205 - 1264. Данило Галицький.
1223. Перший прихід Татар.
1240. Кінець київської держави.
1253. Коронація Данила.
1340. Кінець галицько-володимирської держави та кінець княжих часів.
-

УКРАЇНСЬКА ГРАНИЦЯ ВІЛ ЗАХОДУ.

Приглянемося тепер в коротці, яка була тодішня границя між Сходом і Заходом. Крайнє українське місто, згадане в сучасних джерелах це Перевореськ; але з пізніших вказівок видно, що границя тут сягала значно дальше за це місто. Так волости Крешівська і Замхівська, що займали майже ціле поріччя Танви, зачислялися до Перемиської землі, і соймова конституція 1583 р., що надавала Замойському староства Крешівське і Замхівське, виразно зачисляє їх до „руських земель.“ Осади: Крешівська Гута і Княжпільський Майдан показують, що границі Крешівської волости займали правий (північний) берег Танви. Взагалі границі земель і воєвідств задержувалися в старій Польщі досить добре, й ми зі значною певністю можемо виходити від тих, визначаючи границі давніх українських земель, де бракує нам старших вказівок¹); треба пам'ятати лише про змінність тутешніх границь в староукраїнських часах, в боротьбі Польщі та України-Руси за пограничні землі.

На лівому боці Сяну область річки Требішні належала ще до Перемиської землі обома берегами: її лівий бік в нижній частині належав до староства Лежайського (село Сарина, в актах XV. ст. зачислене до Лежайської королівщини, а у верхній

¹⁾ Михайло Грушевський: Історія України-Руси. том II. Вид. 2. Львів, 1905 ст. 455.

часті, на тім же боці, містечко Соколів заложено на ґрунтах „Переворського повіта,” як зазначено в осадчому привileю XVI в.¹⁾) Далі границя йшла, очевидно, вододілом Вислока і Вислоки: на лівім боці Вислока, акти XIV. в. вказують нам в Пере-
миській землі Ряшів, на горішнім Вислоку Коросно і село Роги на річці Любатовій, при тім одна з цих грамот виразно покликується на часи українських-руських князів в тім означуванню границь. Як пограничні осади Сандомирської землі називають вони Мрову (тепер Мровля на північний захід від Ряшева) і Домброву (мабуть Домброва між Судишевим і Ряшевом). Що стара границя Галичини ішла дійсно на захід від Вислока, це потвержує і Длугош — як Володаревичі по смерті батька вислали військо в Польщу, але воно „ледви діtkнувшися польських границь — спаливши кілька сіл коло Вислоки, вернулося назад.“ Дуже правдоподібне, що Длугош зачерпнув і цю подробицю про Вислоку з українського джерела, як і цілу цю вістку. З неї виходило би, що польська границя йшла десь недалеко Вислоки — правдоподібно по правім боці її. (В актах XV. ст. вичисляють такі села Сяніцького повіта, на захід від Вислока: Бзянка, Вислок, Вороблик, Лежани, Любатівка, Посада Верхня і Нижня, Роги і Торговиська).

Коліно Вислока, де тепер міста Чудець, Стрижів, Фриштак, виступає в польських руках уже в 1270-х рр. як неукраїнські волости, так само Ясло на Вислозі і ряд сіл в його околиці в по-
річчю Яселки. Однаке ця грамота знана тільки в пізніших підтвердженнях і ніяк не можна покладати на її вичислення монастирських маєтностей.

¹⁾ Акта гродз. і зем. XIII. с. 431.

Певніше про приналежність Польщі вислоцького коліна можна говорити в 1320-х рр. — воно маєтъ не належало тоді до України-Руси; пізніше і воно, і поріччя горішньої Вислоки не зачислялося до українських земель — Перемишлької й Сяніцької, і волости Ряшева, Коросна і Яслиськ замікали українську границю від заходу.

Якщо числитися з цими загадками для XIII. ст. виходило би, що ці області горішнього Вислоку

*Мурівана церква Покрова Пр. Діви Марії, збудована 1790 р. в селі Полонна (Сянік), з добудованою дзвіницею.
(Св. Мгр. Л. Букатович.)*

й Вислоки часто переходили з українських рук до других, бо з другого боку маємо виразні вказівки, що границя Галичини на карпатськім підгір'ю — отже на Лемківщині — сягала значно далі на захід, займаючи поріччя Вислоки, хоч все таки не досягала етнографічної границі.

Про це свідчать виразно вістки про українську границю в Карпатах. В збірці, щебто зіставленню

угорсько-польської хроніки, говориться, що гра- ниці України-Руси-Польщі й Угорщини сходилися на верхній Топлі і Ториці. Це підтверджують угорські грамоти XIII і XIV в. Одна (з 1277 р.), вичисляючи ряд осад в області горішньої Топлі, в околиці Габолтова і Бардієва, каже, що ці осади лежать коло кордонів Угорщини з Польщею й Україною. Друга (1342 р.) говорить про замок, поставлений в сусістві і сумежності з границями України-Руси й Польщі, десь недалеко Бардієва, в поріччю горішньої Топлі. Таким чином, згідно з цими вказівками українсько-польська границя в XIII і XIV в. припадала більше менше на вододіл Попраду, Вислоки й Топлі. Крайньою українською осадою мавби бути Тилич, коло Попраду, тому, що оповідання Волинського літописця про подорож Данила в Угорщину на Телич — вповні правдоподібні. З польського боку, крайньою осадою в угорських документах XIII в. виступає Мушина над Попрадом, (грамота з 1209 р.) Опираючися на деяких вказівках, можна думати, що й верхів'я Топлі часом належали до Галичини; до маєтностей Копшивицького монастиря, що тяглися над Вислокою й Яселкою, належали також і землі над Топлею, коло Бардієва, отже й вони могли входити в склад цеї спірної території.

Ціла ця околиця мала важне стратегічне й торговельне значіння тому, що сюди — на Тилицький і Дуклянський прохід, ішла дуже жива комуникація між передкарпатськими і закарпатськими землями, тому й Україна, і Угорщина, і Польща дуже інтересувалася цею околодею, та вона мусіла часто переходити з рук до рук.

У безпосереднім сусістві з чужинцями відси і звідти, місцеве населення — Українці-Лемки тим

живіше мусіли відчувати свою етнографічну приналежність, цінити своє українське ім'я,— з завзяттям і безмежною любов'ю до Рідної Землі. Це загальна прикмета Галицької України-Руси.

Джерелом доходів і вартості маєтностей в горах мусіли головно служити місцевому населенню — полонини, випас худоби; до цього прилучалися доходи з лісів; подекуди пр. в одній маєтності

Величава церква в Щавнику, побіч церкви громадська керниця з дуже доброю водою зв. „щави“.

Шаришської столиці згадується вапнярка; під Шоваром в XIII в. була сільна баня (Sö-banya), що давала дуже значний дохід; коло Сольногорода (Шаувара), між Торицею й Поплею був млин і орна земля; згадка про міст на Ториці в одній грамоті показує, що тут не було так дуже не культурно. На підгірю, рільництво було добре розвинене, а дальше на південь була широка культура винограду; існовання мит на дорогах вказує на розвинену комунікацію.

КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ ЗА КАЗИМИРА ВЕЛИКОГО.

У протиставленні до других українських земель, як Гуцульщина і Покуття, що по занепаді галицької держави (1340 р.) перейшли до молдавського воєвідства та щойно 1395 р. під польську владу, — про Лемківщину довідуємося, що вона належала вже в 1345 р. до Польщі.¹⁾ Про похід польського короля Казимира на Галичину оповідає його ж таки канцлер Ян з Чарнкова. Він розказує, що Казимир обурений погромами латинників по містах Галичини й Волині, він, мстючися за зневагу католицизму й бажаючи покорити собі український народ, рушив походом на Галичину. Ale „старший українського народу“ Дмитро Детько, закликав собі татарського хана Узбека, відпер насокок Казимира та вдерся в саму Польщу. Не маючи допомоги від інших католицьких володарів, Казимир був приневолений замиритися з тим „старшим українського народу“ й, принявши його під свою зверхність, заховати український народ у його обрядах, правах та звичаях. Куди ширше й незгідно з поданими Казимира і Янка з Чарнкова, оповідає про подію тогочасний польський хроніст Траска. Найважнішою різницею оповідан-

¹⁾ Ізидор Шараневич: Исторія Галицко-Володимирской Руси. Львів 1863 р.

ня Траски є те, що він говорить не про один, а про два різні походи Казимира на Галичину.

Траска оповідає, що коли Казимир дізнався про смерть Болеслава-Юрія (останнього українського володара, по його смерті правдива влада над українським народом залишилася в руках бояр, що її виконавцем на Галичину, стався боярин Дмитро Дет'ко), вибрався, коло Великодня, з малим військом на Галичину, напав на Львів, і спаливши замок, забрав зі собою купців-католиків з родинами, що сковалися перед погромом місцевого населення, на львівський замок. У Львові забрав Казимир велику добич — скарбницю українських князів. Вернувшись з добиччю до Krakова, Казимир вибирається літом, під св. Івана (24 червня), в другий похід на Галичину. Тепер уже веде з собою 20,000 війська, що ним побиває собі, по дорозі, галицькі міста й замки, та покорює собі Галичину „на майбутнє“. Правда українці й татари, в числі 40 тисяч погналися за королем, але ніщо йому не пошкодили, бо він „вернувся домів з великою перемогою й славою, без шкоди й утрати когось з своїх панів.¹⁾

По правді, то Казимир ходив тільки одним походом на Галичину, весною 1340 р. Й не підбив тоді краю „на майбутнє“, але задоволившися добиччю, залишив Галичину у владі боярства з Дмитром Дет'ком на чолі. Казимир, не могучи здобути цілої Галичини, старався закріпити за собою її західні окраїни — Лемківщину. Територія того найраньшого польського здобутку обіймала карпатське Підгір'я, від польської границі по вододіл Ослави й Сяну, поріччя верхнього Вислока

¹⁾ Про цілковите заволодіння Сяніцьких земель Польщею в 1346 р. пише Прохаска, W sprawach zajęcia Rusi przez Kazimierza W., 1892 т. VI.

й околиці на схід від нього, до поріччя Сяну, а на північ до коліна Сяну з околицями Динова, Дубецька.

Була це більш менш нинішня Лемківщина. Далі поза Лемківщину не позволив Казимирові поширитися Любарт (литовський князь), що з ним заключив Казимир угоду в 1345 р.¹⁾

Муромана церква Усп. Пресв. Богородиці у Король. Вороблику, візантійського стилю з 5 банями, побудована в другій половині 19 століття.

Лемківщина була притягаючим куском для сусідів тому, що її багаті землі лежали на шляху, який веде т. зв. „князівським путем,” цебто Лупківським просміком із Закарпаття до Перемишля, як також Дуклянським попри Дуклю з Бардиєва через нову оселю Рівне, (засноване на підставі

¹⁾ Микола Голубець, Велика Історія України ст. 334-337.

дозволу Казимира, в часі його побуту на замку в Сяноці в 1352 р.) — Третий такий просмік задумувала вже в наших передвоєнних часах Австрія прорізувати крізь Карпати через риманівські гори до Межиляборців. — Положення Лемківщини давало великі торговельні користі з різного роду мит та оплат, бо в давніх часах той, що держав у своїх руках Лемківщину з її осередком Сяноком, міг спрямовувати торговельний рух у довільні для себе сторони. Тому й сусіди Лемківщини, зокрема сяніцьких сторін, робили всілякі заходи, щоб закріплювати свій стан посідання на Лемківщині та вдержати Сянік у своїх руках. Спори і міжусобиці між нашими князями, обезсилення краю взаїмною боротьбою та більша сила спершу угорських, а далі польських королів спричинили те, що в половині XIV. століття Сянік, подібно як Перемишль та Львів, опинилися в руках польських королів. На короткий час, після смерті Казимира (1370 р.) переходить Лемківщина зі Сяноком під владу угорських королів, поки знов у році 1387 не відібрала його королева Ядвига, жінка Ягайла, для Польщі.

Ще за своєго життя, Казимируважав Галичину, а з нею в першій мірі Лемківщину, як постійний і невідлучний здобуток Польщі й примінював до цього свою внутрішню політику. Познавши татар і забезпечивши себе тим самим перед одинокою підпорою неприхильного йому галицького боярства, він старався підтяти сили непримирних противників — конфіскатами їхнього майна, наділюючи одночасно добрами й привілеями бояр, що не приймали участі в боротьбі проти нього. Усіми силами старався зміцнити сили західнього, напливового елементу. Підпомагав ні-

мецьке купецтво по містах і роздаровував галицькі маєтности чужинцям різного походження і невідомого покрою, але узaleжнював їх своїми інтересами з тривкістю політичної приналежності Галичини з Лемківщиною до польської держави.¹⁾

В завойованій Галичині, старався Казимир скріпити силу західного елементу, для чого вжив помочі німців у колонізації міст та скріпленню польської торговлі й промислу. Ополячення „верхів“ західно-українського громадянства,²⁾ колонізація західно-українських земель, а в першу чергу міст неукраїнським елементом, закріпошення селянства, пішло тут скорим ходом і сягло куди глибше, аніж те, в пізніших сторіччях, могло статися на східно-українських землях. Польща опанувала Галичину — і з нею Лемківщину в хвилину її найбільшого, державно-політичного занепаду й не полінувалася використати цього в свою користь.

На ці землі, осиротілі по смерти останнього свого суверена (зверхника), вдарила найсильніша хвиля польського народу. Великі просторі західно-українських земель, відіbrane від неприхильного Польщі боярства, перейшли в руки польських вельмож і польської шляхти; колонізація заселення міст польським, німецьким і взагалі неукраїнським елементом, врешті політична місія, що взяла її на себе латинська костельна епархія, дуже скоро зробили своє. Старі, боярські роди зникли з поверхні життя, разом зі своїми маєтностями і державно-політичними бажаннями. Одних згнобила влада за неприхильність до себе, другі виїмігрували, виселились за межі польської займан-

¹⁾ Микола Голубець, Велика Історія України. Ст. 342.

²⁾ Микола Голубець, Велика Історія України. Львів 1935 р.

щини, треті ополячилися, а останки, збіднілі й обезправлені, вернулися в народню масу, з якої вийшли перед століттям. Решти поконав т. зв. Єдинський привілей „короля Ягайла з 1430 р., що зрівняв українську шляхту Галичини в правах і обовязках з шляхтою корінної Польщі. Чотири роки пізніше зрівнано устрій, судівництво й адмі-

Український Владика Преосв. Кир Йосафат Коциловський звіджує дорогу Його батьківському серцю Лемківщину.

ністрацію Галичини з такими самими установами Польщі.

І так створено адміністраційний поділ західно-українських земель на воєвідства та до т. зв. „Руського“ воєвідства приєдлено між іншими і лемківсько-сяніцькі землі. Шляхта тих земель, як повноправна суспільна верства, впливала на хід внутрішньої й закордонної політики держави че-

рез соймики, що зібралися для самих окраїнних земель з Сяніччина в Сяноці. Шляхта була звільнена від усіх тягарів (як співпраця при будові замків) і податків (за винятком „ланового“, по два гроші від лану); вона була зобовязана до воєнної служби тільки в обороні держави, а вільна від походів поза її кордони. Маючи такі великі права, а майже жадних обов'язків, шляхта зросла в силу й багатство, здобуті кривдою інших суспільних верств, тобто міщанства, а головно, цілком обезправленого селянства. Правда, поміж шляхтою і селянством існувала ще посередня верства, це „загородна“ або „ходачкова“ шляхта. Вона жила більшими гніздами малоземельних хліборобів на панських, шляхотських і королівських землях, за що була обтяжена певними повинностями в користь землевласників. Вона то, рекрутуючись з колишнього українського боярства, по-збавленого своїх привілеїв і майна, відсунена на сірий кінець суспільно-громадянського життя, дуже довго притримувалася предківської віри й національності тоді, як повноправна українська шляхта дуже скоро цілком сполячилася. Зрівнана з польською шляхтою в правах, вона старалася дорівняти їй звичаями, мовою й культурою. Вже в XVI. століттю гине слід по українських, боярських родах, а й дрібна шляхта, що держалася своєї національності, належить до винятків.

На Лемківщину заходили чужі люди з усіх сторін. Румуни або Волохи, як їх називано, напливали в гори, як кочуючі пастухи з чередами овець. Власники гірських пасовищ, Лемки, радо приймали цей чужий елемент, (складник числом) щоб хоч як небудь загосподарити свої землі, дозволили Волохам вибирати собі місце та ли-

ше брали від них податок в натурі, як сир, вовну, кожухи, баранів, чи вівці. Волоська кольонізація, (перша половина XIV ст.) почалася мабуть уже під кінець княжих часів, як Волохи взагалі вперше займали північні сточища Карпат. Сильніший наплив Волохів прийшов мабуть аж у XVI і XVII. віках.

*Дочерна церква в селі Посе к. Криниці.
(Світлів Др. М. Дзерович.)*

Починаючи від часів Ягайла, Лемківщина щораз більше затрачує свій первісний вигляд, зокрема місто Сянік тратить прикмети міста українських князів. Польські королі, надаючи низку привілеїв чужому напливовому елементові, німцям, полякам, мадярам, чехам, а тим самим обмежують привілеями права місцевих, українських горожан. Польський король Жигмонт I. дозволив у 1530 р.

оснувати в Сяноці кушнірський цех і дав привілей для цього цеху. Цей привілей списаний у документі, який досі находитися в перехованню сяніцького цеху, та є в ньому дуже цікаві місця, що торкаються і обов'явків українців. З постанов цього привілею виходить, що українець не міг бути выбраний до старшини цеху, що зрештою бувало майже всюди, але зате під загрозою кари мусіли українські члени цеху ходити на процесії в часі свята Божого Тіла і других латинських свят. Міщан наших було тоді чимало та в судових актах з XV. і XVI. ст. стрічаемо такі прізвища, як: Баран, Бобрик, Бірецький, Волик, Захович, Горошко, Коваль, Коритко, Koch, Kochay, Kinel', Kuncha, Labay, Lishyn's'kyj, Mazur (що досі вдержалося в Сяноці), Martinovich, Sityko, Skoluba, Sova, Nechay, Nechulo; отже ці прізвища вказують на те, що велике було число українських міщан у цих часах в Сяноці.

Старі документи про потребу будування церкви в Сяноці приносять нам цінну історичну згадку, що ще в 1553 р. бурмістром і лавниками були в Сяноці самі греко-католики — отже Українці. Тому в списі міських радників з цього часу стрічаемо багато чисто українських прізвищ: Волик, Кравець, Кушнір, Лабай, Масляк, Ровенський, Сестричин, Ситко, Спиналь(?), Стець, та чим пізніші часи — тим число їх меншає. Дальше в цих документах¹⁾ находимо наших селян: Михальчук, Кіт з Дубрівки (рік 1700), Задорожний, Галик, Гуска, Осташ з Чертежа, Динис, Явора зі Сторожів, Стець з Межиброддя, Лазорик, Пирцак, Ханас з Прусіка — всі були звільнені від данин, мали

¹⁾ Вл. Кухарський: Dokumenty z Ziemi Sanockiej. Сявік 1908.

розлогі лани, вільний вируб ліса на будову і на опал та вільне риболовство.

Побіч німців, заходили чехи в західні Карпати і на основі волоського та німецького права оселявалися. З такого оселення українця з Чех, (Іванець — укр. з Чех), Іванця — або, як в деяких пізні-

*Дуже гарна лемківська церква в селі Милик,
(Мушцина), зб. 1813 р.*

ших джерелах¹⁾) Іванчеполя, мав оснуватися Івонич. Такий зачаток під засновання Буківська, Грабівниці, Морохова, Стрижова і Торського. Зокрема про угорські впливи²⁾ вказує також правопис, ужи-

¹⁾ Сяніцькі судові акта XVI. 2053.

²⁾ XV. Губер: Ludwik der I. von Ungarn und die Ungarischen Vassalländer (Archiv. für österr. Geschichte LXVI.) Віденъ.

ваний в судових книгах з XVI ст., де іменники, закінчені в українській мові на „к“, мають закінчення на „г“ — Вислічог — замісць: Вислічок, Вороблиг, Королиг, Прусіг, Сяніг, Сянічог — отож всюди „г“ — замісць „к.“

Німецьке міщанство й польська, або чужоземна, але спольщена шляхта, були оруддям Казимира в його змаганнях до закріпощення гірського населення Лемків та до закріплення Галичини за Польщею. Вони також дозволяли йому вважати, забезпечені договорами, як чисту формальність, мовляв: „я здобув Русь своїми власними людьми й дорога (на Україну-Русь) має служити тільки моїм людям,“ або „нікому не хочу сприяти, тільки своїм людям, бо вони помагали мені на татар і йнших ворогів“

Такий стан тривав аж до розбору Польщі (1793 р.); щойно по розборі Польщі, Лемківщина разом з другими галицькими землями перейшла під владу австрійських цісарів.

КОРОЛІВСЬКІ ПРИВІЛЕЇ.

Про тодішнє безвихідне положення селянства довідуємося з королівських актів і двох привілеїв королів Жигмонта III. і Володислава IV., що іх одержали мешканці села Одрехови, в Сяніччині.

Одрехова була частиною королівських дібр і переходила в державу сяніцьких старостів. Піддані села Одрехови мусіли повинуватися усталеним королівським декретам на волоськім праві. Однаке державці вимушували щораз нові данини від селян, тому Одрехова шле безнастанно скарги до короля.

Багато¹⁾ разів скаржилися Одрехівчани королеві Степанові Баторому, що сяніцький староста, казав п'ятьох селян з Одрехови кинути до криміналу в Сяноці, бо не хотіли виконати належних їм робіт; мусіли викупити себе 500 золотими, п'ятьома волами і десятьома ялівками. Король, що перебував тоді в Неполомицях, висилає окреме письмо до старости з датою 16 серпня 1585 р., приказуючи гостро, щоб староста Юрій Mnішок, звернув неправно забране селянське добро.

По Юрію Mnішку бере в державу сяніцькі землі, разом з Одреховою, Станислав Бонифатій Mnішок. На нього також скаржаться Одрехівчани, аж король Жигмонт III, окремим декретом з 1603 р. означає обов'язки і права Одрехівчан в користь

¹⁾ П. Суліш, Przywileje wsi Odrzechowy. Сянік 1906.

державців. Відтак, король Жигмонт III., видає нові привілеї Одрехові під датою 24. квітня 1605 р., звільняючи селян від вимушуваної роботи на фільварку в Боську. Але і це мало помагає, бо знову 28. березня 1625 р. король Жигмонт III. шле з Варшави до сяніцького старости Франца Mnішка нове письмо і друге, вже писане в гострішій

Церква в Камянці (Риманівщина) — правник Перенесення Мощів св. о. Николая в травні (теплого Миколи).

формі, з дня 17 квітня 1626 р., визначуючи двох королівських делегатів (висланників), які мають на місці прослідити справу і донести королеві. Але внутрішнє напруження в Польщі при кінці панування Жигмонта III., шведська справа, наїзд Татар в 1629 р. та початки козацьких воєн, не позволили королівським висланникам провіріти дійсне положення Одрехівчан. Жигмонт III. уміряв 1632 р. та його наслідни ком стає його син Володислав IV. З цього користають Одрехівчани

і вже з датою Krakів, 1. квітня 1633 р., одержують нові привілеї на пергаміні, підписані і стверджені королівською печаткою Володислава IV., на волоських правах. Однаке і це мало помогло Одрехові. З черги переходить вона в державу шляхти, що мешкає в Боську, в Комборні, або Гачові. Доходить до того, в 1817 р. сумежні села: Босько, Рудавка, Сенькова Воля, Синів, Заршин виставляють письменну посвідку, що „село Одрехова від давніх віків має свої власні за свою кервавицю куплені поля, свої вільні пасовища,

*Санаторія Товариства „Перемиська Епархіальна Поміч“
в Жегестові Живці.*

свій вільний ліс, без двірських оплат і письменних зізволень на вируб і збирання лісних ягід, свої вільні корчі до огорожі, бо вони находяться на їхніх власних ґрунтах; це все готові вони зізнавати в суді і присягою ствердити, якщо зайде конечність такого зізнання.“

Щойно з 1848 роком (знесення панщини) закінчується змагання Одрехови за свої права.

Мешканці Одрехови мали свою греко-кат. церкву, всі були греко-католиками. Точного спису населення з 17. і 18. століття немає; вправді в ін-

вентарі з 1773 р. записано 238 людей, обовязаних до панщиняних робіт. Між ними находитися один жид Зельман Хайм Юда. Вже тоді стрічаємо в Одрехові такі прізвища: Барна, Барник, Бренкак, Бурштин, Верней, Войчак, Даньчак, Драч, Дирбала, Гануляк, Ганьчак, Гнат, Галик, Гала, За-війський, Зенчак, Зятик, Іванишин, Каправець,

*Лемківський краєвид коло Загіря.
Недокінчений дім С. С. у Залужі.*

Клим, Котелець, Козак, Король, Кусянір, Лабяк, Лико, Литовчик, Мадараш, Майчик, Мельник, Милян, Морайко, Оліярь, Пинчак, Понтус, Потічак, Серединський, Сивик, Скробала, Співак, Стецик, Табяк, Тимчик, Федак, Цуприк, Шургот. Ці на-звиська заховалися до наших часів, пережили 250 літні змагання за хлопську долю та розрослися на своїй землі.

ПОГРАНИЧНІ КАРПАТСЬКІ ОСЕЛІ

В цьому розділі переглянемо з окрема згадки в історичному наслідственні про перші оселі. Самі польські історики¹⁾ пояснюють, що від Сяну в гору, аж до жерел Вепру, а відсі сидалеко на північ безліч находитися українських осад, що повстали ще за Володимира і його наслідників. Український князь Володимир Великий (981) поширил свої впливи аж по західні Карпати, де українське населення жило далеко за Сяном, посягаючи по Татри, в різних сторонах. Брожайні та зарідливі межигір'я та порічини Дунайця заселені від непамятних часів, заповнилися українським населенням ще більше в часі побудування оборонного замчища (там пізніше повстал Новий Санч) около 1163 р. На схід від ріки Дунайця, в мушинських сторонах, були в давнині широкі пустарі-глуши. На цих саме пустих околицях багато українського народу поселилося, втікаючи з засянських земель перед нападами татарів і тут на безлюддю оселювалися на німецькому праві²⁾. Так повстали слідуючі села: Яшкова — 1343 р., Андріївка — 1352 р., Мушинка — 1356 р., містечко Орнава — 1363 р., (відбудоване по чумі-моровій

¹⁾ Вацлав Александер Мацейовський, Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne i wewnętrzne. Варшава, 1846 ст. 604. „Granice Polski, od strony Rusi...

²⁾ Урядові акта в Мушині; О. Михайло Кривицький, парох в Тилиці зладив в 1845 р. відписи цих актів.

заразі в р. 1612 і переназване на *Тилич*), *Нижня Мохначка* — 1648 р. З цих осель український осадник мандрував дальше та на південно-західнім підніжжю Татрів заложив оселі: *Шляхтову*, *Білу Воду*, *Чорну Воду*, *Навойову*, та другі оселі, що вінком виповнюють та окружують Сандеччину.¹⁾ Доказом на це й ці обставини, що цілі гористі простори над рікою *Дунайцем* ще в 1359 р. мало були заселені, тому окремими привілеями приваблювано українських оселенців, які заселявали скоро ці сторони. Вони жили окремим, своєрідним гірським життям, творили скучену громаду, унікали взаємин з *Ляхами*-*(Лехітами*²⁾.

¹⁾ Я. Сиганьскі: *Historja Nowego Sącza*. Львів 1901. Вадл. А. Мачейовскі: *Pierwotne dzieje Polski i Litwy*. Варшава 1846.

²⁾ Д. Зубрицький, *Gränsen zwischen der russinischen und polnischen Nation in Galizien*.

Львів 1849. ст. 21. 8: „Der beste Zeuge für uns der H. Maciejowski selbst, indem er in seinem obangeführten Werke S. 374 ein amtliches, von Murator durch den Druck veröffentlichtes Dokument anführt. Dieses Dokument beschreibt die Gränzen Polens unter Mieczysław dem I. (970-990) vornach das Russinen-Land sich bis Krakau erstreckte: „et fines Russiae usq. in Cracoa“ (Kraków). Man braucht daher keinem besseren Beweis mehr, dass das Russinen-Land ehemals höchst wahrscheinlich die Stadt Krakau selbst in sich fasste. Dass es gegenwärtig noch bis auf eine Entfernung von 10 und etlichen Meilen von Krakau reicht, beweiset der Umstand, dass in jener Gegend Hundert Tausende Russinen wohnen.. Dieser Beleg zur Begründung unserer Behauptung, ist kein Fragment einer unterschobenen, alten Urkunde, sondern liegt vor uns lebendig da ausgebreitet auf einer Fläche von etlichen Hundert Quadrat — Meilen. Buchstaben

У другій четвертині XV в., до менш- більш 1435 р. находимо дуже виразну граничну лінію Українського (Руського) воєвідства від Krakівського та Судомирського.¹⁾

Від лінії рік: Ослава — Сян (до закрути коло Динова — Склярка (ліва притока Сяну, що вливається коло Динова), належали вже в другій четвертині XIV. в. до Сяніцької Землі наступні оселі. Йдучи з півдня, від Карпат, на північ, стрічаємо над горішною Ославицею, лівою притокою Ослави, недалеко від переходів Бескид і Лупків, село Радошиці, одну з рідких осель, що вже в цю добу існувала глибоко в горах. Відтак дальше на північ, нижче устя Ославиці до Ослави, лежить село Щавне. Солтиси з Одрехової і кметі зі Щавного заручили 27. травня 1450 р. перед судом у Сяноці за Івана зі Щавного, що він після

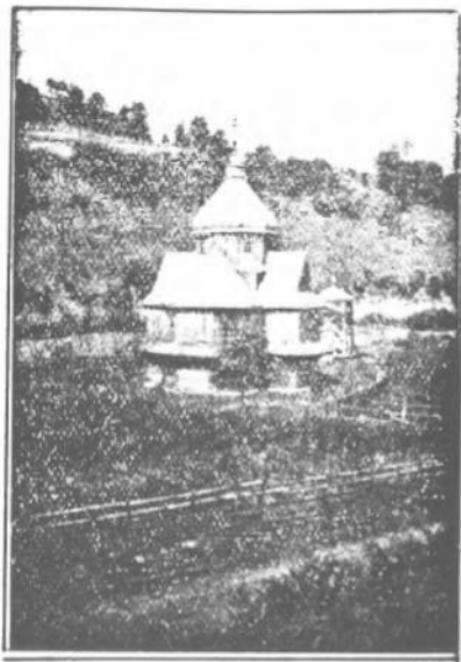
darauf sind das lebende, russinisch sprechende Volk. Sylben und Worte sind russinische Dörfer, Städte und Gotteshäuser.“

При кінці XV. ст. стрічаємо такі оселі: Березка, Барич, Бахірець, Блажова, Буків, Буківсько, Баянка, Босько, Биківці, Вислок, Височани, Воля нижня і вижня, Воля Сенькова, Вздів, Вислочок, Лісько, Березів, Чашин, Грушівка, Довге, Долина, Гірки, Яблониця, Ясениця, Яврник, Юрівці, Кінське, Лукова, Любатівка, Малинівка, Мхава, Мійце, Плонна, Попелі, Половці, Павликома, Рацькова, Роги, Сянічок, Сугорів долішний і горіший, Гічва, Волиця, Страхотина, Сторожі велиki та малі, Синів, Торговицька, Тарнавка, Загочеве, Пакошівка, Ялин, Вільхівці, Загутинь, Прусік, Бохівка, Дубрівка, Заболотці, Дидня, Добра, Домараж, Дубецько, Дудинці, Фалеївка, Глибоке, Небецько, Великopolе, Грабівниця, Тарнова, Педля (Пельня), Одрехова, Барвінок, Вороблик, Гарта, Жліггород, Угерці, Голодно, Гозелі, Ізебеки, Іскрия, Вітрилів, Івонич, Кобиляни, Гломча, Климківка, Костарівці, Красне, Крехів, Коростенко, Королик, Кремяна, Лішна, Лещава, Лімна, Любатова, Людча, Марківці, Морохів, Модерівка, Межибріддя, Ніздрець, Новосільці, Невістка, Одрикінь, Вільшаниця, Ослава, Побідно, Постолів, Загіря, Солинка, Смільник (зв. Смільниця), Семушева, Сідлицька, Трепча, Туринполе, Черешнів, Улоч, Вара, (Щипанцева) Тирява Сільна, (в Тиряві була копальня соли) і т. д.

¹⁾ Др. М. Кордуба, Західне пограничне Галицької Держави між Карпатами та долішним Сяном. Записки Н. Т. Ш. Львів.

трьох літ представить перед сяніцького старосту своїх братаничів Пашка та Данилка, які зможуть викупити солтиства в Щавнім і в Радошичах, продані їхнім дядьком Іваном якому-то Максимові. Щавне було оселене на волоськім праві.

Про Полонну, оселю на південний схід від Бу-

Лемківська церква в Дутатині.

ківська, про села Пораж, Височани, Загіре, по лівім боці Ослави маємо записку з 14. жовтня 1449 р. Карликів — це мабуть дещо пізніша оселя, що повстала аж в другій половині XV. ст. З цього часу походить також сусідне село Камінне. Між Височанами і Поражем над рікою Ославою лежить ще село Морохів, а на північ від нього село Не-

бещани: на півн. зах. від Морохова, село Ратнавиця, як це бачимо зі скарги, яку Гнат з Гузелева, 19. вересня 1449 р. внес до сяніцького городського суду проти Степана з Ратнавиці, підданого Фридриха — сяніцького мечника в Ячмирі, — за нічний напад на його дім. Між Мороховом, та Небещанами не було усталених границь. Павло,

Замужні газдині коло церкви з дітьми. Команча, пов. Сянік.
(Фот. Я. Фальковські).

Грицько і Станко з Морохова виступили 13. лютня 1445 р. перед сяніцьким судом з жалобою на Івана з Небещан за те, що він забрав насильно з їхніх лісів 20 свиней. Розмеження переведено в 1468 р. між Небещанами, Велеполем та Велепольською Волею з одного боку і Мороховом та Морохівською Волею, теперішною Морохівською Завадкою, з другого, між Мороховом і Поражем та Чашином і вписано в сяніцькі судові книги.

Теперішнє містечко *Буківсько* було в XIV. ст. селом і належало до маєтків сяніцького судді Миколи Чесика. До сяніцьких судових книг вписано 16 серпня 1435 р. акт поділу спадщини між його синів Петра, Івана та Юрія, в котрім за Петром признако села: *Збоїська*, *Петрову Волицю*, *Буківсько* і *Залочеве* (на схід від Ослави); за це Петро звіркся *Новотанця* або *Березово*. Границею Буківська від села *Вислочок* або *Вислок* над горішим Вислоком признали хребет Буковицю (ліс). Цей Петро зі Збоїськ, сяніцький хорунжий, записав 14. травня 1454 р. своїй жінці Мар'гареті 80 маґок на селі *Белхівка*, на схід від Буківська. Село *Новотанець*, зване також Люботанцем або Березовом знаємо вже з 1435 р. Село *Нагоряни* і *Воля*, теперішня Сенькова (властиво Семкова) Воля знані з 1489 р.

До Сяніцької Землі належало містечко *Яслиська*, над горішньою Яселкою, на північний схід від Дукальського переходу. Про Яслиська і село *Короліків* свідчать в дні 13. січня 1435 р. суддя і лавники найвищого німецького суду на сяніцькім замку, що перемиський епископ Януш заплатив Андрієви з Любни цілу належну суму за війтівство в Яслиськах і за солтиство в Короликові, теперішнім Королику (Волоськім і Польськім). Село Короликів належало до рим.-кат. епископства в Перемишлі, епископи мали тут свою палату, в якій часто перебували; тому то 18. листопада 1463 р. Сяніцький староста Микола з Витович на підставі жалоби дідичів з Риманова, взвивав епископа Миколу „з Короликова“ перед свій суд в Сяноці. Перед сяніцьким городським судом велася справа усталення границь королівщин південно-західного закутка Сяніцької Землі. Тут свідки-знавці, старі

люди з Одрехової і Щавного зізнали 7. грудня 1447 р., що всі Бещади вище та нижче Яслиськ і від Яслиськ аж до полонини є королівські; навпаки за власність сяніцького хорунжого признали село *Мощанець*, зі всіми верховинами аж по річці Лесперад та Вербицю. До рим.-кат. епископства і капітули в Перемишлі належала ціла область над горішньою і середущою Яселкою. Король Володислав Ягайло, грамотою з 8. травня 1434 р. надав згаданому епископству місто Яслиська і села Короликів, Бискупиці (пізніше Любатівку), Да-

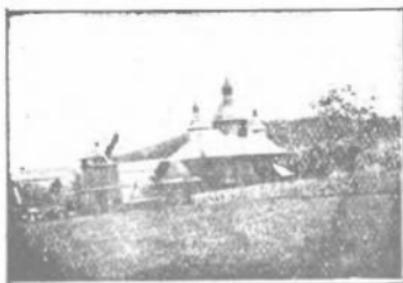

Дерев'яна церква в селі Синів, коло Риманова.

лів, Нову Ясенку „в Українській (Руській) Землі в Сяніцькій окрузі“; 20 марта 1470 р. епископ Микола пізвав перед сяніцький суд синів Катерини, дідички Риманова, за се, що не хотіли перевести розмежовання між його маєтностями: *Любатовою*, *Королівовою* (або *Короликом*), *Склярами*, *Яслиськаю* та *Волею* (Яслиською) і іншими селами: *Балутовою* (теперішньою *Балутянкою*), *Дошном*, *Валтославовою* (тепер. *Волтушевою*) та *Вислочком*. Згаданий Вислочок не є цим селом — цеї самої назви на південні від *Буківська*; він лежить на північ від Яслиськ і задержав до сьогодні

свою назву, це дочерне село Тарнавки. До еписк. дібр належали в тій області ще оселі: Цергова, майже передмістя Дуклі на правому березі Яселки, і Рівне.

Відома тепер лічнича оселя Івонич звалася в XV. ст. Іванець, або Іванчеполе (Іван з Чех). Сумежне село Климкова (тепер Климківці-Климківка з польська) знане з 1436 р. Дідич, Андрій зі Сенна, продав 26. травня 1463 р. „свої села Климкову і Синяву (Синів), положені в Сяніцькій Окрузі.“ Населення Синяви (на схід від Римамова)

Церква в Кривій.

прославилося 1444 р. завзятим спротивом проти наложених поборів, за що іх тягнули до відповідальності перед сяніцький городський суд. Перед цей суд взивав 20. листопада 1447 р. сяніцький староста солтиса з Вороблика Кіліяна, за побиття і поранення слуги і тут його засуджено. Це село Вороблик, зване також Торговцями, було власністю сяніцького кастеляна Петра Смольницького, що перед своєю смертю 20. червня 1458 р. поділив між своїх синів свої добра „в Сяніцькій Окрузі“ — Заршин з передмістям та селом Довге, село Торговиська та Ленжсані, Малинівку, Вздів,

Страхотину і половину обох Пель (тепер. село Пельня).

Осела Риманів (перше Романів) згадується в сяніцьких судових книгах в 1443 р. при цій нагоді, що Микола Ладинський мельник та німець Шіндер, осельник з Риманова, разом з кількома горожанами зі Сянока заручили за Андрія, коваля

*Дзвіниця з церквою у Великій Ростоці.
(Св. Др. Б. Гнатевич.)*

з Варадина і за Михайла Дорана та Михайла Галя з Требіша і обов'язалися їх доставити на перше візвання перед сяніцького старосту.

Перед сяніцьким городським судом ставав 23. червня 1436 р. підданий Демко (Денько), зі судінього з Римановом села Беска (Боська над Вислоком), а 2. січня 1460 р. Васько та Грицько, священики з Боська, разом з іншими людьми да-

вали поруку за Степана Малиновського, солтиса з Іздебки. Село *Глибоке*, на півд. сх. від Риманова, було поселене на німецькім праві, згадується в коросненських судових записах під 1445 р., але його населення через впливи двору винародовилося.

Над горішним Вислоком стрічаємо Ячмир, Яч-

Церква в Боську, до церкви ведуть гарні цементовані сходи.
Стоїть з права Впр. о. катехит Микола Головач і о. М. Величко, декан.

мирську Посаду і Волю; даліше Бажанівку, нижче Боська над Вислоком Бзянку, (також перейшла під чужі впливи). Над горішньою Пельницею, правою притокою Вислока, поруч вододілу між Вислоком і Сяном лежить село *Андрушківці*. Сусідна *Одрехова* була осаджена на волоськім праві; в 1440 р. ціла громада цього села, разом з князем Берилом заручили сяніцькому старості за якого-

то Хайма Пшепійорчича, а умовою з 8. березня 1442 р., вписаною в сяніцькі судові книги, Берило уступив князівство своїм братаничам.

У стоковищі ріки Сяну, над його лівою притокою Сянічком находимо села: *Побідне*, *Дуденичі*, (тепер. *Дудинці*), *Марківці* і *Писарівці*. Над Сянічком лежать ще села: *Просік* і *Сянічок*. Про

Церква в Чертежі, (дуже старинна).

ці села є записи в сяніцьких судових кни�ах під датою 10. матра 1436 р. і 18. грудня 1439 р.

Долина Сяну від устя Ослави в діл була густо заселена. Майже всі оселі, які там сьогодні находимо, існували вже в першій половині XV. ст. Село *Заславе*, положене при устю Ослави до Сяну, належало до великого збору маєтностей Замку Собин (коло Ліська) — записане під 1441 р Анна зі *Загутиня* виступає 3. серпня 1436 р.

перед сяніцьким судом, отож перша згадка про село Загутинь.

При направі парканів коло сяніцького замку зустрічаємо в 1448 р. крім населення *Великих і Малих Сторожів*, ще населення *Сяніцької Пасади, Дубрівки, Чертежа, Трепчі та Новосілець*.

Всі ці оселі — королівщини немов вінцем окру-

Дзвіниця в Ідрівцях.

жали старовинний город *Сянік*, столицю Сяніцької землі, резиденцію старости, осідок городського, земського та вищого німецького суду. Дубрівка була в посіданні родини Райтаровських. Петро Райтаровський купив село *Долину* (на півд. від Сянока) від Івана Долинського, коли жінка Івана, Анна, що мала на сім селі забезпечене своє віно, 7. травня 1440 р. зrekлася перед сяніцьким судом цього забезпечення.

До королівщин належали ще *Половці*, згадані

в сяніцьких судових книгах 11. травня 1444 р. з нагоди маєткових справ між Ковалем Яковом з Половців та його братом Андрієм, і також *Костарівці*, відкіля „прокуратор“ Якуш став перед сяніцьким судом, пізваний 12. лютня 1435 р. Іваном Сопилем, кметем з Велеполя, і відкіля 22. квітня 1442 р. цілий ряд кметів заручив за своєго товариша, що до двох тижнів заплатить наложену на нього городську (замкову) кару. Сумежні *Попелі й Юріївці*, тепер Юрівці, належали до Миколи Пелки Юріївського, що 14 липня 1472 р. заставив Попелі і половину великого ставу в Юрівцях за 70 угорських золотих. В 1434 р. він придбав ще *Срогів*, (тепер Сугорів) і *Фаліївку* над потоком Рожевим.

Пакошівка і Лялин¹⁾ були дідизною трьох братів: Пакоша, Івана і Томка. Пакош записав 4 лютня 1441 р. своїй жінці Маргареті 120 марок посагу і віна на половині Пакошівки та обох Лялинів; опісля, 16 березня 1443 р. брати поділилися майном, при чому Пакошеви признали п'ять кметів в Руськім Лялині та частину Німецького Лялина від Дидні разом з лісами починаючи від Грабівниці.

В долині Сяну, дальше на північ від Сянока, лежить село Глумча. В 1441 р. була пізвана перед сяніцький суд якась Ковалева з Глумчі, за которую заручив Дешко зі сусідного села *Кінського*. Власником Кінського і села *Ютрилова*, теперішнього Витрилова, був Мал Антошевич, що 15 серпня 1439 р. продав половину цих сіл Петрови Смолинському, сяніцькому старості, за 100 марок. По-

¹⁾ Про напади татарів на сяніцькі землі в 1475, 1476, 1496, коли то вони добилися аж до села Пакошівки та Ялина (Дялина), дальше в 1500, 1503, 1504 знову зайдши аж під Босько, Синів, деякі загони пішли, пльондруючи аж під Суровицю, находимо також записи в істор. розвідках Віняжа, — *Ziemia sanocka w latach 1463—1552*.

ловину сумежної *Лодини*, „села в Сяніцькій окрузі“, згаданої в сяніцьких судових записках вперше в 1442 р., продав 13 червня 1458 р. Юрій Чесикович з Букового Іванови Долинському, перемиському хорунжому, разом з лісами і островом на ріці Сяні. Село *Дидня* над безіменним потічком, лівою притокою Сяну, було осередком маєтності шляхотської родини, котра від цеї оселі приняла позву *Дидинських*. Їхні села *Теметів*, *Кремяна*, *Видрна*, *Яблінка* (село на захід від Дидні) записані в сяніцьких судових (книжках) актах вперше в 1464 р. і 1468 р., знову село *Букове*, теперішній *Буків*, на півд. від Березова, припало 28 листопада 1439 р. при поділі майна, наймолодшому з братів Чесиковичів, Юрієви власникови села *Лодини*.

Дальше в стоковищі Вислоки, над горішною Стобницєю, правою притокою Вислоки, стрічаємо село *Гумниська* в 1436 р., село *Гірки* в 1464 р. та *Волю на кінці Гірок* (теперішню Горецьку Волю). Над Стобницєю лежить також місто *Березів* з вісткою в 1447 р.; відтак *Стара Весь*, *Близне*, *Плосина Воля*, *Домараз*, *Яблониця* (тепер Польська), *Оріхівниця*, (тепер Оріхівка) і *Ясениця*; в 1454 р. подибаємо село *Ясеницьку Волю*, *Присітницю* і *Гольцову*.

До Сяніцької округи належали оселі *Одриконь* *Вуглівка* (тепер Ванівка), *Котчина*, (тепер Корчина), *Скляри* на північ від Динова, *Кальтборн* (теперішня Комборня). Над потоком Високою лежала ще німецька колонія Міхельсдорф, або *Михайлівка*. Між Ясеницею та Кальтборном повстала в XV-ім в. оселя *Верхна Ясениця*, яку відтак в 70-и рр. стали звати *Кальтборнською Волею*, або *Новим Кальборном*; це теперішня Комборнська

Воля. З цього ж часу походить також сумежне з Коросном село *Бялобжей*, засноване на німецькім праві. Ще пізнішого походження є село *Чорна Ясенця*, теперішні Чорноріки. На південний захід від міста Березова, між Стобницею та Вислоком, лежать села *Ясенів*, *Зминиця* і *Туре-*

Придорожна фігура в Динові.

поле. Село Трешнів (зв. Черешнів), сусідний *Гачів*, (зв. первісно Гартсфельд) згадуються в 1457 р. Населення села *Місця*, *Рогів* та *Любатівки* працювало в 1445 р. при направі парканів на замку в *Сяноці*; в 1448 р. бачимо при сій роботі ще й населення *Вроцянки*, *Коростенка* та *Искриної Волі*, теперішньої *Искрині*. Містечко *Коросно* мало самоуправу на підставі магдебурського права і підлягало вищому німецькому судови на сяніцькому

замку. До осель, осаджених на німецькім праві належав також і *Суходіл*. Між коросненським війтом Петром та його сином Іваном з одного боку і радним м. Коросна з другого, велися довгі спори про ліси коло села *Щепанцової* та між *Щепанцовою* і селом Полянкою в 1451 р.

Північно-західну частину Сяніччини творили землі з оселями: *Бахір*, *Бляжова*, *Вара*, *Весела*, (її приналежність до Сяніцької землі стверджує судова записка з 5 липня 1496 р.), *Волоше* (теперішній Володзь), *Гарта*, *Гижне*, *Годле*, (теперішні Годлі Склярські та Канчуцькі), місто *Динів*, *Диновець*, (теперішнє Динівське передмістя), *Глодне* (теперішнє Глудно), *Дубрівка* (тепер Старжинська), *Избиця* (це оселя злилася з Издебками), *Издебки*, *Куликівка*, *Липа* (теперішній Липник), *Лубно*, *Лясківка*, *Мощаниця* (теперішні Мощанки коло Гижна), *Невістка*, *Ноздрець*, *Пяткова*, *Сідлицька*, *Скляри*, *Уляниця*, *Футомина* (тепер Футома) *Ходорівка*.

Важна для нас також судова згадка з 1 січня 1494 р. про села *Липовицю* (теперішній Липовець над Більчею, лівою притокою Яселки) і *Тиляву* разом з містом *Дуклею*, коли саме Яків з Мендзигоржа, холмський кастелян, продав ці села за 800 угорських золотих Єронімові Кобилянському з правом викупу до 3 літ. Родина Кобилянських володіла цілістю дідичних маєтностей і королівщин в області горішної Вислоки. Три брати: Єроним, Іван і Яків Кобилянські поділилися 25 травня 1487 р. в цей спосіб, що Єронимові припали дідичні маєтності в „Бецькій окрузі“: *Кобиляни*, *Драганова*, *Сулістрова*, *Маковиська*, *Глойсце*, *Лішини* (коло Горлиць), передмістя *Дуклі* і по смерти матери *Ленки*, а з королівщин також

в „Бецькій окрузі:“ Ленжани, Заленже, Горжиці і Маркушка — положені над Вислокою на північ від Жмигорода.

На правому березі Яселки, на захід від Коросна починалася від села *Свержової* (тепер Руська Свіржова) і *Добешина*, Пильзенська округа Судомирського воєвідства. До цеї округи належали й сумежні села: *Турашівка* (теперішня Торошівка) і *Полянка*, *Єдличі*, *Потік* і *Вояшівка*, *Устробна*. Цілий ряд осель в долині Вислока вище *Фриштака* належав в середині XV в. до родини Камянецьких, дідичів замку Камянця, коло Одриконя, що його звалища заховалися досі. При поділі Камянецьких находимо такі оселі: *Братківку*, *Вельополе*, (на північ від Фриштаку), *Войківку*, *Ленки*, *Малинівку*, *Петрушову Волю*, *Лончки* і *Високу* — згадані в поборовім реєстрі Судомирського воєвідства з 1508 р.; дальше *Красне*, *Низший Домараз* або *Лютча*, *Жарнова*, *Конечкова* і *Яворник* були з початком XVI ст. (1508 р.) власністю Миколи Маковського з Низин.

Міста Стришів (тепер Стрижів) і Чудець з належними до них селами: *Бабиця*, *Барич* (Баричка) *Блежанка*, *Вижне*, *Гбіска*, *Глінік* (над Вислоком), *Годова*, *Зaborів*, *Жизнів*, *Новий Зглобень* (тепер Зглобенська Воля), *Ноцкова*, *Нехобж*, *Нова-Весь*, *Спорне* (тепер незнане), *Тропя*, були вже в XV ст. (в „Судомирській землі, Пильзенській окрузі“). Знову села *Ранижів*, *Ранижівську Волю*, *Ніско* і *Заосе* в „Судомирській окрузі“ дав польський король Ян Ольбрахт в застав 29 січня 1494 р. українському (руському) воєводі Іванови з Пильчі за 1000 угор. зол.

Вкінци в податковім реєстрі з 1508 р. згадані ще села *Копки* та *Танва* (коло Улянова, Білини,

Білинець та "Блинавка" (Глинянка) на правому березі Сяну).

З повищчого бачимо, що вододіл рік Вислока, Вислоки, джерела річки Красної, річки Стобниці, відтак вододіл Вислок-Сян — теперішня полоса між Березівським і Стришівським повітами, водо-

*Кладка (лавка) над притокою Осливи: З переду жінки перуть по-
лотно на стільчику. Мигова Воля.*

(Я. Фальковський — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському
промежжі, Львів 1935).

дільний хребет між потоком Стависька, (що в селі Вижнім вливається до Вислока) і двома іншими дальше на схід пливучими безіменними притоками цеї ріки (теперішня межа між Стришівським і Ряшівським повітами), дальше над річкою горішньою Чорною (лівою притокою Вислока), устя ріки Осини і самої Осини — були ще до XVI ст. майже незаселені простори.

Тоді твердження Дра Івана Крипякевича, що полоса між середущою Яселкою і середущим Вислоком, як також між річкою Осиною та доділішним Сяном була вкрита густим пралісом, та, що ця полоса пізніше була заселена, й шойно в перших початках XVI. ст. почався в цих сторонах живіщий кольонізаційний рух — вповні заслуговує на признання і з цим ми погоджуємося, бо від тоді бачимо багато ново-заснованих осель у згаданій полосі.

На час окупації Галичини Казимиром Великим припадає жива кольонізаційна діяльність з метою заселення порожніх просторів у приграниців областях. Казимир надав 25 червня 1361 р. захопжим з Угорщини братам Петрови і Павлови пусті області в Сяніцькій окрузі на полях званих *Збойська* (на північний-схід від Буківська), коло св. Петра в Буківську (теперішної Волиці) над рікою Сянічком, від меж королівських сіл Просіка та Побідної аж до джерел Сянічка, а також пусті області звані *Вислочком* (теперішній Великий Вислок) і *Радошичами* над рікою Ославицею з притоками цеї ріки від меж села Суровиці по джерела ріки Вислока, разом зі всіми принадлежностями, які належали до короля і до його помістя сяніцького замку. Того ж самого дня, Казимир дав тим же братам Петрови і Павлови пусті селища „в Сяніцькій окрузі“ *Юрівці* і *Срогів* над річкою Русавою (тепер пот. Рожевим) аж по джерела потоків *Дидні* і *Темешова* та по беріг Сяну. Угорська королева Марія подарила 20. лютня 1383 р. Йосифові Олягови (Волохови) село Кунцендорф і ліс *Пораж* („в Руськім королівстві“). Місто Сянік дістало магдебурське право ще від останнього суверенного галицько-волинського князя Боле-

слава-Юрія II. 20. січня 1339 р.; при цій нагоді князь настановив тут вйтому Бартка зі Судомира і надав йому млин в сусіднім селі *Трепчі*. (Отож село Трепча — це перша українська оселя в Ся-

Липи біля церкви в Руській Яблониці.

ніччині, про яку ще з 1339 р. маємо історичну згадку). Казимир Великий поновив надання магдебурського права Сяніччині в часі свого побуту в цім місті 25 березня 1366 р. Село Яблоницю (Руську, над Сяном) „в Сяніцькій окрузі“ надав

Володислав Опільський 31. травня 1373 р., в часі свого побуту в Сяноці, Перемиславові з Ленчиці. За другим побутом в Сяноці цейже князь „бажаючи свою Українську-Руську землю збогатити засновуванням осель,” надав 15 березня 1376 р. Станиславові Тоці право заложити на магдебурськім праві село *Гірки* над річками Сховою та Любаховою в Сяніцькій окрузі; між свідками на грамоті підписаний сяніцький староста Бенко. Колонізаційній діяльності Казимира Великого завдачує свій початок село (опісля і тепер місто) *Березів*. Вже 2. жовтня 1350 р. король надав Степанові, синови Войста зі Собнова (коло Ясла) діброву звану Березово, положену по обох боках ріки Стобниці „в Українській-Руській землі і Сяніцькій кастелянії,” в цілі заложення там села на магдебурськім праві. Ця перша спроба мабуть не мала успіху, бо шість літ опісля, 28 січня 1366 р., ще раз надає цю саму землю „по обох боках ріки Березови в Сяніцькій землі” Фалиславові зі Ржослоня на засновання села на магдебурськім праві. Угорська королева Марія, вивіновуючи католицьке єпископство в Перемишлі, надала 3 квітня 1381 р. єпископові Єрихови села Брезен (Березів) та *Домараз* над Стобницею, *Рівне* та *Цергову* над Яселкою і Радимно (коло Перемишля). Рівне і Цергова повстали також за часів Казимира Великого. За побуту в Сяноці, король позволив 25 січня 1352 р. сяніцькому міщанинові, Дітмарові заложити над ЯSELкою село на німецькім праві та назвати його Рівним, а 22 травня 1359 р. (в Krakovі) дав повновласть Мартинові з Цергової заложити над сеюж річкою нове село на магдебурськім праві і назвати його *Церговою*. В тих самих часах повстало й село *Домараз*, якщо

вірити грамоті, якою Казимир Великий надав 26 липня 1359 р. якомусь Павлови право засновання села цеї назви „в Сяніцькій окрузі“ над рікою Стобницею. Того-ж дня, що Рівному (25 січня 1352 р.) дав Казимир початок й оселі *Искриній*, даючи Яковови Йскрі в лісах, що звалися Обрвінів та Брахцин над рікою Вислокою 60 ланів, щоб поселив там село на німецькім праві під назвою *Обрінова*. Ця надана королем назва не вдержалася; село від свого осадчого Искри вже в XV. ст. стало зватися Искриною і ця назва,

Старинна церква в Ізебеках.

замість Одрінова, виступає в потвердженю цеї грамоти Казимира королем Жигмонтом I. в 1530 р. До Казимирових локацій належить відтак і село *Близне*, якого заложення на магдебурськім праві, король поручив 25 квітня 1366 р. Фалькови з Коросна, „щоб збільшити доходи в Сяніцькій окрузі.“ Грамоту Казимира Великого з 28 січня 1366 р. про засновання міста Гохштат-Високемісто, яку загально відносять до містечка *Яслиськ* — поминаємо — бо вона немає відповідних даних про положення, або про державну приналежність цеї місцевості.

В сусістві з Церговою, повстала в Казимирових часах ще оселя Ясенка. Грамотою з 24 лютня 1363 р. Казимир позволив Грицькови Заровичеви в лісі Ясулті, коло річки Яселки, належнім до Сяніцького замку, заложити село на німецькім праві і дати йому назву Грицева Воля. Дещо пізніше у цій околиці засновано село Бискупичі. Пере миський епископ Єрих продав 1 січня 1386 р. солтисови з Рівна Михайлови ліси коло Рівна та Цергови в цілі засновання там села Біскопесвальд. Це село виступає ще в грамоті короля Ягайла

Старинна церква в Улючі в. Сяном.

з 8 травня 1434 р. під назвою Бискупичі. З опису положення виходить, що це теперішня Любатівка. Казимир Великий продав 3 червня 1358 р. Петрові, війтови з Колачич, солтиство в королівськім селі Роги „в Українській-Руській землі коло Коросна над річкою Любатівкою,“ даючи йому на засновання нової оселі на магдебурськім праві 110 ланів з гори від села *Misce* (теперішнє *Misce* Пястове). Означення положення села Роги в цій грамоті („в Українській-Руській землі коло Коросна“) вказує й на приналежність самого Коросна до України-Русі. Маємо ще грамоту Казимира Великого з 19 листопада 1367 р., якою він

ствердив продажу коросненського війтівства Михайлом і Якушом Пашкови з Тарнова та звільнив нових поселенців Коросна від тягарів на один рік, але в ній приналежність міста не зазначена. За це напис у монастирі Францішканів в Коросні, що величає Володислава Опільського, фундатора конвенту, свідчить за приналежністю цього міста до України-Русі. Впрочім співчасний польський хроніст Янко з Чарнкова, вичисляючи міста і замки — засновані Казимиром Великим, називає зовсім виразно Коросно між українськими-руськими містами.

В часі свого побуту в *Бахорі* Володислав Опільський надав 31. грудня 1377 р. Лодомирові Волошинові *Годле* — поле (теперішні Гадлі), щоб там осадив оселю на волоськім праві. Місто *Тичин* повстало ще за часів Казимира Великого, як німецька кольонія. Король „бажаючи збільшити доходи з Сяніцької округи“, позволив 14. березня 1378 р. Бергольдові Тічнерови заснувати місто на магдебурськім праві в лісі над річкою Білою (тепер Струг) коло старинного села *Білої* і надати йому назву *Тишин*. Пилецькі з Тиряви заміняли опісля з кн. Володиславом Опільським свої дідичні маєтності за Тичин і *Канчугу*. Управитель острогомської митрополії, кардинал Дмитро, спираючися на недавні пожертвовання королевої Марії для перемиського епископства, потвердив 5. травня 1484 р. надання перемиським епископом Єрихом тамошній капітулі десятини з Ланцута та зі сіл Ланцутської волости: Кремяниці, Високой, Альбігови, Маркови, Косини, Сетеша, Нового Села (тепер присілок до Бірка), *Лянгенгофу* (тепер невідомого) та Ганцльови. Цю останню оселю заснував Отон Пилецький, даючи 23. листопада

1381 р. Ганзлеви Лянгови 108 ланів ліса „в Ланцутській окрузі“ на осадження там села на магдебурськім праві під назвою Лянгенав. Як часто бувало, надана назва не утрималася і село від

імені осадчого стало зватися Ганцльовою (Ганцлівкою). Переворськ був вже в другій половині XIII. в. містом. Про його приналежність до Галицької держави свідчить згадка в Іпатській

літописи про напад Лешка Чорного в 1281 р. на Україну-Русь; Лешко здобув тоді город Пере-вортськ, вирізав ціле населення і, спаливши місто, вернув домів (и поїде назад во свояси).

Ряшів за часів Казимира Великого був важнішим пограничним осередком і, очевидно, містом. Казимир надав 19 січня 1354 р. Іванові Пакославові зі Стожиць це місто з цілою волостю „в Українській-Руській Землі,“ в межах, які мали за українських князів, зі всіма вже існуючими та майбутніми селами і Волями, починаючи від границь Судомирської землі, щебто від села Домброви, „котре належало до Судомирської землі,“ аж по село Лежайсько, сумежне з Ярославською землею, та праворуч по межі замку Чудець; заразом переніс Ряшів з цілою волостю на магдебурське право. З цеї грамоти Казимира дізнаємося заразом про існування вже тоді села Лежайська та про його принадлежність до України-Русі; по свідоцтву Кохановського, це село осадив в XIV. в. Іван Кустра з Крешова. Сусідний з Ряшевом Люториж належав ще до Сяніччини. Почин до засновання цього села дав кн. Володислав Опільський, надаючи в Сяноці 24 травня 1373 р. Янови Голому зі Шлеська та Денкови зі Стшегова привілей на засновання на магдебурськім праві села Люторижа серед лісів по обох боках рік Забиці та Вислока в Сяніцькій окрузі, на границі Сяніччини і Судомирщини, між межами сіл Чудця з одного і Петрашівки (теперішній Богухвали) та Нехобжа з другого боку.

Варто вкінці згадати про Змигород, наведений в рахунках з 1325 р., зібраних десятин між парохіями Зренцінського деканату. До цього деканату належали: Зренцін, згадуваний до 1358 р., Старий

та Новий Змигород, — до 1358 р., Заленже до 1357 р., Митарж (Micharz, Micarz) до 1357 р., Ясло до 1358 р., Шебні, Ленжани, Ненашів, Жарнівці, Дембовець (Dambovidzal) до 1358 р., Тарнівець до 1356 р. і Маковиська до 1355 р. Про Змигород маємо ще інтересну буллю Івана

Жінки-Лемкині клячать перед церквою. Команча, пов. Сянік.
(Фот. Я. Фальковські).

XXII в. з 1 березня 1331 р., якою папа позває Домініканам польської провінції заснувати монастир в Змигороді, „замку положенім на пограничі Krakівської, близько границі схизматицьких Русинів, що межують безпосередно за Krakівською дієцезією,” значить, булля зовсім виразно каже,

що границя Krakівської дієцезії від України-Руси покривалася з державною границею Польщі.

Важним доказом, що цілий ряд осель повстав серед пралісів на „випасіченім“, — викорчуванім, вирубанім, витеребленім або випаленім полі, — це назви таких осель: Вируби (коло Фриштака), Зарубки (к. Кольбушеви), Корчина (к. Коросна), Корчовиська (к. Соколова), Опаленець, Опалениська (оба к. Лежайська), Поруби (к. Березова, Риманова, Стрижова, Тичина), Пняки (к. Кольбушеви), Теребовнисько, Теребось (Тшебось коло Соколова).

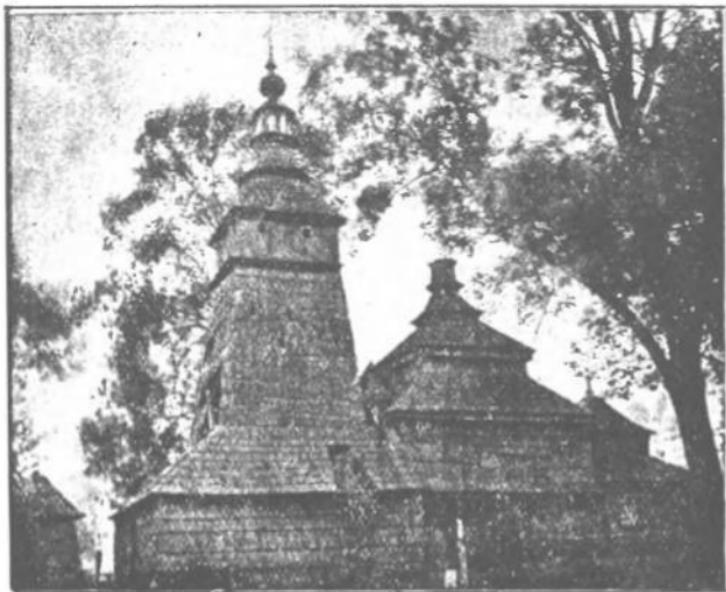
Деякі назви осель вказують про колишнє багатство лісової звіринини в даній околиці: Вовки (к. Глогова), Вовча Воля (к. Соколова), Вовчак (2 оселі к. Тичина), Волковия (к. Ряшева), Кізли (к. Ніська), Кізлинець (к. Березова), Козелок (к. Кольбушеви), Козярня (к. Рудника), Лисій Кут (к. Тичина), Лиси (к. Глогова), Недведська Вілька (к. Соколова), Недведя (к. Ропчиць), Турашівка (тепер Топорівка к. Коросна), Туре Поле (к. Березова), Турянськ (тепер Туринсько к. Буківська).

Про положення сіл і присілків у сусідстві лісів вказують такі назви: Бірок (к. Коросна), Буковий Ліс (к. Фриштака), Гай (к. Ряшева), Діброва (к. Березова і Ряшева), Дібровка (к. Ланьцута), Заборе (к. Соколова), Загаї (к. Лежайська), Заліс, За Лісом, Залісє (к. Коросна), Заполянка (к. Березова), Ліски (к. Ясла), Лісько (місто), Лісок (к. Тичини), Лісківка (к. Динова), Майдан (к. Кольбушеви і Лежайська), Підгай (к. Сянока), Підліс (к. Коросна), Підлісок (к. Ряшева), Підлісє (к. Березова, Фриштака, Ясла), Поляна (к. Змигорода), Поляни (Мисцові, Суровичні к. Диклі й Риманова), Полянка (к. Коросна), Тисів Ліс (к. Ніска).

Багато знову осель дістало назву від лісових дерев: Березина (к. Ропчиць й Ясла), Березниця (к. Ропчиць), Березівка (к. Змигорода, Тичина й Яsla), Березів (місто), Берестъ (к. Грибова), Берестова Гора (к. Кольбушеви), Бучини (к. Коросна), Буків (к. Березова), Букова (к. Яsla), Буковець (к. Кольбушеви), Буковина (к. Сендушова), Буківсько (містечко і село), Бучини (к. Коросна), Вербівка (к. Ряшева), Вільхівці (к. Сянока), Граб (к. Змигорода), Грабина (присілок Боська), Грабаниця (к. Змигорода), Грабник (к. Тичина) Грабівниця (к. Березова), Дембіца (місто), Дембовець (к. Яsla), Дубина (к. Березова), Дубів (к. Переvorська), Королівська Береза (к. Лежайська), Липник (к. Динова), Липний Бір, Липниця (к. Кольбушеви), Липовець (к. Яслиськ), Липе (к. Глогова), Ліщини (к. Коросна, Стришова), Ольхова (к. Сендушова), Ольховець (к. Дуклі), Ольшинки (к. Березова), Ольшинки (к. Березова, Фриштака, Коросна, Стришова), Оріхівка (к. Березова), Підбучина (к. Яsla), Підлипє, (к. Сендушова), Смерековець, Смеречне (к. Дуклі), Сверчів (к. Кольбушева), Соснина, Сосниці (к. Фриштака), Соснівка (к. Ряшева), Тарнавка (к. Риманова).

Інші назви звязані з примітивним способом первісного лісового осельництва. Робітники, що займаються лісовими промислами (бортництвом, ловами, витоплюванням смоли), жили в шатрах збудованих з галуззя, що звалися будами, або самашами; ці назви звичайно переходили відтак на рільничі оселі, що повстали на цих місцях. Такий початок мали оселі: Буда (к. Кольбушеви і Тарнобжега), Будки (к. Змигорода), Буди (к. Березова), Венглівка (Ванівка к. Коросна), Венгліска (к. Ланьцута), Гута (к. Диклі, Змигорода);

ці оселі вказують, що первісне населення в гутах, смалярнях, вуглівках, склярнях випалювало поташ, смолу, дьоготь, вуголь, витоплювало скло і т. п.), Гути (к. Березова), Гутисько (к. Фриштака), Гадлі Склярські (к. Ніска), Скляри (к. Яслиськ і Динова), Смолець (к. Глогова), Смолярини (к. Ланьцута), Шалашиська (к. Березова).

Зруйнована церква в Пантиші.

Ця полоса пралісів, що на її повстали наведені оселі, була заразом знаменитою охороною перед ворожими воєнними походами в один і другий бік Карпатських земель. Передергтися крізь лісову гущавину, місцями забагнену, було для більшого війська дуже тяжко, майже неможливо. Тому всі воєнні походи зі сходу на захід і наоборот вибирали собі дорогу звичайно дальнє на північ, через Люблинщину і Судимирщину. Сюди прямував

князь Роман Мстиславич в 1205 р. (битва під Завихостом), сюди князь Данило ок. 1229 р. під Каліш, сюди йшли Татари Кодана під Krakiv ок. 1240/41 р., сюди повернувся похід kn. Данила і Василька ок. 1243 р. (оселі Біла, Зволя і Лаза, згадані в описі цього походу, лежать в південній

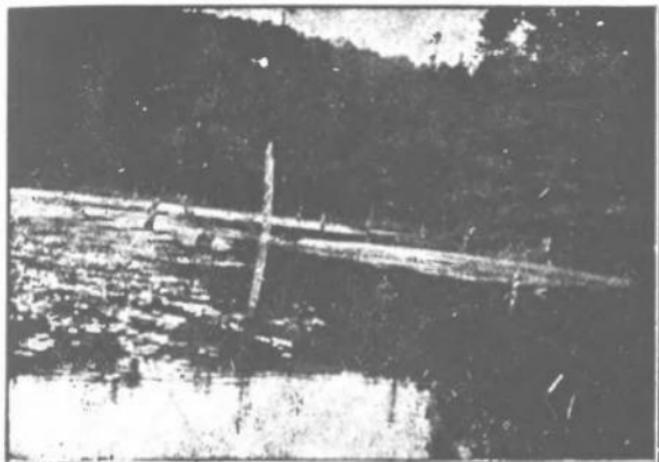
*Попрад понижче Мушини.
(Долина Попраду та її живці)*

Люблінщині), сюди похід Бурундая з Васильком 1259 р. Також і пізніші походи князя Льва I. та Татарів брали напрям на північ від устя Сяну. Польські війська у походах на Україну-Русь, вибирали той самий шлях. Лише невеличкі віddіли, що ім радше ходило про несподіваний рабунковий напад, перекрадалися через густі ліси та по-

паливши і поруйнувавши сумежні, наскочені окопиці, чим швидше вертали домів. Про такий напад українського князя Володаря Ростиславича на захід згадує польський хроніст Вінкентій Кадлубек під 1122 р., з доповненням Длугоша; такий і насокок польського короля Болеслава Стидливого через т. зв. Ворота на Белзшину в 1266 р. та набіг Лешка Чорного на Переvorськ в 1281 р.

Звичайна лучба крізь цей граничний праліс відбувалася природними прогалинами серед ліса, полянами, полученими прорубаними шляхами т. зв. *просіками*. Для оборони таких переходів перед ворогом були в деяких певних місцях пороблені засіки з вузькими просміками або воротами. Це були т. зв. *брони*. Таких брон, або як їх там звали „*brány*“ було багато в пограничних пралісах Чеського Ліса та Судетів, про таку брону на південь від Мислениць для оборони переходу на Угорщину згадує грамота з 1258 р. Населення сумежного з броною ополя, що звичайно займалося лісовим промислом, мало обовязок стороожити воріт і в першу чергу в разі потреби боронити переходу. На польсько галицькім пограниччю існувала така брана на південь від Судивишнева (Сендушова), де ще в XIV-ім в. ціле опілля звалося „*Заброною*“ і належало до Судомирської кастелянії. Тут находилися ці „Ворота“ і „Наворота“, укріплені засіки, що їх не можна було обійти і коло цих польські полки, вертаючи з нападу на Белську землю, 19. червня 1266 р. розгромили Шварна, що пігнався за ними. (Іпат. літопис). Теперішнє село *Пшевротне*, на північ від Ряшева, своєю назвою і положенням відповідало би Наворотам літописи. На існування других воріт дальше на півден на Карпатськім

Підгірю вказують дві оселі з назвою *Вроцанка*, одна над Яселкою на північ від Дуклі, друга на південний схід від Ясла. Дальше на захід у цій самій лінії, близько устя Ропи до Вислоки, лежить село Пшисеки. З лісовими просіками звязані ще назви осель *Прусік* (Пруsek, в актах з XV. в. зв. Проссек), на південний захід від Сянока, і *При-
сітниця* на північний схід від Березова. Про обо-

Душатинське озеро.

вязок населення берегти, сторожити лісні переходи пригадують оселі: місто *Стришів* (Strzyżów над Вислоком, в давніх грамотах Strezow, Strzeschow), на південь від щойно згаданої Заброни, *Стражів* на захід від Ряшева, *Стружса* на півд.-зах. від Улянова, *Стружсе* присілок до Дембна при устю Вислока до Сяну та *Великі i Малі Сторожі* на південь від Сянока.

ПАНЩИЗНЯНІ ЧАСИ ТА ПОЧАТОК ШКІЛЬНИЦТВА.

З актів XV. віку¹⁾) видно, що скрізь існувала вже панщина. Матеріали з люстрацій показують, що розмір панщини протягом XVI. століття постійно зростав.

Говорячи про панщизняні повинності, треба мати на увазі певну різницю, що існувала в практиці сіл, які були осажені на німецькім праві і на волоськім.

В основі устрою сіл, осажених на німецькім праві, лежав устрій міст з німецьким правом, тільки, що він тут був простіший. Осадник німець або поляк, заплатив певну суму владі або панові та засновував на певнім місці село. Він сам діставав привілей на те, щоби бути дідичним війтом у тому селі та побирати з його певні доходи. Війти ставали наче другими дідичами: старшиною села і посередниками між селом і паном, деколи також і суддями. Села, осажені на німецькім праві,

¹⁾ М. Грушевський у „Джерелах до історії України-Руси“ (1895—1910) опублікував матеріали, переховані у варшавських та галицьких архівах — про переведення точної люстрації королівщини в 1565 р. в Сяніцькій землі. Матеріал зібрано не тільки про села королівські, але також і про приватні маєтки, якщо права власників цих маєтків на володіння ними не були цілком певні. В цих описах королівських маєтків, зібрано географічні відомості, економічно-господарські, побутові, історичні, згадано реєстри людності та інвентар доходів; взагалі — маємо картину заселення і господарського стану, а головно — стану сільської людності.

платили власникові землі тільки чинш. Але вже в другій половині XVI. століття ця різниця заникає.

Села волоського права існували в Галичині, другі українські землі цього не мали. Це право занесено з Угорщини, з Молдавії та Семигороду, де така форма знана вже з кінця XII. віку. Най-

*Іконостас у церкві в Новій Весі, коло Нового Санча.
Світлив Др. М. Дзерович.*

старша документальна вістка, про осаду на волоськім праві в Галичині, походить з 1378 р. Осадчий (на Угорщині звався „кнез“) за певну суму грошей діставав привілей осадити село і бути в ньому дідічним старшиною. Війт діставав певний шматок ґрунту, одну третину чиншів, данин і судових доходів, право поставити млин, іноді й право на певну панщину селян.

Професор Р. Кайндль каже, що ідея волоського права позичена у німецького права. Головна різниця полягала в тому, що осадці на волоськім праві були переважно українці та мали своїх селян „судити своїм українським правом“; і тут було найменше визисків.

Грушевський пояснює, що хоч були такі привілеї та права, однаке подекуди пани вводили панщину та вимагали вже щоденної панщизняної праці. Також в його „Джерелах“ т. III. Львів 1900 — про „Економічне становище селян в Сяніцькім старостві в середині XVI. століття“ читаємо, що поруч панщини існували ще й інші натуральні одрібки, які характеризуються по документах тим, що селяни „роблять, що (їм) скажуть,“ отже возять дрова з лісу, возять борошно з млина до двора, їздять з продуктами до міста і т. п. Селяни дратувалися; серед них росло глухе незадоволення. Часом вони відмовлялися виконувати некорисні для них розпорядження, не слухались самих королівських універсалів і зневажали їх. Більш активні та непокірні тікали в глибокі гори, складали банди опришків — на Гуцульщині Олекса Довбуш. Серед них наростиав той настрій, що привів до отвертих вибухів в половині XVII. століття, коли в Галичині показалися козацькі полки Богдана Хмельницького.

Середина, а ще більше — друга половина XVI. ст. були це часи, коли під впливом попиту на збіжжа незвичайно розвивається фільваркове господарство, а для забезпечення йому безплатного робітника — пани починають незвичайно підносити панщину.¹⁾ Селяни приватних маєтностей були

¹⁾) Людвіг Кубаля: Szkice historyczne, серія 1—2.

безборонні супроти таких надужить своїх дідичів, бо король і його уряди не мали права мішатися у відносини селян до свого дідича й приймати їх скарги. Але селяни з королівщин, коли їх зачепив той же панщизняний процес, пробують знайти опіку у короля. Скарги їх на утиски держав-

Церква в Душатині.

ців, а особливо — на обтяження їх „незвичайними роботами,” „против привилей і давніх звичаїв,” на заведення щоденної панщини, так що селяни „не мають ніколи відпочинку” — ці скарги стають частішими в середніх десятилітах XVI., але з початком другої чверті XVII в., затихають, бо селяни впovні переконалися про безплідність цих скарг і про бессильність правительства. З 1559 р.

маємо поновлену скаргу селян зі села *Рогів* на щоденну панщину, дальше цікаву збірну скаргу з 15 сіл з перемиської королівщини на незаконні роботи та нововимислені драчі й побори. Потім скарги у великий масі процидаються з приходом на престол кор. Генриха — втретє заносять скаргу селяни с. Рогів і Вночанки із своїми сусідами на різні утиски державців, що ім кажуть далі щодня робити без перерви.

Правительство, супроти панщиняних надужить в середині XVI. р.. уважає нормою один день панщини на тиждень, відтак двадценну панщину тижнево. Королівські грамоти регулюють селянські обовязки, але роблячи значні уступки державцям проти давніх звичаїв, підносять панщиняну норму. Ще більший зрост панщини викликало забирання селянських грунтів під фільварки, чи за привileями, скуплею, чи й силоміць. Державці мстяться на селянах за їх скарги різними карами й утисками, так що самі королі поручають державцям не карати селян за ці скарги (кор. Жигмонт Август¹ наказує адміністраторові сяніцького староства не обтяжати селян села Боська і Вороблика понад старий звичай, 22. липня 1548 р. Акт 97; державцеві села Вроchanки наказує, аби не обтяжував селян роботами, 5. серпня 1548 р. Акт 99. і Акт 112. — щоб держравець села Рогів не обтяжував селян, 5. лютого 1559 р.) — і не боронити ім удаватися зі своїми жалюми до короля — „бо це одинока для них оборона“. (Кор. Генрих установляє обов'язки для селян села Рогів, наслідком їх скарг на старосту, 4. травня 1574 р. Акт 130,

¹⁾ Михайло Грушевський, *Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України*, у Львові 1906. (Королівські акти 11—132).

— обовязки для селян с. Врочанки, наслідком їх скарг на свого державця, 5. червня 1574. Акт. 132, державцеви м. Тирави наказує залишити криїди й утиски, на які скаржилися міщани м. Тирави, 25 травня 1574 р.). Варто ще згадати, що Жигмонт А. позволяє шл. Одрехівським оса-

Лемкіні в гранатних горсатах: 1. Телешниця Сянна, 2. Довжиця.
(Я. Фальковські — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському
промежжі, Львів 1935).

дити над річкою Вислоком село Полаву на во-
лоськім праві, 20. березня 1572 р. Акт 128. Знову
Микола Ціковський, сяніцький староста, потвер-
джує священика Івана на попівстві в селі Мощани-
ці, (тепер Мощанець) за відступленням йому цього
попівства від місцевого війта і за рекомендацією
(порученням) громади, 18 вересня 1560 р. (Акт 113).

Панщиняні повинності селян складалися головно з робіт; чинші і данини в натурі грали тоді другорядну роль. Вони мали поважніше місце тільки там, де була мала рільна культура і де головним заняттям селянина була годівля домашніх тварин, лісна господарка. Земіна робіт на чинші була в цих часах дуже рідкою. Селяни мали за мало землі; лише в ряшівських і тарнівських сторонах¹⁾ мали селяни достаточну скількість поля; зате в ліськім і бохенськім пасі було брак землі. До того переважна більшість селянських ґрунтів було в тім часі власністю двора — так само як хата, інвентар, а навіть всі селянські знаряддя. Селянин уживав ґрунту тільки доти, доки був в силі виконати повинності на річ двора, однак селяни в королівщинах платили ланове і не робили панщини, але таких було в Галичині не багато. Також стан селянської худоби представлявся некорисно — і що до якості і що до скількості. Волі та рогату тварину тримали в більшій скількості тільки селяни в сяніцькій і сандецькій округі, зате пчільництво стояло досить високо, головно в дукельськім і сандецько-мушинських циркулах. Тут кожний селянин мав по кілька вулиців і мід вживав на — власні потреби, а віск продавав. Однаке негігієнічне мешкання, пожива, стрій, гноївки перед вікнами, пісна страва — це образ тодішнього села.

Тому сільський народ, прикований до землі, як робучий інвентар, був неписьменний; ціла його освіта розпочиналася й кінчилася катехізаційними науками в церкві. Нема навіть що згадувати про тодішні сільські школки, бо таких або взагалі не було, або якщо існували тут і там то лише ча-

¹⁾ Іван Креведъкий, Галичина в другій половині XVIII. с.. у Львові 1909.

сово. З устних переказів¹⁾ знаємо, що це не були зорганізовані шкілки, само їх існування не було ніколи стало. Шкілки повставали лише там, де був парох охочий до просвіти, або дяк з замилуванням віддаваний своєму званню, що в своїй хаті вчив з букваря, а ще частіше з писаних табличок азбуки та трохи писати та числити, а ціла шкільна наука кінчилась на читанню псалтиря

*Жінки в народніх строях в селі Поганна
к. Буківська.*

й апостола. Не стало вчителя-дяка, не стало й шкілки, бо про неї не було кому більше дбати в громаді.

Щойно по переході Галичини і з нею західних карпатських земель під Австрію, з окрема із наступленням на монарший престол Йосифа II. в 1780 р. начинається в Галичині на полі шкіль-

¹⁾ Іван Ем. Левицький, *Погляд на розвій вищого і висшого шкільництва в Галичині* в pp. 1772—1800. і *розвій русько-народнього шкільництва в pp. 1801—1820.* у Львові, 1903.

ництва нова доба, зasadничого значіння. Але з тих йосифінських реформ на полі шкільництва, наслідник Йосифа II. австрійський цісар Леопольд II. змінив багато. Йосиф II. старався, щоб народні школи, які казав закладати, ширили відомості між найширшими кругами населення, щоб населення мало з них користі при розвитку промислу, ремесла й рільництва. Тим сподіався він осягнути побільшення продукції, ліпше використання джерел доходу та побільшення числа людности. Одно з найважніших розпоряджень Йосифа II., виданих що до народніх шкіл — це його, зглядно надворної наукової комісії — розпорядок з 24 березня 1781 р. На його основі почали повставати в цілій Галичині по містах і містечках так звані головні і тривіяльні школи німецького типу з 1-4 класами, а по селах парохіяльні школки. Однаке справа закладання парафіяльних школок — задля браку відповідних підручників в українській мові і відповідних кандидатів на вчителів — не могла поступати вперед, так що церков лишилася для селян і далі тою школою, де вони з проповідей, церковних наук і катехізацій черпали для себе підставові та початкові відомості. Тому духовенство мало записувати точно зміст говошених проповідей і предкладати при візитації деканови (куренда еп. П. Білянського з 13. липня 1783 р.).

Коли отже закладання парафіяльних школок по сільських громадах за часів володіння Йосифа II. не вінчалось майже ніяким успіхом, то заходи коло закладання німецьких школ у kraю виказують деякі висліди, хоч також не такі, як того верховні власти бажали. Вже в 1786 р. находяться окружні німецькі школи в Дуклі, Мушині та других галицьких містах.

Але по смерти Йосифа II. вступив на монарший престол його молодший брат, Леопольд II., а з ним вступила в шкільну ділянку нова реформа — автономії школи, з признанням публичного виховання і впливу учительського стану на публичне виховання. Кожному учителеві вільно було висловити свою гадку в шкільних справах і предкладати проекти улішень та через це управа школи мала належати до її вчителів. Однаке і тепер через

*Лемкиня і Лемко в народньому строю
в селі Явірки.*

байдужність тих, що стояли найближче українського населення в цілій Галичині та задля браку відповідних шкільних підручників, 18. і поріг 19. віку наш український народ переступив неграмотний, непросвічений, потрясений серед різних забобонів та без почуття культурних потреб.

На початку 19. віку були культурні відносини однакові в обох галицько-українських епархіях, львівській і перемиській. Але перемиська епархія випередила скоро львівську під оглядом просвітньо-

го руху, так що Перемишль став на якийсь час навіть осередком культурно-національного життя, що почало поволі пробуджуватися з кільковікового глибокого просоння. Це сталося около 1816 р., як на епископському престолі в Перемишлі засів о. др. Михайло Левицький та до свіжо зорганізованої капітули покликано на каноника о. Івана Могильницького. Оба вони надали тодішній народній школі народній напрям, вправді в тодішньому розумінню, уживаючи церковщину за основу народної просвіти; але все таки заведена ними школа стала опісля розсадником народної просвіти в краю та була тим цінним і високим культурним добутком, що по оживленій боротьбі з різними противностями, вивела український нарід на шлях, що його відтак застали Шевченкові часи.

Чугані з торічками: 1 Прелуки, 2 Команьча.
 (Я. Фальковські — В. Пашицький, На лемківсько-бойківському
 промежжі. Львів 1935).

ЛЕМКІВЩИНА В ЧАСІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.¹⁾

Положення сільського народу на Лемківщині й взагалі в гористих частях українських західних земель в часі повстання Богдана Хмельницького пригадувало у многім положення простолюддя на Україні.

Почавши від Коросна на захід здовж Карпат аж до Шлеську, особливо в королівських економіях було багато солтисів, що мали подібні права й таку саму свободу, як козаки на Україні.

Солтиси мали обов'язок воєнної служби в королівських драгонах або піхотніх полках, а вернувшись з воєнних походів, вони ставали вибраними і вірнопідданими сторожами по своїх селах. Молодь часто-густо хапалася за розбійниче ремесло, нападала на двори багатих панів і купців, а від караючої руки справедливости крилися у недоступні ліси — подібно як козаки на Січ. Нарід у тім не бачив нічого злого або грішного, а навпаки полишив про славних розбійників лੱганди, що в них представляв їх героями й оборонцями, бо через те, що наводили пострах на дооколишніх панів, облекшали тимсамим положення сільського населення.

Шляхоцькі двори й королівські економії поби-

¹⁾ Цей розділ опрацював Іван Бугера.

рали від населення данину за випас худоби на карпатських пасовищах, але населення не хотіло нічого давати, бо нарід в горах був гордий, упертій, любив свободу, тому тяжко переносив підданство й вперто протиставився шляхті. Декотрі села мали окремі привілеї й права, що їм даровано при заснованню або за якусь прислугу зроблену королеві чи шляхті. Приміром: село Рихвальд у горлицькім повіті має ще до сьогодні привілей різати барани, а м'ясо та шкури продавати в Горлицях. Другі знову таких привілеїв не мали, однак коли ж прийшло боронитися від данини, то єсі села покликувалися на видумані чи правдиві привілеї. З другої сторони не рідко лу-чалося, що шляхта чи економи нарушували дійсні привілеї сіл. З цього вибухали часто-густо різні спори і бунти. З одної сторони шляхта примінювала до непослушних сіл гострі кари, а з другої сторони, покарані села відповідали скріпленням діяльності розбійничих ватаг.

Перед повстанням Богдана Хмельницького зачала шляхта винаймати жидам горальні, мита і корчми, та щоб побільшити свої доходи, забороняла солтисам і упривілейованим селам, що мали права удержувати горальні та корчми, випалювати горівку. З тієї причини витворилася така атмосфера, що кожний шляхтич і королівський урядник мусів дрожати за своє життя.

Коли ж в Україні вибухло козацьке повстання, нарід на Лемківщині сміліше підняв голову, бо вісти про побіди козаків над шляхтою збуджували приспані надії за свободу, а тим самим панщиняний гнет був для них ще більше не до знесення. Розбійничі ватаги росли у великі дружини, а їх діяльність принимала застрашуючий вид. Тодішні

польські письменники кажуть, що на маленькім підкарпатськім підгірю було більше розбійників і розбоїв — чим на всій території Польщі.

Особливо вславилася своїми нападами дружина гершта Баюса. Вона зробила напад на Янушковичі, убила панів Трояновських, Бобовницького, Билину з Ліщин, напала на Ольшевського в Шарах і Домарадзкого в Ропі. Дружина Савки і Черда, сина дзвонаря з Грибова вдарила на Великден 1646 р. на Ямгрудь, укріплений двір Менцінського, забрала в Зиндранові стадо з 77 коней, а в травні цього самого року напала на двір Дельнаса в Глиннику, на Циковського в Жегльцах, Козловського в Ропі, на село Роги коло Івоніча і Оріхву над Вислоком. Це все діялося на просторі кілька-надцять миль.

Про силу тих розбійничих ватаг можна виробити собі поняття із цього факту, що два члени одної такої ватаги, що їх поставили перед суд в Бічі, видали поіменно 78 товаришів з 30 сіл. Колиб переглянути старі акта вйтівських судів Біча, Нового Санча, Мушини, Нового Торгу, Бардієва та старі записки по церквах, як також зібрати це, що заховалося досі в устнім переданню, то можна написати грубі томи про діяльність тих розбійничих дружин.

Однаке пімста з ненависти до шляхти грозила шляхті тільки, що, під час повстання Богдана Хмельницького. Коли в 1651 р. вся шляхта вирушила проти Хмельницького під Берестечко, а в дома лишилися тільки самі жінки й діти, то на всім просторі Карпат лемківське населення підняло бунт. Богдан Хмельницький розіслав по західних воєводствах багато агентів, що йм поручив підбурювати простий народ проти шляхти. По селах

і містах західної Польщі, особливо на Підкарпатті, з'явилося багато волокит, людей здорових і незвичайно смілих. Куди вони тільки перейшли, там множились поміж людьми преріжні тривожні вісти. Говорили між собою люди, що шляхта збирається в похід проти короля, що упоравшись з королем, шляхта задумує вирізати хлопів, що Богдан Хмельницький йде на поміч королеві і т. п.

Страх упав на всю шляхту. У шляхоцьких домах передавали собі з уст до уст різні тривожні вісти: про таємні хлопські змови, про висланників Хмельницького і т. д. Одночасно тут і там вибухали пожарі. Горіли шляхоцькі domi й господарські будовання, які не знати — хто підпалював.

І справді Хмельницький поважно думав підняти повстання на задачах польської армії, що спішила під Берестечко. У союзі з Ракоцім, що мав заняти Krakів, при допомозі хлопського повстання, думав Хмельницький освободити від шляхоцького ярма не тільки Україну, але й цілу Польщу. Агітацію поміж селянами на західних частях Польщі вів Сташенко з 2000 агентами. Ці агенти вміли знамено то вести агітацію проти шляхти. В польських селах говорили одне, а в українських друге.

По українських селах народ радо стрічав агентів Хмельницького і ждав тільки означеного дня до рішучого виступу. А поки що відважніші вступали до розбійничих ватаг.

Польський історик Людвік Кубаля так пише: „Від Сяну аж до карпатського Підбескиддя, в околицях Коросна і Дуклі народ українського обряду, збунтований шпіонами, горнувся до тих розбійничих ватаг, що безперестанку скріплялися напливом верховинців із польської і угорської сторони. Ці дружини були в порозумінні з розрухами вер-

ховинців, що в краківськім воєвідстві викликав Костка Наперський.“ Походження цього Костки Наперського покрите тайною. Сам він заявив перед шляхоцьким судом, що був незаконним сином польського короля Володислава IV. Виховувався в домі знатного, польського магната Костки, а опісля жив довго за границею. Можливо, що він був у козаків, а навіть бачився з Хмельницьким і Ракоцім. В 1651 р. він несподівано з'явився на Підкарпаттю, у краківськім воєвідстві з універзалами Хмельницького і зачав підбурювати народ проти шляхти. Він наміряв заняті всі гірські перевеходи в горах і зробити похід на Краків. Правою рукою цього Костки Наперського був Станислав Лентовський, солтис зо Старого Дунайця, провідник всіх бандитських дружин в горах і для того прозваний „маршалком.“ Цей Лентовський був інтересний тип, що міг зродитися тільки серед вільної природи карпатських гір, та серед нездорових тодішніх відносин. До нього ходили хлопи з жалобами на своїх панів і Лентовський завсіди брав в оборону покривденого хлопа. Як було можна то мирним способом, а коли мирні способи не приносили жадного успіху, то Лентовський піднимав похід населення проти даного шляхтика, чи навіть старости. Під його проводом в 1628 р. всі дооколичні солтиси проголосили загальну хлопську мобілізацію проти старости Коморовського.

Цей то Лентовський розписав письма по менших солтиствах і селах в околиці й закликав народ, щоб під проводом Костки громадилися против „жидів і шляхти.“ Письма свої Лентовський розсыпав „в ім'я Христа,“ котрого жиди вбили, і „в ім'я найяснішого короля, проти котрого шляхта хоче підняти бунт.“ Обіцяв народові свободу, по-

діл лісів і шляхоцьких земель, поміч від козаків і приказував всім, що хочуть прилучитися до походу умаїти свої хати зеленню, щоб переходяче народнє військо, бачило своїх й не грабило їх. І той послідний приказ виконували найбільше. Усе населення збиралося на віча й всюди з поспіхом мали хати зеленими галузками.

Сподіючись, що все Підгір'я повстане, Костка Наперський рішився дати знак до загального повстання проти шляхти і згняв несподіваний

*Старинній замок (Ш. Моравські,
Sadeczyna, Краків 1863).*

нападом замок Чорштин, над берегом Дунайця. Цей замок панував над цілим підгір'ям і боронив дороги з Угорщини на Краків. По противній стороні Дунайця простягалася угорська границя і розтягалися розлогі поселости Ракоці-ого, що збиралася рівно ж ударити на Польщу.

Занявши Чорштин, написав Костка Наперський до Лентовського і просив його, щоби чим скоріше зо своїм полком і з як найбільшим числом народа спішив до замку на поміч. „Скажи хлопам,” писав

Костка, „щоб пригадали собі всі кривди, що їх терплять від своїх панів, що мучать і гнетуть убогий народ. Тепер народ має прекрасну нагоду, то нехай користає із неї, бо коли тепер пропустять нагоду і не вибються на волю, то лишаться вічними рабами своїх панів. Шляхту хай беруть і нехай роблять із нею що хочуть. Скажи ім також, щоб взяли з собою одні сокири, а другі лопати. Під демо всі далеко, коли тільки буде на це охота. Маємо корисну умову з Хмельницьким, з татарами і маємо за собою німецьке військо“.

Однаке шляхті вдалося відвернути грозячу її бурю. Костка Наперський заняв чорштинський замок із маленьким числом людей, а поміч наспіла, коли було вже запізно. Сам Костка по занятті замку написав краківському епископові, що в імені короля заняв Чорштин, зо страху, щоб ця приграниця твердиня, що лишилася без війська та не впала в руки Угрів. Він просив епископа прислати йому куль, пороху і кілька гармат, вказуючи на це, що в замку нема жадної амуніції.

Але хитрість Костки, не тільки, що не вдалася, але ще його погубила.

Епископ замість амуніції післав під Чорштин 60 драконів, щоб відібрали замок. Вправді Костка оборонив замок перед горсткою драконів, які почули, що лісами надходять ватаги хлопів, самі поспішно відступили. Але тріумф Костки скоро перемінився в трагедію і безславний кінець.

Коли розійшлася вістка, що дракони відступили від Чорштина і що хлопи на підгірю піднимаютъ бунт, на епископа і на шляхту напав великий страх, що побудив всіх до лихорадчої діяльності. Епископ вислав скоро 250 піхотинців проти Костки, як також розіслав на всі сторони письма з просъ-

бою спішити з помічю. Всі священики обовязані були на проповідях в костелах і церквах взвивати нарід, щоб не прилучувався до бунту. За першим віddілом вислано скоро другий віddіл із 200 людей і двома гарматами. Від Мушини відступили епіскопські драгони. Вже восьмого дня по забранню Косткою Наперським замку Чорштина зібрано около 1000 жовнярів.

*Руїни замку в Чорштині.
(Світлив І. Яремко).*

З цього видно, що шляхта в смертельній трипозії діала скоро. А Костка не мав чим боронитися. В замку було всього 27 хлопів і 5 дівчат. Не було пороху ні куль. Костка запалив смолоскипи і в цей спосіб взвивав ватаги хлопські на поміч. Але поміч не приходила. Два дні боронився перед великою перевагою. Третього дня хлопи стратили духа, зловили Костку і Лентов-

ського і видали їх польському полководцеві, щоб тільки вимолити для себе пощаду. Шляхта приняла радо всі услівя облягнених, бо боялася хлопських ватаг, що спішили великими масами Костці на підмогу.

Упадок Чорштина завдав смертельний удар народньому повстанню на Лемківщині, що було в самім розгарі. Почавши від Дуклі і Коросна, цілі громади на Лемківщині під проводом своїх вйтів піднесли бунт і спішили Костці Наперському на підмогу. Рівно ж всі розбійничі дружини піднялися на ноги і під проводом своїх ватажків спішили на означене місце. Всі приготовлялися до походу, до якого взивав їх Костка Наперський.

Але на відомість про упадок Чорштина і полон Костки все розбилось і покрилося по лісах. А Костку Наперського і солтиса Лентовського завели в кайданах до Krakова і там по великих муках Костку посадили на паль, Лентовського почвертували.

При Костці знайшли універсал Хмельницького, що звучав: „Я Богдан Хмельницький подаю до відома всім підчиненим корони польської, що через щастя і благословення від Господа Бога нам зіслане, підбивши під свою владу землі, обіцяю звільнити вас від тягарів і робіт. Будете тільки на самих чиншах і при всяких свободах, як була до цього часу шляхта; тільки, щоб ви додержали нам віри, як наші українські підчинені і щоб панів своїх лишали, проти них повставали і до нас як найчисленнішими громадами приходили.“

Шляхта, вернувшись з під Берестечка, загоріла страшною жадобою пімsti проти збунтованих селян. Всюди зачалися слідства, суди й кримінали. Цілі села втікали в гори й ліси, щоб в цей спосіб

спастися від пімsti шляхти. В горах однi про-
мишляли розбоєm, знову другi переходили на
угорську сторону. Шляхта вела довгi роки боротьбу
з розбiйниками, бо всi, що брали участь в недавнiм
хлопськiм повстанню, повтiкали в гори. Їх ловили
i судили та мучили до смерти в Оравi, Маранi,
Сяноцi, Римановi, Перемишлi i других мiстах.
Оце тiльки пiсля шведського наїзду на Польшу,
коли то король закликав пiдгiрське населення на
помiч проти Шведiв, в Карпатах вкоротилося
переслiдування хлопiв, а з тим вкоротилися i на-
пади розбiйничих ватаг.

ПОЧАТКИ РЕЛІГІЙНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ КАРПАТСЬКИХ ОКРАЇН.

На західній стороні Лемківщини здавендавня ішов сильний натиск¹⁾) на наш народ у тому напрямі, щоб його перетягнути на римо-католицьку віру. Наслідком цього натиску та мало помітного опору з натискуваного боку дійшло до того, що в березівському повіті є села, де є навіть наші церкви, а немає на превеликий жаль ні однодо греко-католика. Між такими селами, Крем'янка висувається на перше місце, де є церква — навіть у доброму стані, а зате нема ні одного українця; дальше Обарим, де є церква, збудована в 1828 р., а всього п'ять родин українців; Динів²⁾), де є церква для 50 парохіян. Багато — як твер-

¹⁾) Також проф. др. В. Абрагам у праці п. в. „*Powstanie organizacji łacińskiego Kościoła na Rusi.*“ Львів, 1904 наводить цінні джерела до подійних відносин.

²⁾) Польський учений, професор Перемислав Домбковський згадув в своїй праці п. в. „*Stosunki narodowościami ziem sanockiej w XV. stuleciu,*“ що вийшовши з Krakowa на схід, можна по двох годинах повільного проходу дійти до першого лемківського села.

Згадув також, що в XV. ст. існували в таких місцевостях церкви: Босько (1430), Вільхівці (1440), Добра (1433), Костарівці (1440), Новосільці (1441), Одрехова (1450), Пеля (1449), Полонна (1488), Сянік (1429), Сянічок (1467), Тирява волоська (1471), Тирява сільна (1439), Чертеж (1448). Знову в тих місцевостях, які тепер належать до березівського повіту, були чотири церкви: в Улючі, Волоші (Володж), Змінниці та Дидні. Найстаршу вістку знаходимо про церкву в Улючі, де в 1443 р. були священиками Яцко та Іван, далі про церкву в Волоші, де в 1444 р. був священиком Кузьма. В церкві у Змінниці, де тепер нема ні сліду з українців, був парохом у 1467 р. Хведор, у Дидні був парох в 1491 році.

дить Домбковський — було греко-католицьких родин в Баричі, Бартківці, Веселій, Диdni, Сільниці, Темешові, — сьогодні ледви чи находитися всего 50 українців.

Про найстаршу церкву, яка задержалася ще й до наших часів, о. Нікорович згадує в шематизмі перемиської епархії за рік 1879 (ст. 125) це повасиліянська церква в Улючі; збудована в 1510 році. Отже була би це найстарша церква на на-

Чаші: дерев'яна (ч. 126) — Великополе, скляна (Кобальт) —
Руська Ропниця.
(Фот. Я. Фальковські).

ших західніх окраїнах, яка досі в нас задержалася. Багато цінних документів про цю церкву лежить захованіх у перемиському епископському архіві. Там також передані три богослужебні книжки з XV. століття, які находилися в улючській церкві.

Подібно, як Одрехівчани, так і в Улючі зберігаються відписи привілеїв польських королів Собіського з 1682 р. та Августа II. з 1703 р., відносно прав та обов'язків селян Улюча до держав-ців і щодо самої церкви. З цих привілеїв видно, що вже тоді церква та монастир існували в Улючі,

бо в них надається існуючому вже монастиреві землю на те, щоби мешканці Улюча, в разі ворожого нападу, могли хоронитися в цьому монастирі.

Про другу, з найстарших церков і найдавніше лемківське будівництво, про церкву в Іздебках, о. Нікорович говорить, що ця церква збудована щойно в 1670 р.(ст. 124.) Тодішня дідичка, Катерина

Старинний дзвін в церкві — в Андріївці, з 1484 р.
Переказ каже, що цей дзвін лишили в Андріївці татари, що втікали туди з угорської сторони.

На дзвоні знаходиться напис: *Finum est hoc opus in honore Dei 1888 (1484).*

Ваповська, подільська каштелянка, посідаючи цілий ключ дооколичніх сіл та міст, перемінила українські (греко-католицькі) церкви на римо-католицькі костели, а то в селах Бахір, Іздебки, Лубна, Глудне, Вара та на Динівському передмісті й передала їх єзуїтам.

В архіві римо-католицької епархії в Перемишлі переховується грамота Катерини Ваповської з 23. січня 1593 р., що це в цілості потверджує.

Одночасно находимо про те, точні записи в Га-

расєвича: „Annales Ecclessiae Ruthenae“ (Річники Української-Руської Церкви), де зібрані листи польського короля Жигмонта III., писані до греко-кат. єпископів.

Як сказано, всі згадані села зісталися без церков, а в Ізебеках, щойно в 1670 році священик, Іван Зибарович, купив від тодішніх дідичів за 400 польських золотих, поле та одержав дозвіл на будову церкви і деякі пільги для неї, за що мусів щорічно платити данину.

У Лубній, церква існувала вже в 1593 р. та стояла на тому місці, де тепер латинський костел. Потім, як Ваповська забрала ту церкву, парохіяни зісталися без церкви, та аж в половині XVII. століття побудували церкву в тому місці, де вона стоїть тепер. Священик, Іван Бурдашевський, купив для тої церкви в 1702 р. трохи поля, однаке вже в 1703 р. шведські¹⁾ війська спалили церкву й 96 хат, разом з господарськими забудуваннями.

Московські зазіхання до українських земель.

Московщина заспокоївши свої апетити на північ, доступом до Чорного й Озівського моря, кинулася на північ, щоб у боротьбі зі Швецією добути „вікно в Європу“ через вільний доступ до Балтійського моря. Цей московський виступ підситив велику „північну війну“, що почалася наприкінці 1700 р. Москва, помирившись з Туреччиною, рішила разом з Данією і Саксонією завоювати собі побережжя Балтійського моря, рахуючи на молодість шведського короля, Карла XII. й не-

¹⁾ Про часи, шведських воєн, довідуємося з „З Нарису Історії України,“ проф. Д. Дорошенка.

підготованість Швеції до війни. Але вже перші невдачі переконали їх, що вони перечислилися. Примусивши данського короля до мира й розгромивши московську армію під Нарвою — на південному березі Фінської затоки, Карло XII. звернув усі свої сили проти польського короля Августа. В 1702 р. Карло розторошив Августа й захопив Варшаву і Krakів. Шведські війська посувалися у побідному поході на схід від Krakова та захопили тоді багато окраїнних українських осель. (Ще сьогодні оповідають, що в мімінських лісах на південньому від села Босько в Сяніччині, находяться мохом вкриті мури і звалища шведських укріплень. — На жаль, немає наукової розвідки про ці давні пам'ятки).

Тимчасом цар Петро вимагав щораз нових жертв з боку України. По розбиттю Карлом Августа, виганяє його з Польщі; Шведи займають Львів і в 1706 р. покорює Саксонію. Затривожений московський цар, Петро стягає українські сили з Галичини та наказує фортифікацію лінії Дніпра. Впала тривога на Московщину, глухий шум невдоволення покотив по цілій Україні. Стільки літ боротьби зі Шведами, за московське „вікно в Європу“, стільки втрат у людях і майні для чужої справи, примусило здорово думаючих, українських патріотів застновитися над тим, чи й далі їм по дорозі з москалями. Призадумався над тим питанням і сам Мазепа, український Гетьман (1687-1709). Віджила з свіжою силою ідея українсько-шведського союзу, реалізована вже великим Богданом Хмельницьким.

На коротко здергимося від дальших подій та наведемо коротко про гетьмана Хмельницького.

Польський історик Людвік Кубала пише так:

„Була то людина (Богдан Хмельницький 1648-1657) з кожного погляду незвичайних розмірів, настільки переростала людей навіть високо здібних, що переходила межі зrozумілого. Можна про нього сказати, що вродився на володаря: умів укрити свої заміри, в критичних моментах не вагався — скрізь сильна воля і залізна рука“...

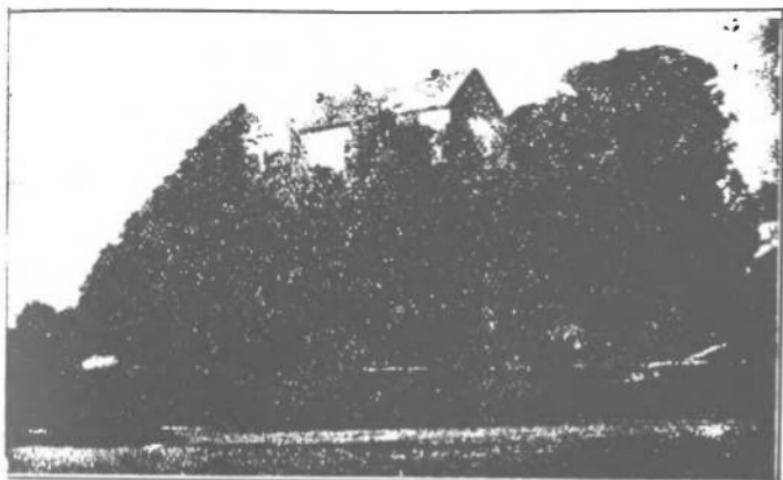
„Територія його влади майже звідусіль мала відкриті граници — не розпоряджав він, як Кромвель, (анг. муж стану 1712) вишколеною інтелігенцією і засобами старої і сильної держави; війна, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідними державами — все треба було створити і все лежало на його голові. Мусів добирати і вчити людей, вглядати у найдрібніші подробиці. Та коли його військо не вмидало з голоду, коли мав зброю, гармати, амуніцію, добрих звідчиків і зручних агентів, коли не бракувало йому ніколи грошей — то це була його особиста заслуга“...

Для України гетьманство Хмельницького відкрило і створило нову добу історії. Він створив нову Українську Державу. Він зумів з'ужити для будови держави останки української шляхти, підняв з занепаду міщанство, перед селянством відкрив надії нового життя¹⁾). — У всій Україні, аж по Карпати, спалахнуло повстання проти Поляків. Як повстання упало та українські козаки залишили Галичину, багато учасників повстання уступило разом з козацьким військом і даліше служило під українськими прапорами. Осталим, за участь у повстанню, польський король Іван Ка-

¹⁾ Др. Іван Крипякевич у науковій розвідці п. з. „З історії Гуцульщини“ пише, що в 1648 р. під кінець літа до Галичини війшли козацькі війська під проводом Богдана Хмельницького.

зимир сконфіскував їх землі та передав на власність Полякам. І так переходили найкращі українські землі українських бояр і селян в чужі руки Сангушків, Потоцьких, Чарторийських, Моравських, Білинських, Росоцьких, Острозьких, Вікторів.¹⁾

Богдан Хмельницький вказав невиробленим дотепер масам *ідеал власної держави*. По довгих століттях забуття, він, знову зробив Україну го-

Старинний замок у Сяноці над Сяном.

лосною і славною, —увів її на широкі хвилі міжнародньої політики, зручно змагався з могутніми сусідами, та увійшов у зносини майже з усіма державами Європи. В його часи, український народ знову зажив повним національним життям, освідомив собі свої — великої ваги завдання, почув себе нацією. Тому Хмельниччину уважаємо

¹⁾ Кс. Ліске. «*Najdawniejsze akta sądu grockiego w Sanoku*»
Том XI.

одною з найважніших епох нашої української історії.

Другим, не менше славним українським гетьманом — що його згадуємо — став гетьман Іван Мазепа.

Україна, і з нею всі українські землі, нищена й виснажувана царем Петром, прорубуючи москалям „вікно в Європу“, скочувалася в пропасть політичної неволі й економічної руїни. Тоді, свідома загрози українська старшина в 1706 р. кличе до Мазепи, устами українських полковників Апостола й Горленка: „Всі ми, за душу Хмельницького, Бога молимо за те, що він визволив Україну з під чужого ярма, а твою душу й кости діти наші клястимуть, коли ти залишиш козаків у такій неволі“.¹⁾

Мазепа пірвав зв'язки з Московщиною та його державницькі заміри обняли ідеали визвольних змагань України, сягли ясним промінням у найдаліше майбутнє. Залишилися по наші часи прапором і програмою української Державності. Ім'я Мазепи стало символом незалежності і свободи.

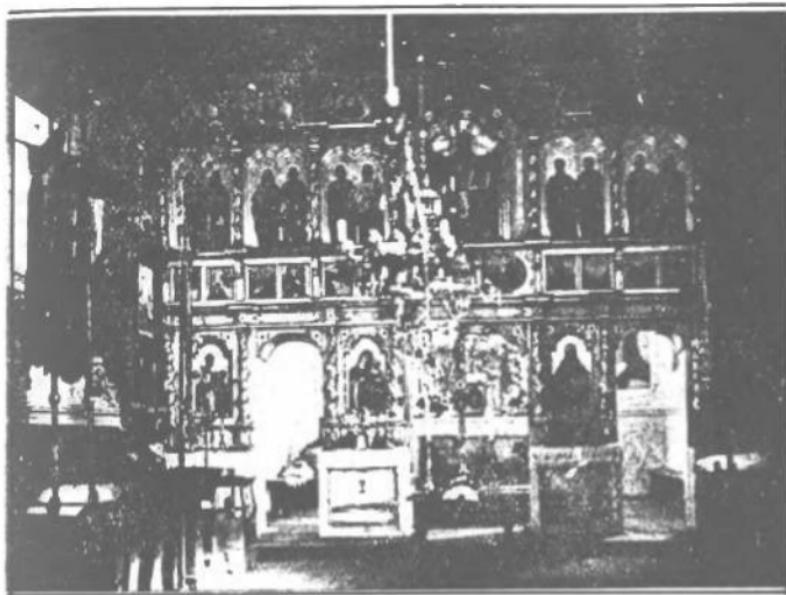
Сумна доля стрінула Галичину з її окраїнними землями — з Лемківщиною в XVII.-XVIII. ст. Умовини політичного життя ослабили цілком міщанство, духовенство та неносильним ярмом лягли на шії селянства. В кінці 1773 року Галичина перейшла під владу Австрії.²⁾ Вищі верстви українського народу в Галичині були спольщенні та хоч духовенство і народні маси, міцно держалися свого східнього греко-католицького обряду, як оди-

¹⁾ Микола Голубець, Велика Історія України, Львів 1935 р. ст. 523.

²⁾ Кс. І. Сиганський »Historja Nowego S.çzal». T. I. Львів 1901. ст. 104 пише, що в 1771 р. відібрано від Польщі 275 сіл і 7 міст Н. Санч, Н. Торг, Корostenko, Мушичу, Тилич, Пінніччу і Ст. Санч та прилучено до Австрії.

нокого заборола перед загладою, але помітний був загальний угадок духа й зневіра.

Такий стан тривав аж до 1848 р. В Галичині оживилася діяльність польських революціонерів, що почали підготовляти збройне повстання для відбудови польської держави. Австрійський уряд, щоб паралізувати діяльність революціонерів, став

*Середина церкви; Царські ворота. Команьча. пов. Сянік.
(Фот. Я. Фальковські).*

через своїх агентів нацьковувати селян на дідичів, і в 1846 році в західній Галичині, коло Тарнова, польські селяни кинулися бити і різати своїх панів, що нібито йшли проти цісаря, що стояв за селян. Австрійська адміністрація оцінила ці настрої народу й спонукала перевести остаточне скасування панщини, що і було проголошено па-

тентом 16. квітня 1848 року. Основою реформи був викуп селянських ґрунтів державою, якій селяни мали сплачувати продовж 40 літ, починаючи з 1858 року, за те і дідичі звільнялися від усіх обов'язків що до своїх колишніх підданих (кріпаків) — заступати їх у суді, допомагати в тяжких випадках і т. п. Викуплену землю поділено на ріллі — 36-42 морги поля, в одній полосі, від

Величавий відпуст в селі Кальниця, коло Балигорода, уряджений Впр о. Т. Хомкою місцевим парохом в 1935 р.

хати до межі другого села; піврільок, третина, четвертина, стаяння - вертання; що задержалося досі в більшості сучасних лемківських селах. Та при переведенні реформи не було впорядковане право володіння на ліси і випаси, та це викликало нескінчені ще і досі процеси і руйнувало селян. За дідичами (і тоді не було кому обстоити за селян!) залишені привілеї — право про-пінації, монополь на пудження-викурювання і про-

дажу горілки та багато інших, що на довгі часи залишилося джерелом ріжних непорозумінь і справедливого незадоволення селянських мас.

Про знесення панщини ще досі свідчать „хрести свободи“, що виросли тоді на всіх галицьких дорогах і роздоріжжях. (Знані події в ліському повіті з 1932 р. — як увіджене т. зв. „свято праці“ — вказує, що населення незвичайно багато витерпіло в панщиняних часах).

Хата (хижка) з підмурівкою від переду та з висуненим боїщем,
Жернича Вижня.

(Я. Фальковський — В. Пашницький, На лемківсько-бойківському
промежжі. Львів 1935).

ПЕРЕХІД ГАЛИЧИНИ РАЗОМ З ЛЕМКІВЩИНОЮ ПІД АВСТРІЮ.

Галичина, разом з Лемківщиною, перейшла — як вже згадано — 1772 році під владу Австрії. Вона находилася в дуже занедбаному стані, як економічному, так і культурному. Вищі верстви українського народу в Галичині були спольщенні, на полі народного шкільництва панувала повна темрява. У безвихідному положенню находилося сільське населення. Щойно серед українського духовенства починають з'являтися люди, що свідомо виступають в обороні прав української народності, домагаються пошанування української мови в письменстві і житті. Серед них визначається Іван Могильницький, перемиський священик, що обороняє права української мови в школі. Коло єпископа Івана Снігурського в Перемишлі гуртується в 20-30-х роках цілий гурт учених і патріотично настроєних священиків: Йосиф Левицький, автор граматики української мови (1834), Йосиф Лозинський — етнограф, Антін Добрянський — історик, Іван Лаврівський, (його свояки довгі літа були парохами в Одреховій та в Тарнавці — Сяніччина). Однаке, найбільший вплив на початок національного відродження Українців під Австрією, спричинила знайомість із творами нової української літератури в Наддніпрянській Україні, з українськими історичними виданнями Миколи Костомарова — історика, Пантелеймона Куліша — письменника, Миколи Гулаки — професора, Опанаса Марковича -- визначного етно-

графа, Василя Білозерського, та в першу чергу геніального українського поета — Тараса Шевченка.

Піонірами національного відродження Галичини стала т. зв. „українська трійця“ на чолі з Маркіяном Шашкевичом, Іваном Василевичом та Яківом Головацьким. Вони, всі три, ще на шкільній лаві захоплювалися ідеєю відродження українського народу в Галичині та під впливом українського письменництва на Україні задумали працювати над відродженням української народності в Галичині, бажаючи опірти його на духовому зв'язку з Наддніпрянською Україною, з її багатою національно-історичною традицією та спадщиною. В 1837 році — Шашкевич видав збірник „Русалка Дністрова“, першу книжку в Галичині, писану народньою, українською мовою. Ця книжка — дарма — що її скоро по виході уряд сконфіскував, зробила велике враження на громадянство, зокрема на українську молодь. Шашкевич, як про нього пізніше Головацький писав „запалив вогонь, котрий лише гробова перстъ загасити може, спас народ від загибелі та отворив очі кожному письменному чоловікові, в котрого лишилося ще не зіпсоване українське серце, показав йому його положення й обов'язки для народа і спосіб, як ці обов'язки треба сповнити“. Члени цеї трійці збирали народні пісні, оголошували їх, писали статті про життя і побут українського народу, стараючися викликати зацікавлення українськими справами серед своїх і чужих. Вони, перші піднесли політичне, культурне та економічне становище українського народу в Галичині.

Нажаль — ця здорова народня струя довгі роки продиралася крізь темряву, заки і на Лемківщину дійшли її здорові зерна національного відродження.

ПОДІЛ ГАЛИЧИНИ.

Від першої хвилини (в 1848 р.) пробудження національного життя в Галичині, виринула важна національно - політична конечність поділу „Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським, князівством Освенцімським і Заторським“ на дві окремі частини, на східно-українську і тісно з нею зв'язаними південньо-західними окраїнами — і західно-польську, що з виводом прав до деяких цих земель виступила Прусія, Росія та Австрія.

І саме під покрівцем надграничних замішань і пануючої зарази, австрійські війська заняли на приказ цісаря Йосифа II. найперше Спіж, а незабаром потім також частину нинішньої Сандеччини. Однаке по довших переговорах, торгах, доказах, політичних укладах переведено поділ краю на дві половини: „Західну Галичину“ зі столицею Краковом, і „Східну Галичину“ зі столицею Львовом. Така зміна в укладі політичних границь Галичини зайшла в 1846 р. Під претеском — недопустити до вибуху польського повстання, займили австрійські війська в березні 1846 р. місто Краків, Австрія в порозумінню з Росією та Прусами скасувала краківську республіку та ці землі прилучила до своїх посіlostей.

Східня-українська Галичина й західня польська різняться між собою суспільно-економічним жит-

тім, побутівщиною, релігією, взагалі культурою — своїми географічними умовинами; спокійне й безпечне життя на заході причинилося дуже значно до зросту числа населення, до піднесення його добробуту та заможності — натомісъ на отвертім сході, виставлені на безнастанині напади татарських орд, на часті руїни — інакше ускладнювалися суспільно-економічні відносини. Тодішня західня Галичина лежала щіла по лівім боці Висли й обнимала землі, з яких при Австрії лишився тільки невеличкий скравок в околиці Кракова — і сам Краків^{2).}

Під напором розбурханих народніх мас, появився в дні 25 квітня 1848 р. так званий цісарський маніфест, що вводив у життя першу австрійську конституцію з широкими запоруками прав усіх народів взагалі — між якими не бракувало також галицьких Українців.

У Галичині починається живий український рух. Українці передають перший меморіал відносно прав Українського Народу під Австрією, засновують перше політичне товариство „Головну Руську Раду“ у Львові, в травні 1848 р. виходить перше число першого українського політичного часопису „Галицька Зоря.“ Серед загального піднесення проголошують щораз то нові українські національно-культурні й суспільно-політичні домагання, організують поспішно національно-культурну та суспільно-політичну роботу. Цілу діяльність у цій справі взяла в свої руки Головна Руська Рада. Вона вияснює справу поділу Галичини між широкими кругами українського насе-

¹⁾ Іван Кревецький: Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850. Львів 1910,

²⁾ І. Кревецький: як попередно ст. 18.

лення в краю, при помочі своїх філій, преси, відчитів, поїздок та освідомляючих рефератів, — з'окрема веде заходи поза границями краю, щоб виказати конечну потребу поділу Галичини на дві часті — окрім українську — з її приналежними адміністраційними, скарбовими, судовими та дру-

Церква в Завадці біля Риманова.

гими властями — та окрім польську; бо ці обі часті Галичини під кожним оглядом різняться між собою.

Головна Руська Рада, у другому меморіалі до Міністерства внутрішніх справ висказалася, що: „Поділ Галичини є для Українців питанням життя, бо тільки таким способом можна раз на все покласти кінець чужим затіям в українськім краю —

тільки таким способом можна уможливити Українцям свободний розвій їх народності.“ — Дата цього меморіалу: 28 жовтня 1848 р.

Тимчасом у краю і в самій австрійській державі зайдли події, що не лишилися без впливу на заходи Головної Руської Ради. Революційний рух у Львові 1-2. листопада 1848 р. викликав знову важні наслідки. В цілім краю проголошено воєнний стан, позакривано товариства, здержано видавання часописів. У Krakovі зорганізовано губерніяльну комісію, та на основі міністерського розпорядку¹⁾ піддаючи під її управу шість західно-галицьких адміністраційних округів: бохенський, vadoviцький, ряшівський, сандецький, тарнівський, і ясельський. — „Це викликало між цілою українською людністю невдоволення“ — так писав останній меморіал Ради — кінчаючи заявою, що „український народ ніколи не перестане стреміти правною дорогою до поділу Галичини, конче потрібною для спокою та порядку цеї української частини Галичини“.

Але австрійські чинники ніяк не хотіли погодитися з таким поділом Галичини. Тому в адміністративному відношенню поділено Галичину на три адміністраційні округи, що їх назвали від їх головних міст: Львова, Krakova і Станиславова.

Адміністраційна Krakівська округа обіймає край від Карпат аж по Вислу й поріччя Сяну, або давніші округи: бохенський, vadoviцький, ряшівський,

¹⁾ „Зоря Галицька,“ 1849, ч: 7 пише: „В тім міністерськім розпорядку бачимо вступ до поділу Галичини на українську й польську частину та щиру волю теперішнього Міністерства у виконанню рівноправності всіх народів. Мусимо — одначе — додати, що дуже боліло би нас серце, якщо українські частини ясельського, сандецького та ряшівського округів не були би відділені й прилучені до нас; натомісъ ми хочемо, щоб мазурська частина сяніцької округи була прилучена до Krakova. Через це було би свободніше і мазурам — і нам.“

сандецький, тарнівський та ясельський з деякими частинами перемиської й сяніцької округи. Властива українська частина сяніцької округи ввійшла в склад львівської адміністраційної округи зі судовими округами в Балигороді, Ліську, Сяноці і Щавнім.

Судові округи в краківській адміністраційній окрузі установлено в Короснянщині: в Березові,

Типи населення Лемківщини зо села Милик — Новосандеччина.

Домараджі та Коросні; для Грибівщини: в Грибові та Снітниці; для Новосандеччини: в Новому Санчі, Криниці, Ліманові; для Горлицчини: Беч, Горлиці, Маляслів (Маластів); для Дуклянщини: Дукля, Риманів; для Ряшівщини: Глогів, Ряшів, Стрижів, Тилич; для Ясельщини: Злигородок (Змигород), Крампна, Ясло; для Старосандеччини: Коростенко, Ляцко та Старий Санч.

Такий поділ з деякими змінами задержався аж до розвалу Австро-угорської Монархії в 1918 р.

ЛЕМКІВСЬКА ВЕЛИКА ЕМІГРАЦІЯ.

Давно минули ці часи, коли Лемко, прив'язаний до „клаптика“ гірського, невдачного поля, кидав собою на всі боки, щоб виживити свою численну родину. Ще при кінці другої половини минулого століття начали Лемки кидати масово свої „хижі“, та виїздити за Океан на заробіток.¹⁾ Були це золоті часи!

„Няньо роблять на талярі в Гамериці“ або: „Кет би лем неtotи гори, не ялици; Виділа би я свого няня в Гамериці“; заховалось в народніх співанках. Туга й одночасно очайдушність, бажання кращого завтра, відбилося у піснях:

„Ой, лишу я тя, лишу!

Лем си сяду на куляю, Лем ся поколишу!“

І працював Лемко, як „сомар“ під землею (в майнах-копальнях вугля), нарівні з мулями — (яких там уживали до перевозення вугля, візків-штріткар); у поті чола працював, щадив, стуляв гріш, щоб помогти залишенній рідні в Старому Краю та скоро вернути й завести кращий лад, як перед виїздом.

Не було хати на Лемківщині, щоби хтось з челяди не мандрував за море. Ці, що не могли з різних причин (нездібність до виїзду, військові перешкоди і т. п.) виїхати за Океан, ходили гур-

¹⁾ Лемківські документи і оригінальні листи. Течка: Лемківщина. Наукове Товариство ім. Шевченка Львів 1936.

мою в часі вчасного літа на Угорщину на жнива, або як самі Лемки кажуть „по пшеничку над Тису і Дунай“. Відси і пісні:

„Задзеленіла рута, як Дунай ріка“ —
або „Пасу коня тай думку думаю;

Моя мила ходить по Дунаю“.

Відси привозили „зароблене“ та зимувалися в своїх хижках, заробляючи ще зимою в лісах, або при доставі дерева до міста.

Виплітання полукишків у шлях. Вороблику, коло Риманова.

Цих Лемків, що виїхали за Океан, стрінуло болюче явище. Там Лемко побачив наглядно та відчув на своїй шкірі, як тяжко жити неграмотному між чужими. Різні американські брацтва, з'окрема церковні, засновані тоді в Америці, гуртували „без'язичних грінорів“; однаке не давали помочі ані пільги ніякої, хіба, що збирали членські вкладки, а в разі смерти члена займалися похоронами та деколи поладнали грошево-спадкові

справи помершого. Певної мети об'єднання під український національний прапор, про те — тоді мови не було! Філadelфійські, пітсбурські, нью-йорські,¹⁾ бостонські, бальтиморські та вавингтонські товариства-братства гуртували прибережних емігрантів; однаке ці, що пішли ще глибше в американський край, над ріку Mississipi, Колорадо, пропадали — цебто загублювалися в чужинецькому морі. А були ще такі Лемки, що заробляли дальше ще на захід в стейтах Невада, Арізона, Монтана, Дакота, Небраска, Канзас; цих вже — по словам Лемка — „вовча звізда опискала“.

Лемко за Океаном не залишив ніколи нагоди, якщо хто вертав до краю, щоб не передати різних дарунків, в першій черзі своїй найближчій рідні та дальшим своїкам і знакомим — сусідам „татлярів, дакус дугану — тютюну, одіння — гозів дзеків — каптанів — хустин — фацеличать“. Викуповував задовжену „на дорогу“ — рідну ниву та щадив, щоб призбирати якнайбільше гроша і по повороті поширити своє майно.

Еміграція приносила ще такі користі, що майно залишалося безнастанно в руках найстаршого сина, що на основі спадщинного звичаю переходило з рода в рід на найстаршого сина рідні — з правом сплати належних пайок молодшій рідні — розуміється грішми; приміром найстарший син одержав по своїму батькові ціле господарство з хатою та господарськими забудуваннями і поле, але молодшим братам мусів помогти вийти в людей, цебто вивінувати їх та свої сестри випосажити і дати їм придане. Коротко скажемо, що він мусів викупити собі ціле майно від молодшої рідні,

¹⁾ Листи Василя Левчика і Степана А. Пельша. Течка: Н. Т. Ш. 1936.

даючи одному братові — гроші на дорогу до Америки, другому помагав присадовитись і за-господарити у „присташах“, ще третього навчити ремесла, або дати йому належну — як господарському синові працю в себе, поки не найдеться відповідне для його пристаство в своїм — або в другім селі.

Ці сплати тяжко було в початках першої еміграції вирівнювати, однаке з припливом більшої готівки в гори — і сплати, придане — віно та викупні пайок, належних до окремого господарства — ставали більшими, але заразом легко було їх визбутися. Бо, коли найстарший брат виїхав до Америки — дуже часто ще за життя своїх батьків — тоді міг сплатити, цебто вивінувати молодшу рідню та вертати на своє господарство. Дуже часто їхав молодший брат за море та він помагав найстаршому братові, або батькам вивести в людей свої діти. І не було випадків, щоб Лемко-емігрант відказався помогти своїм ріднім. Тому й Лемківщина в воєнних часах була найкращою країною україрських земель, де братня згода і мир — царили в кожній лемківській хижечці.

Таке було в перших початках лемківської еміграції, до війни та по війні. Та треба ще згадати, що Лемко перший з Українців „відкрив Америку“, бо його сама доля примушувала кидатись за вижиттям. А доля ця під кожним оглядом незавидна для Лемківщини — Лемко кромі кусника гірського поля нічого більше не мав! І ліси перейшли в чужі руки, і краща підгірська земля осталась в посіданню західніх поселенців.

Однаке це не зломило Лемка, бо найтяжчі часи голоду при кінці минулого століття — і „морову хворість“, що в перших роках нашого століття

здесь ткували Лемківщину, Лемко віддержал і не „виронив“ самовільно ані одного загінчика поля — на марне. За гроші Лемка-емігранта будовано величаві, питомо лемківські церкви, бо Лемко, будучи за Океаном скучав роками за своєрідною церквою; „в чужих — мовляв — кальвинських „церквістільплях — костелах“ негоден дошептати пацерика“. Він не жалував гроша на народні цілі.

Пасіка Степана Вархоляка в Королівському Вороблику.

— на школу, на книжку — але на жаль — не було тоді багато таких (чесьть виїмкам з поміж нашого греко-католицького Духовенства!) — що знали як слід повести та для народа примінити його надбане.

Ми старі емігранти, що живемо в Америці 35, 40, та декотрі і 50 літ — уявляємо собі наші села, наші звичаї й обичаї, такими, якими ми їх лишили тоді, як виїздили молодими з рідного краю. Але якщо ми мали би нагоду повернути тепер до своїх

рідних сіл і містечок, ми побачили би велику зміну у всім: у будові хат, у сільській ноші, в наших стародавніх звичаях і обичаях. Ми завважали би, що і характер нашої молоді не такий, який ми зі собою принесли. Нас учили покори і лапилизання й це відемно відбилося на нас і тут у новому світі. А тепер ми читаємо у старокраївій пресі, або довідуємося з приватних листів, як наша українська молодь гордо ставить чоло і бореться за свої права і за волю свого народа.

Та коли в старім краю, у консервативних селах, заходять зміни, то тим більше в Америці на наших очах так світ зміняється, що ті, котрі виїхали відси 20 років тому, якщо повернули би назад, то не пізнали би Америки.

Всі ті, що виїхали з Америки перед війною, оповідають собі, як то вони були на „борді“ у газдині; нас 12 мешкало в двох кімнатах на поверхні, а на долині була кухня і заразом їадальня, а у фронтовій світлиці була спальня господарів. Ви пригадуєте собі, як ви приховили з „майнів“ брудні і чорні, мов коміньяр, лиш очі й зуби світилися. В неділю ви йшли пішки кілька миль до церкви, або товклися трамваєм („стріткарою“). Весілля й похорони обслугували „керичами“ запряженими кіньми. Навіть сторожа пожарна вживала коней, а по декотрих менших містечках охочі хлопці тягнули сикавку до пожару.

Тепер „бордингери“ минулися, від коли еміграція спинена. Кожна родина мешкає сама в дома і найбідніша має 6 кімнат. З фабрик і майнів не приходять робітники брудні до дому, бо при робітнях є умивальні з теплою водою і шафи на убрання. По скінченню роботи робітники умиваються, перебираються в чисту одіж і так прихо-

дять до дому. Майни освітлені електрикою по всіх закутинах. Мули вже не тягнуть возів з вугіллям, лише електричний мотор сповняє ту службу вигідніше і дешевше. Коней не побачите більше в місті, хіба денеде на фармі. Трамваїв щораз менше, а їх місце заступають автобуси. Особові та тягарові потяги зредуковані, а залізні дороги заростають буряном... Комунація відбувається автомобілями і літаками, а товарі доставляється троками. Тому повстають цементовані дороги по цілій Америці. Тисячі автомобілів сунеться по всіх усюдах наче мурашки, а в воздухі літаки кружляють мов птахи.

Та тепер спитаєтесь, чи покращало від того поступу життя робітника в Америці? Щоб на це відповісти, треба перейти історію нашої еміграції. Коли ми приїхали з Лемківщини бідні і голодні, то ми вдоволялися чим небудь. Там ми мешкали в курних хижах, а тут дістали квартири; там ми їли м'ясо на Великдень, а тут майже щодня; там ми робили цілий рік на мізернім господарстві і не могли придбати грошей на податок, а тут, хоч ми працювали тяжко і небезпечно, але за свою працю ми дістали платню, з котрої могли відложить частину до банку як наш дорібок. Отже ми були з такого життя вдоволені, бо в старім краю лішого не знали.

Як настала війна в 1914 році, тоді фабрики пішли в рух. Особливо відливарні заліза запотрібували стільки робітників, що і бомів-неробів гнали „полісмени“ до роботи. Через мобілізацію заінтрило робітників мушин, то на їх місце ставали жінки до роботи і виконували майже всю канцелярійну роботу, а навіть були кондукторами на трамваях і залізницях. Платня пішла вгору, так

що прості робітники заробляли від 7 до 10 дол. денно, а механіки від 12 до 15 дол. З підвижкою платні подорожіли товарі, але всеж по оплаті видатків на прожиток лишалася значна готівка, яку можна було заощадити. А що наші люди привичаєні щадити зайвий гріш, то і тоді скориставши з добрих заробітків, відкладали собі надвижку до банків. Так як в старім краю кожний українець радо хоче мати своє власне господарство, так і тут кожний український робітник хотів мати свій кутик, свою хату, тим більше, що чинш за мешкання пішов дуже вгору. По війні українські емігранти стратили надію на поворот до рідного краю і зачали купувати доми. Появилося багато спекулянтів на землю, що закуплювали цілі ферми близько міст або фабрик, парцелювали на „лоти“, продавали парцелі, або будували модерні domi для робітників і продавали на сплату. Кредит був необмежений; хто мав тисячу долярів готівки, міг купити дім за 5 або 6 тисяч на сплату. Роботи йшли добре і по війні робітники зачали жити по американському. Кожний мав вигідне мешкання, електричне освітлення, ванну, газ, модернє отоплення, гарні меблі, радіо. Більшість робітників покупили собі автомобілі, щоб виїхати до роботи, а в неділю на прогулку. Можна сказати, що це були золоті часи в Америці, та на жаль, не довго тривали.

Ніхто не сподівався, що заробітки в Америці так скоро минуться й ніхто не був приготований на безробіття. Хто мав які гроші, вложив їх в реальність або в торговлю. Хто виплатив один дім, купував другий на сплату; інші розширювали свої „бізнеси“, то посилали дітей своїх до висших шкіл, а декотрі складали свої ощадності до бан-

ків. Аж наступила депресія, котра попсуvalа всі пляни до успіху. Перші ластівки краху показалися на біржі в році 1929, як зачали упадати уділи всіх установ. Тоді потерпіли середні класи населення. Відтак зачалася знижка платні по фабри-

Величава мурована церква в Криниці, зб. 1872 р.

ках і зменшення робітничих сил. В 1931 і 1932 роках зачали замикати банки. Припинилася сплата реальностій і наступили ліквідації. Насамперед побанкрутовали спекулянти на реальностях: багато з них життя собі повідбирали. Відтак депре-

сія доторкнула і робітників. Одним пропали гроші в банках, другі потратили невиплачені реальності; бізнесмени потратили на товарах, бо ціни впали дуже низько, потратили на боргах, яких не могли стягнути від своїх покупців. Словом люди потратили свої ощадності на всіх ділянках і підприємствах. І так живемо тепер в Америці без гроша, незадоволені й непевні своєї екзистенції. Хто зберіг якусь готівку, то до решти вичерпує; хто не має готівки — той живе з мізерної запомоги уряду. А безробіття триває дальше, котре діткнуло не лише робітників, але і бізнесменів і професійних людей. Як робітник не заробить, то не має зацікавити товарів в склепі, не заплатить ні священикові, ні лікареві, ні учителеві, не заплатить чиншу за мешкання й на тім терпить і середня кляса населення¹⁾.

Однаке північна Америка перестала бути золотою країною вже по світовій війні. Тоді наш і закарпатський Лемко мандрував до південної горячої Америки. Одне йому, лише, коби заробити „кушен'ка таляриків“. Платні агенти аргентинської та бразилійської держави манили туди сотки Лемків.

Осідали Лемки, по приїзді переважно на фармах. Вели там далеко гірше життя, як у правдивій Америці. Не могли вдержатися. Нападали їх тамошні дики племена, грабили добуток, нищили засіви, часто вбивали цілі родини тамошніх оселенців. Також різні слабости, як жовта фебра, тиф, десяткували їхні ряди. Дошкулювали надто нашим Лемкам стада малих мушок, які несуть непомітно свої яєчка під нігті на ногах, або й на

¹⁾ Лемківщина Течка 1. Н. Т. Ш. Львів 1935. (З амер. листів, письмо Василя Гришка в Алентавн Па).

руках. Виляглі насікомі затроюють кров, викликають великі болі, часто смерть.

То-ж наші емігранти кидали фарму, оселювалися у великих містах, як Буенос-Айрес в Аргентині, та Ріо-де-Жанейро в Бразилії. Находими там роботу в фабриках і міських пристанovah. Однаке зuboжіння світових ринків, брак вивозу тамошніх продуктів спричинив занепад торговлі. Присідати зачали емігрантів голод і біда. Тамошні голодні робітники — гаряча кров — допускалися грабіжей, убивств. Це відбилося на наших заточенцях. Не виявляли вони довший час охоти до життя.

Щойно, як стала творитися в старому краю своя хата і потрясали цілим світом важкі події, став об'єднуватися емігрант-Лемко в українських товароствах. Гуртувався, бо спільна праця краща; головне — піддержати братів дома.

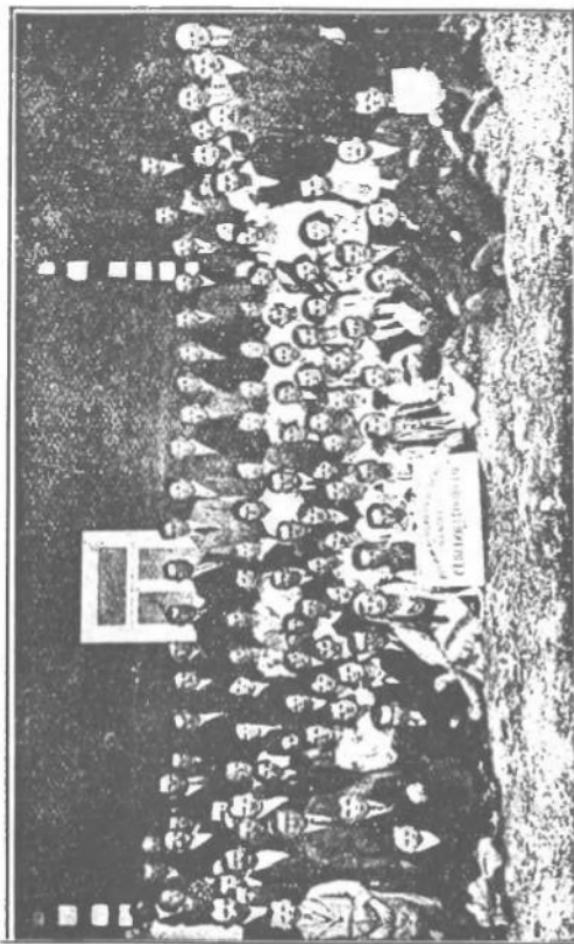
Наши Лемки, що перетривали це лихоліття — не пропали. Грізна небезпека національної загибелі та винародевлення Лемків за Океаном — розвіялась.

Так і можна надіятися, що ніколи не пропадуть для нас ці тверді працівники Лемки-скитальці!

Вкінці треба знати, що на еміграцію завсіди виїдив Лемко найбільше працездатний, підприємчивий, меткий, найздоровіший, що не находив для себе серед тутешніх умовин відповідної праці, чи за мало було йому батьківської ріллі, щоб добитися кращої долі.

При значній або цілковитій помочі Лемка-Емігранта повстали майже всі новіші церкви на українській Лемківщині. Приходські domi, школи, громадські та народні domi, читальні, — все те будовано за гроші Лемка-емігранта. Дорогі церковні книжки, золоті чаши, павуки, свічники, фе-

лони, хоругви, безліч великих дзвонів, на цвинтарях гарні памятники — хрести, придорожні каплички і хрести — це також придбав Лемко-емігрант.

Кружок «Сільського Гospодаря» у Королівському Вороблику. По середині сидить др. Константин Цеппани, лікар, о. Барто та Тома Копчак, голова Кружка. У долині сидить третий зліва Степан Вархоляк, голова Пасічної Секції при Кр. «С. Г.»

Під теперішню пору багато Лемків у Франції. Вони виїхали там найчисленіше в 1926-30 роках. Багато вернуло вже до хат і тут проживає, однаке не було випадків, щоб Лемко вертав голіруч —

лише все привозить „зароблене“ та заживає на батьківській ріллі.

На прикінці згадаємо ще, що сучасний Лемко на еміграції бере участь у всіх українських, національних сходинах, належно з'організований в різних українських товариствах — пильно стежить за всіми подіями в рідніх сторонах і дорожить українським — зі Старого Краю — словом.

— Богу дякувати, живу вже в Америці 35 років; але ріжниця між тими роками така велика, як далеке небо від землі. Перед 35 роками ми тут нічо не мали, тільки один Український Народний Союз, і то дуже слабо зорганізований та хиткий. Сьогодні цей Український Народний Союз має поверх трицять тисяч національно свідомих членів, та майно його перевищає три і пів мільйона доларів. В місцевості Елізабет,¹⁾ Н. Дж. перед 35 роками можна було всіх наших людей почислити на пальцях, сьогодні працює тут понад чотири тисячі свідомих Українців з цілої Галичини. Тоді також не було в Елізабет ані нашої церкви, ані школи, ані Народного Дому, ані Українського Парку; тепер маємо Українську греко-католицьку церкву, українську величаву школу, Український Народний Дім, Український Парк, дев'ять Українських Брацтв і Товариств, Відділ ОДВУ., Громадянські Кружки, Комітет Лемківщини. — Одним словом — усе, тільки охоти до праці й то без різниці у всіх чи це Подоляк, чи Лемко чи другі Українці. — Роботи в Америці дуже слабі; є нарід, що бідує, але тут маємо свої інституції, що біdnішим або без праці помагають і не дадуть бідувати й голодувати. Тужимо за Рідніми Сторонами.

¹⁾ Частина листа Василя Левчика з Елізабет, Н. Дж. Тека: „Лемківщина.“ Львів 1935.

ВИЗНАЧНІ ЛЕМКІВСЬКІ ДІЯЧІ.

Лемківщина — в порівнанню з іншими українськими землями видала багато духовних і світських діячів.¹⁾

В селі Бортне, коло Горлиць родився *Тома Полянський*, єпископ в Перемишлі; з Криниці родом Митрополит *Йосиф Сембраторович*; з Долиниці к. Жигороду Митрополит *Сельвестер Сембраторович*; з Мушинки єпископ *Юліян Пелеш*; Й. Е. єпископ *Кир Йосафат Коциловський*, уродженець Сяніччини (Пакошівка).

Священики: проф. львів. університет. о. *Тит Мишковський*, родом з Перегримки; ректори львів. духовного семинара: о. *О. Криницький*, з Кривої, о. *Ін. Криницький*, о. *Мохнацький* та о. *Т. Сембраторович* (Львів-Віден); крилошани в Перемишлі: о. *І. Мишковський*, о. *І. Войтович*, о. *Олександер Зубрицький*; почетний крилошанин: о. *Гр. Чирнявський* — парох Фльоринки, о. *Лев Щавинський*, парох Самбора, о. *Лез Сембраторович*, парох Чертежа, о. *Антін Бескид*, парох в Тарнавці й довголітній декан, о. *В. Жегестовський* — парох Криниці, о. *Гр. Копистянський* парох Снітниці.

Визначні старинні священичі роди: Бескидів, Вислоцьких, Венгриновичів, Гладишівських, Гумецьких, Зубрицьких, Дуркотів, Константиновичів, Ко-

¹⁾ Научно-Литературный Сборникъ Галицко-Русской Матицы, Львів, 1934.

пистяньських, Криницьких, Міляничів, Мохнацьких, Обушкевичів, Тарасевичів, Юрчакевичів і другі.

Визначні світські постаті: *Гарбера* — капітан родом з Мохначчи; *Ст. Земба*, сотник кавалерії з Шляхтової; *Таллаш*, майор з Нової Веси; *Юліян Криницький* генерал, *Сембратович* генерал і др.

Професори університету: *Вислоцький*, (Варша-

Читальня „Просвіти” в селі Лабова, з крамницею п. А. Беймука.
Світлина Др. М. Дзерович.

ва), *Василь Чернявський*, зо Злоцького (Львів), *Е. Чирнявський*, з Фльоринки (Краків), *Гладишівський* (Чернівці).

Гімназійні професори: *Василь Полянський* (директор в Перемишлі), *Михайло Полянський* (Львів), *Жегестовський* (Бохня), *Петрик* з Криниці (Коломия), *Максим Криницький* з Маластова (Самбір),

Ястяраб з Висовеї (Київ), Михайло Константинович (Станиславів).

Судді: Мохнацький, президент краєвого суду у Львові, Лукіян Криницький радник і презид. суду в Тернонолі, Теодор Зубрицький, радник у Відні, Корнило Зубрицький радник у Львові, Гашин радник, І. Копистянський радник в Самборі, Др. Ф. Савчак з Нової Веси (Львів), К. Менцинський з Маластова, радник, А. Гумецький суддя (й адвокат), Др. Ем. Зубрицький радник у Львові, др. Евген Зубрицький в Чернівцях.

Лікарі: др. Гашин, директор лічниці в Перешиблі, др. Климківський, фізик в Балигороді, др. Снітницький, лікар в Змігороді, др. Ем. Гладишівський, фізик в Тернополі, др. Модест Гумецький, в Коросні, др. Евген Хиляк, полковник лікар в Хорватії; політична адміністрація: радник Константинович у Відні, (міжнародне право), Володимир Криницький, інспектор при залізниці, Бенед. Мійський, інженер при намісництві у Львові, основник бурси в Новому Санчі.

З поміж старших: *Михайло Сяніцький* з XVI ст. переклав з болгарського на слов'янську мову евангеліє,

Павло з Коросна з XV ст. поет,

Михайло Василевич з Сянока, з XVI ст. переклав чотири евангелія на галицьку мову,

Іван Прислопський з XVIII. ст. написав „Литургикон св. Іоана Золотоустого“ і „Ирмологіон“, переклав по лемківськи „Псалтир Давида“, і т. п.

Тимофей з Височан, з XVIII ст. написав „Евангеліє учительное“,

Даміян Левицький з Нової Веси, залишив „Сборник духовних стихов й пісней“,

Степан з Рихвальда з XVII ст. написав „Учительное евангелие“,

Йосиф Ярина з Радоцини, професор права на Богослов'ю у Львові,

Бенед. Мохнацький з Баниці (з XVII ст.), др. мед. оставил: „Dissertatio inauguralis medico-politica de Pharmacopolis“,

Михайло Константинович з Жидівського (в Ясельщині), нагороджений золотим хрестом за прислугу в часі переходу російських військ через Лемківщину на Угри (1849. р.); написав „Генеалогію роду Острожських-Константиновичів“,

Михайло Криницький, душпастирював в Ганчовій (Горлиця), написав: „Историческое состояніе намѣстничества Мушинскаго; Мишина і Тилич“, (Відень 1853),

Онуфрій Криницький з Кривої (Горлиця), радник відзначений цісарськими ордерами за свої наукові праці,

Василь Чернявський зі Злоцького, доцент львівського університету,

Йосиф Гойнацький, з Чирної (Грибівщина), написав „Хронику церквей и парохій в Бересті і Полянах“, „О ктиторах св. храма в Бересті і Полянах“,

Теодор Курило з Висової, залишив рукописи: „Theologia pastoralis“ і другі,

Антін Менцінський, з Пельлі (Сяніччина) написав „Мати моя з своїми синами“ (Львів 1867),

Йосиф Б. Щавинський написав „Начало історії — Червоної Галицької Руси“,

Іван Константинович з Крампної (Ясельщина) видав „Описаніе икон по церквах в столичнім городі Львові“,

Йосиф Сембраторович, уроджений 8. листопада

1821 р. р Криниці, у Відні скінчив з відзначенням богословські науки, в Римі докторизувався, назначений префектом духовного семинара у Львові, відтак віцепректором духовного семинара у Відні, професором львівського університету, помічником-суфраганом перемиського єпископа, 18. травня 1870 р. митрополитом Галичини, видав до українського духовенства безліч пастирських листів та для народа пастирські послання.

Тому саме, що цей великий громадянин-митрополит перший звернув увагу на грізне положення та небезпеку, що алькоголь великі спустошення чинить серед народніх селянських мас, годиться в коротлі переглянути, які заслуги українське духовенство поклало для обездоленого нашого народу в боротьбі з шкідливим уживанням алькогольних напитків.

Духовенство в боротьбі з отруєю — алькоголем.

Від часів знесення панщини почали — як гриби по дощі, виростати на наших землях шинки й горальні. Звільнився український нарід від кріпацтва та нове лихо — ще гірше напосілося на наші села. Слід згадати, що за панщиняних часів не давали сільському населенню горілки ані других одурмаючих напоїв, тому, що пани хотіли мати здорових і сильних робітників, тверезих і здатних до тяжкої панщиняної праці.

Пани на гвалт вкривають сіткою коршем доїзди до міст, гостинці — головніші дороги та жідів наставляють шинкувати горілкою. В самій сяніцькій землі можна було начислити сотки коршем при битому цісарському шляху. Від Ліська — попри шлях до Сянока — через Загір'я, — з Сянока до

Тиряви — на південь до Риманова, відтак через Роги на право до Коросна — на ліво в гори до Дуклі — до Яслиськ, підгірським шляхом до Жмінського містечка, через Крампну, в Горлицчині через Устя Руське — в Новосандеччині, в меншій мірі в Стрижівщині та Біччині будують великі заїздні коршми. Ще сьогодні подибаємо при битих карпатських

„Бортак“ - ідіот з родичів алькоголіків.
Світлив др. Б. Гнатевич.

шляхах від сходу на захід — здовж цілого карпатського підгір'я стари великі муровані коршмиська, що в них ночували балки карпатських мандрівників, які довозили з півдня власні, рані угорські овочі, сіль та торгували різним господарським і промисловим добром. Ці придорожні коршми мали різні назви: Довга за Загірям, Мурвана на

Сянічку, Сліпа за Боськом, Безворітня в Рогах, Пірчива коло Устя, Глибока перед Явірниками, Підсіння в Риманові, Бляхівка в Сяноці, Під Грабом в Коросні і т. п. Але їхнє призначення було розпивати в першій черзі доокочичне населення та стягати різні оплати від доїздів і переїздів. Перші жиди заходили в карпатські оселі ще в XVI. ст.; їх спроваджували двори, бо торгівлю вважали невідповідним, або непочесним заняттям для селянського населення. Однаке сталого осідку жиди не мали ще тоді в Карпатах. Народ освобождений з кріпацтва був безпомічний, неосвідомлений; не знав, що треба йому тепер заводити в своєму селі новий лад і порядок, краще виховувати своїх дітей та замісць покористовуватися повною особистою свободою, найшов собі розраду в піятиці.

Зразу не було кому його боронити та перестерегти перед новим нещастям. Щойно ідейне нове українське духовенство на чолі з львівським митрополитом, кардиналом Михайлом Левицьким стає до боротьби з піянством, взыває до поширювання тверезости та закладає брацтва тверезости при наших церквах. Але цей перший від粗ух духовенства — хоч незвичайно корисний для простолюдя — налякав дідичів, власників горілень і вони повели нагінку на наших ідейних душпастирів. Тоді влада заборонила українському священству поширювати та попирати діяльність проти піянства. І засновані брацтва загибають, та нарід тоне в отруях.¹⁾

Щойно, як на львівському митрополичому престолі засів митрополита Йосиф Сембраторович, урождений 8. листопада 1821. в Кримиці та видав

¹⁾ Українське Протиалькогольне і Протигіотинне Т-во «Відродження» у Львові. „За тверезість“. І. Раковський, Львів 1934.

до всіх українських священиків два „посланія,” одно „Про достойство чоловіка,” в якому представив, яким страшним нещастям для нашого народу є піянство та візвав всіх освічених українців, в першу чергу священиків до боротьби з цим народнім лихом, а друге „Про брацтва тверезости,” в якому визиває священиків до закладання при церквах брацтв тверезости, для згуртування й піддержування тверезих та для з’організованої боротьби з піянством. Зазив цього великого праведника й громадянина викликав могутній зрив проти піянства. Всі свідомі, ідейні українці поширюють словом, ділом і приміром тверезість. Перед у тій праці веде священство із справжнім апостольським завзяттям: уладжують окремі „місії“ та засновують і закладають брацтва тверезости по цілій Галичині. Лемківщина вкривається сіткою брацтв тверезости, Лемки гурмою присягають, що більше не будуть пити горілки, ані алкогольних напоїв; що важніше — кожний Лемко перед виїздом до Америки, заприсяжений, ревно додержує присягу та при помочі українського священства, що в міру великої лемківської еміграції до Америки — самі на прохання, або візвання еміграції, ідуть в слід до Америки — та там продовжують ідейну працю зачату в Старому Краю.

Священство на Лемківщині йде між народ, наче місіонарі виринають три свіtlі постаті ідейних ревних душпастирів, в особах о. Антона Бескіда з Тарнавки, о. Күцериба з Синева й о. Мерени з Дошина. Іхня праця скоро вінчається наслідками, пустіють коршми, народ тверезіє та бачить, що над руїну докочував себе та своє майно. Безпекенно, що всі українські священики боролись завзято з піянством, придержуючи Лемківське на-

селення при прадідному обряді та святій нашій вірі й греко-католицькій Церкві — та цьому лише треба приписати львину заслугу, що Лемківщина не потонула в чужих водах і досьогодні вдержала вірно свою в нічому незахвіяну відрубність та окремішність. Рівно ж і лемківська велика еміграція головно завдячує своє існування та піднесений — до війни у великій мірі — добробут, бо за ощаджені тверезо гроші, Лемко емігрант будував в першу чергу гарну церковцю, у багатьох разах чудово розмальовану та обильно вивіновану в церковні богослужебні книжки, фелони, святочне богослужебне білля та внутрішню дорогу обстановку. Для прикладу додаємо таку подію, що дочерне село Тарнавки — Риманівська Рудавка, що заледви числить 30 хат — та як написало до своїх братів в Америці, що люди з Рудавки хочуть мати на тарнавській дзвіниці свій дзвін — не довго ждали, бо скоро Лемки Рудавчани в Америці відгукнулися великою збіркою, за яку закуплено гарний великий та голосний (милозвучний) дзвін. Громадяни села Рим. Рудавки на велику пам'ятку, що з іхнього села, з під селянської стріхи вишов та став священиком Впр. о. Теодор Хомко (душпастирює в Кальниці, коло Балигорода) — закуплений дзвін одержав на св. хрещенні ім'я „Теодор.“ Отже це тільки один малий примір лемківської щедроти та заразом туги за ріднім селом і дорогими Карпатами. Таких і подібних подій сотки на Лемківщині — це буденне явище, подиву гідне та вплетене в лемківську задушевну цінну і майже невичерпану культуру. Сміло скажемо, що лемківське село — це неви-черпана керниця народного багацтва, як також збірник шляхотної, чистої народної енергії, здо-

рових народніх сил, що нічо їх не повалить. Однаке з огляду на це, що останніми часами все-світня гидра-алькоголь знову підносить голову та нарід в деяких сторонах Карпат потапати начав в алькогольній мор'ю, що нищить здоров'я, честь, енергію та майно людей — в ім'я відвічної укра-

*Стара давніця в селі Мшана, к. Дуклі,
стоять Впр. о. Карло Сальо і о. П. Весоловський.*

їнської правди — хай ці рядки стануть для цілого українського громадянства вогняним далековказом, що кличе кожню культурну людину до боротьби з найгіршим людським ворогом-алькоголем та заразом до сповнення національних обов'язків. Тоді Лемківщина, що її віки різьбили та вирізьбили в її молодечу душу і характер у тверді замкнені,

зате прості, чисті, позбавлені всякої погані й облу-ди лінії — остане на завжди незрушеніціла.

В дальшій черзі великі заслуги для Лемківщини поклав *Іван Прислонський*, з Камяної (Грибівщина), написав книжку п. з. „Сандецька Русь.“ (Львів 1893),

Іван Верхрацький, Лемко, автор перших науково-вих ботанічних праць,

Олекса Торонський, священик ур. в Завадці (Риманівщина) також написав безліч цінних научних книжок, важніші: „Лемки“ в „Зорі Галицькій, як альбом“ (Львів 1860), „Ганця“ повість з життя підбескидського села, „Катехизм,“ „Історія біблійна“ і т. п.

Модест Гумецький, з Токарні (Буківщина), поет і письменник,

Юліян Шелеш, єпископ в Станиславові, уроджений в Смереківці (Горлицьчина), найважніша його праця „Geschichte der Union d'r rutehenischen Kirche mit Rom“ I. i II. т. Віденъ 1880, „Коротке богословіє“ (Ужгород 1890),

Володимир Хиляк, священик, урод. у Великій Верховні (Новосандеччина), найбільший лемківський писатель (гляди Джерела і література), Менше визначні: *Ф. Левинський* з Вільхівця (Коросно), *Д. Савчак* з Нової Веси, видав „Збірник адмін. законів“ (Львів 1893), „Новий дорожковий закон“ (Львів 1898), *Клявдія Алексович*, уроджена в Красній (Коросно) написала дуже цікаві та гарні сценічні книжечки і оповідання для молоді,

В. Яворський з Фльоринки (Грибівщина), доктор мед. член краківської Академії Наук, написав цінні наукові медичні книжки,

Володимир Щавинський журналіст, родом з Климківки, (Горлицьчина), дуже плідний писатель, важніші його праці „Хрещеня Руси“ (Львів 1888), „Туга

за родинним селом", „З Ніцци“, „З Париської виставки“,

Микола Малиняк, священик родом з Камяної

Церква в Ждині.

(Грибівщина), написав книжку п. з. „Церков і держава“, та другі,

Тим Мішковський, родом з Перегримки (Ясельщина) священик, професор др. богословії та університету, в часі війни арештований та вивезений

на Мадярщину, відтак до Фастенау в Зальцбурку. Завдяки Українському Комітетові у Відні, вертає до Львова 1916 р. та тут досі живе як професор львівського греко-католицького духовного Семінари. Написав безліч наукових праць; важніші: „Дві науки, істина єдина,” (Львів 1914), „Взгляд св. Іоана Золотоустого на верховну владу св. Ап. Петра“ (Львів 1908), три великі теологічні праці по латині, „Требник“ (Львів 1926), та інші;

З поміж сучасних Лемків Українців живе у Львові: *Др. Маркіян Дзерович*, лікар і Президент Католицької Акції, син *Дра Олександра Дзеровича*, лікаря в Новому Санчі, інж. *В. Мудрак* („Дністер“), *Др. Іван Іижса* („Карпаття“), *Юрій Полянський* (Р. С. У. К.), о. *Антоній Каштанюк*, совітник, *Григорій Гануляк* (Марусин) родом зо Синева (Риманівщина) письменник, інженер *Іван Зубенко* („Кір“), в Самборі живе, проф. *Іван Филипчак* (гляди „Джерела й література“), родом з Лішні (Сяніччина). Багато молодих ідейних Лемків живе поза Лемківщиною.

*Сукняні черевики, обшиті ясно червоним шнурком.
Капелюх. Карликів.
(Фот. Я. Фальковські).*

СВІТОВА ВІЙНА 1914-1918 рік.

Причини світової війни.

Велика світова війна була випливом різних політичних ускладнень і багатьох невирівняніх рахунків, як також напружених відносин, що повстали в Європі при кінці 19. та на початку 20. століття.

Росія, що на протязі цілого 19. віку намагалася поширити й закріпити свої впливи на Балканському півострові й сусідньому близькому Сході дала моральну й матеріальну підтримку спершу Герцеговіні, а відтак Сербії, Чорногорі й Болгарії в їхньому повстанню проти турецького зайнанця 1875. Однаке, після першого зриву, Турки побили Сербів, а Болгарію пацифікували (приборкували в жорстокий спосіб) турецькі війська. Ці нечувані знущання і жорстокість Турків дали притоку до дипломатичного взгляду європейських держав, та коли це не увінчалося успіхом, Росія на спілку з Румунією, що недавно визволилася з турецької неволі (кримська війна 1853-1856) виповіли війну Туреччині. Туреччина поконана мусіла згодитися на мир, що його підписано в С. Стефано. Однаке тому, що мировий договір підчиняв Балканські краї виключній великодержавності Росії, в цю справу вмішалися західно-європейські держави з Англією й Австрією у проводі

та примусили Росію віддати справу конгресові держав, що відбувся 1878 р. в Берліні (столиці Німеччини). На тому конгресі запала ухвала, що Сербія, Чорногора й Румунія стають самостійними державами; землі, що лежать між Дунаєм і Балканами творять Болгарське Князівство, якого князь узнавав зверхність султана. З краю на півднє від Балканів створено автономічну область, а Боснія й Герцеговіна дісталися під австрійську окупацію (військовий заряд). Росія мусіла вдоволитися малими територіальними зисками на південному побережжі Чорного моря. Конгрес полагодив багато пекучих справ на Балканському Півострові, але не рішив як слід т. зв. східної квестії. Вона лишилася неполагоджена до світової війни й була одною з головних причин її вибуху. Всі балканські держави стреміли до того, щоби поширити свої граници, в першу чергу — що й слушно ім належалося — коштом Турції, а відтак одна коштом другої. Векікі європейські держави намагалися використати ці війни для своїх впливів на Сході; на Балкані стирали й перехрещувалися різні інтереси, тому й не диво, що експльозією того підмінованого „балканського кітла“ так легко спричинили стріли сербського заговірника в Сараєві.

В 1908 р. Болгарія проголосилася незалежним цісарством, а 1913 р. Сербія, Чорногора й Болгарія, заключивши союз, побили Туреччину, виперли її з Європи, так що в руках Турків залишився тільки вузький пасок півострова з містами Константинополем і Адріянополем. Але вже слідуючого року між союзниками дійшло до війни на тлі розподілу добутих земель. Сербія та Греція побили Болгарію, забираючи більшість добичі для себе.

Від того часу найсильнішою державою на Балканському півострові стала Сербія, яка спираючись на Росію, стреміла до того, щоби відібрати Австрії південно-слов'янські землі й добути в цей спосіб доступ до Середземного моря. До війни замалим не прийшло в 1908 р. але тільки тому, що Росія

*Аматорський Гурток в селі Лабова, заложений Впр. о. Степаном Корниовою та його дружиною.
Світив Др. М. Дзерович.*

не скінчила своїх воєнних приготувань, спір на деякий час відложено.

Та крім Балканських були ще інші справи, що у великий мірі спричинили вибух світової війни. Такою причиною був мілітаризм других європейських Держав, що був звичайним наслідком уведення загально обов'язуючої військової служби та тісно з ним получений імперіалізм. Ідея

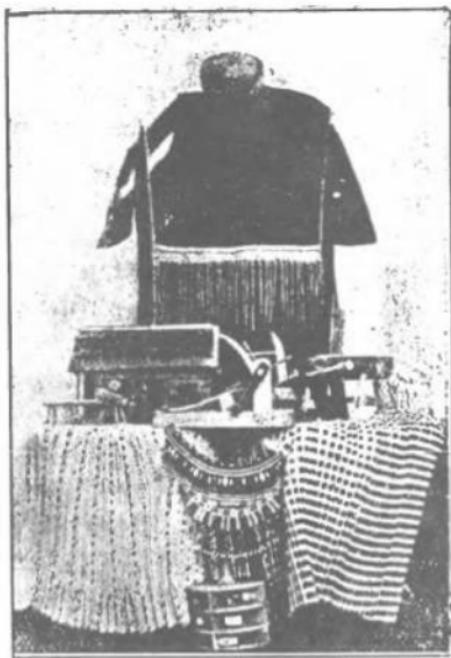
„збройного миру“ мусіла привести невблагану **ко-**
нечність війни, бо ж держави, маючи великі армії,
мусіли вжити їх для своїх цілей і для вирішування
по своїй думці міжнаціональних спорів. А тих спо-
рів і непорозумінь приносив кожній рік більше.

Першавсє Німеччина, що після розгрому Фран-
ції в 1870 р. висунулася на чоло європейських
Держав, розвивалася так скоро під економічним
та політичним оглядом, що вкоротці зачала від-
чувати тісноту в своїх державних кордонах. Внаслі-
док незвичайно великого приросту населення, вона
відчуvalа потребу нових колонізаційних теренів,
а це стало причиною ославленого „Drang nach
Osten“ (наступ на схід), щоб видерти Росії від-
повідні простори. Німці стреміли до цього, щоб
добути перевагу у світовій політиці та зискати
змогу злучити і з'єднати свої заморські колонії
в одну цілість, а ще великий розвій німецького
промислу заставляв їх шукати нової, незалежної
від інших держав дороги на схід. Зріст німецької
держави не був на руку Англії, бо німецька тор-
говля випирала її зі світових ринків, а німецька,
що зростала в шаленому темпі, загрожувала її
пануванню на морю.

Франція старалася за всяку ціну відібрати Ні-
меччині загарбані їй в 1870 р. землі, Льотарингію
та Альзацію, де находилися великі поклади вугля
та залізної руди. Французький народ та уряд па-
лав жадовою відплати за Седан.

Росія, що її називали „великаном на глиняних
ногах“, простором найбільша європейська держа-
ва, при своєму 136 мільйоновому населенню не
мала свободного доступу до світових океанів. На
Балтійському морі панувала Швеція і Данія, ключ
до Чорного моря держала в своїх руках Туреч-

чина, а на побережжях Тихого Океану, після 1905 р. стала твердою ногою Японія. Під тиском цих зовнішніх обставин, Росія мусіла стати на платформі давної політики царя Петра Великого, що казала їй поставити трьохраменний хрест на Софійському Соборі в Константинополі.

Лемківські одяги в музеї „Лемківщина“ в Сяноці.

Не без впливу на її закордонну політику було ще й те, що устє ріки Висли находилося в німецьких руках.

До загальної гри достроювалася Італія, що стримала до того, щоб виперти Австрію з Адрійського моря та занести полуднівий Тироль, замешкалий італійським народом.

В круговороті тих усіх суперечних інтересів крилися зародки світової хуртовини, що продовж чотирьох літ шаліла на європейському суходолі, а відтак майже на цілій земській кулі, що збурила політичний устрій світа й пожерла з горою 14 мільйонів молодих і здорових людей.

Для 28. червня 1914 р.¹⁾) коли у Львові відбувався величавий січово-сокільський здвиг, рознеслася вістка, що в Сараєві доконано атентату на австро-угорського престолонаслідника Франц — Фердинанда і його жінку, — сербським заговорником Гаврілем Прінціпом. На день 28. червня припадали роковини розгрому сербських військ на Косовому Полі, що на довгі роки припечатав упадок сербської держави, віддаючи її на поталу турецького найзника. Цей день вибрал Фердинанд на гостину в Боснійській столиці, Сараєві, куди виїхав, щоб обняти команду над великими маневрами австро-угорської армії.

„Одне й друге, дата й місце гостини мали в собі щось з провокацій сербських національних почувань і державницьких амбіцій“, бо-ж Босня й Герцеговіна, була кістю незгоди між Австрією й Сербією. Франц-Фердинанд знехтував всякі остороги людей, що відраджували йому туди іхати — й поїхав, щоб найти там свою смерть.

В першій хвилі „здавалося, що сараєвський атентат, під політичним оглядом, залишиться епізодом без глибшої ваги“. Але сталося інакше. „Політичний Віден, зі старим цісарем на чолі, хоч і не зворувився сараєвською трагедією, але використав її, як гасло, до остаточного розрахунку з Сербією“.

¹⁾ М. Голубець: Велика Історія України. Львів 1935 р.

Вибух світової війни.

Забезпечивши собі підтримку Берліну — тобто Німеччини, в тому ділі „знищення Сербії, як гнізна великоруської пропаганди“ — австро-угорський кабінет міністрів рішив на засіданнях в днях 7. і 14. липня 1914 р. вислати Сербії свої домагання — ультімат, в дуже гострій формі. Сербія відповіла на його примирююче, згодившись на всі домагання, за вимком допущення австро-угорських урядовців до слідства.

Дня 25 липня Австрія зірвала дипломатичні взаємини зі Сербією та зарядила мобілізацію II. V. і VI. армії під проводом генерала Потьорека. Дня 28. липня 1914 р. Австро-угорщина виповіла Сербії війну, а в слід за цим Німеччина виповіла війну Росії дня 1., а Франції 3. серпня. За Німеччиною виповіла війну тим краям і Австрія. Англія, вбіраючись у тогу оборонця засилованої невтральності Бельгії, куди вмаштували німецькі війська, виповіла Німеччині війну дня 4. серпня, а за нею 23. серпня пішла Японія, що гадала загорнути німецькі посольства на Далекому Сході.

В той спосіб запуталася війна, що в ній стануло проти себе 31. держав з 70 мільйоновою армією. По стороні осередніх Держав — Австрії й Німеччини станула Туреччина й Болгарія. Так звану „коаліцію“ творили: Франція, Росія, Англія, Бельгія, Сербія, Чорногора, Японія, Італія, Румунія, Злучені Держави Півн. Америки, Китай, Греція, Португалія й американські республіки. З європейських держав невтральними залишилися тільки Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Голяндія й Гішпанія.

Вибух світової пожежі заскочив українське гро-

мадянство неприготованим — однаково під російським та австрійським займанцем. Круг українських письменників та вчених, що гуртувався довкола українського журналу „Слово“ в Петербурзі поспішився з надто лояльною заявою, спрямованою до російського уряду; але це не врятувало України перед московською нагінкою, навпаки — вороже наставлення Москалів до всого, що українське, найшло свій найкращий вислів у словах російського міністра внутрішніх справ, Сазанова, який заявив, що „тепер прийшла найкраща пора, щоби раз на все скінчити з українством.“

На Галицькім ґрунті не бракувало перших проблесків зрозуміння, що тільки вправлений під оглядом найкращого військового вишколення та політично вихованій загал зможе використати як слід вагу хвилі. Але ідея збройного чину полонила серця виключно молоді, а старше громадянство включно з парламентарними представниками, заняті новою виборчою реформою, справою поділу Галичини на дві автономічні частини та старанням за основання українського університету у Львові, ствилося до задумів і починань молодих людей байдуже і з певного рода поблажливістю, дивлячись на „цю забаву в войну,“ як на нешкідливу річ.

Та коли в березні 1913 р. по довгих заходах вдалося врешті заложити у Львові Стрілецьке Товариство, молодь горнулася до тієї організації цілою душою, бачучи можність переведення в чин своїх намірів. На Кайзервальді (у Львові) відбувалися маневри та військові вправи, молодь, передусім студенська, старалася — хоч теоритично набрати військового знання. На підчеркнення за-

слуговує факт, що мілітаристично настроєне було тодішнє львівське жіноцтво, яке на сором мужеському полу, більш від нього розуміло конечність боевого виховання; жіноцтво зібране на сходинах в дні 14. грудня 1912 р. вибрало Виконуючий Жіночий Комітет, що кілька рази звертався до громадянства з відозвою, а навіть закликав до „збирання фонду для оборони прав України.“ З великою повагою та гідністю українське жіноцтво підчеркнуло, що воно на випадок війни з Росією звертатиме настрої мас в сторону Австрії, але лише так довго „як довго її інтереси згідні з інтересами й національною гідністю українського народу.“ Та проте старше громадянство, хоч як з призирством ставилося до всяких воєнних починань, не заложило рук в момент, коли стало ясно, що війна не минула.

Дня 1. серпня 1914 р. повстає у Львові Головна Українська Рада — всеукраїнський парламент і екзекутива, що взяла на себе покликання до життя Української Добровольчої Армії. Перша стрілецька сотня зорганізувалася під проводом ст. І. Чмоли та дня 5. серпня 1914 р. вирушила до Гаїв. По інших містах Галичини повстали повітові центри, що займалися вербунковою акцією. Кожний повітовий Комітет складався з 5 членів і мав відділ Червоного Хреста.

Але молодій українській стрілецькій армії довелось на кожньому кроці змагатися з перепонами, що їх робили всякі вороги українського руху. Передусім болюче давався відчути брак відповідної зброя, мундурів та грошевих засобів. Стрільці одержали стари неуживані кріси „вернілі“, а на фінансування української добровольчої армії призначив австр. уряд 50 тисяч корон, тоді, як

львівський магістрат призначив на організацію польського легійону півтора мільйона австр. корон.

Тимчасом на східному фронті Австрія понесла перші невдачі. Це дозволило давнім противникам українського руху зачати нагінку на „руську зраду.“ Людці, що загрожені суцільним українським рухом, попирали як його противагу московофілів і густо-часто, щоб розбити здоровий український організм, ставали в їхній обороні та давали їм захист, — використали тепер положення в цей спосіб, що „відповіданість за передвоєнні затії московофілів розтягнули на цілий український народ без ріжници партійної принадлежності та політичних переконань,“ обвинувачуючи його перед австрійським урядом о шпіонажу на користь Росії. „Вороги нашого народу не зжахнулися перед найнікчемнішою провокацією і з чистим серцем і сумлінням слали сотні й тисячі нашого народу нашибениці й стократъ гірші від смерті моральні і фізичні муки по тюрях і концентраційних таборах“ (М. Голубець.)

Російське військо під проводом кн. Николая Николаевича посувалося чимраз дальше в Галичину, а австрійська армія подавалася на заздалегідь приготовані становища в Карпатах.

Ранком 30. серпня 1914 р. виїхали Стрільці зі Львова до Стрия, а дня 3. вересня Москалі заняли Львів. На радощах витав Стрий Українське Стрілецтво; стрийське громадянство витало його як національне українське військо, що „крісами й багнетами почне писати нову сторінку Історії України. Але стрийська австро-угорська військова команда ворожо віднеслась до Українського Стрілецтва — обмежуючи дозволиців до „двох тисяч інтелігентних та гідних довіря людей.“ Наказ

виконано в цей спосіб, що в рядах Стрілецтва залишилися переважні, що походили з околиць занятих Москалями й не мали куди вертати.

Дня 4. вересня Стрільців завагоновано та ніччю 5. вересня опинилися вони на стації Страбічево-Горонда — по тамтому боці Карпат, 13 км. на південний захід від Мукачева, де закладено перший кіш Українського Січового Стрілецтва.

Зразу творили Стрільці три, неоформлені відділи звані „курінами,” але щойно 7. вересня утворено з добровольчої маси десять похідних сотень, себто два і пів курінія.

Команду I. куріння з сотниками Дідушка, Дудинського, Гірняка й Будзиновського доручено Др. Михайліві Волошинові, адвокатові зі Львова.

Команду II. куріння зі сотнями Горука, Семенюка, Барана й Букшованого віддано Грицеві Коссакові з Бережанщини.

Врешті зав'язок III. куріння з сотнями Рожанківського й Вітовського віддано Др. Степанові Шухевичеві, адвокатові зі Львова.

В днях 8-11 вересня 1914 р. важився під Львовом великий бій австро-угорських військ з Москалями. Команда австрійських військ мусіла відступити та рішилася боронити півдня монархії гребенем карпатських верхів. По Галичині розіллялася повінь московських військ, лих тільки Перемишль стояв нездобутий, мов острів та вдергався під проводом ген. Кусманека аж до 22. березня 1915 р., змушений врешті внаслідок вичерпання муніції та харів здатися противникові.

Влада зачинила духовну Семинарію в Перемишлі, наказала розіхатись питомцям богословам та багатьох інтернувалася по різних далеких таборах.

В 1914 р. Українці в Галичині, на власній шкірі

відчули „благодать московського панування. Москалі громили все, що українське. Нищили всі українські книжки та навіть музичні ноти — з українським текстом. Замкнули всі українські школи, товариства й інституції, заборонили видавати українські часописи, прогнали українську мову з бубличного ужитку, а навіть греко-католицьких церков не щадили, лише силою міняли їх на православні. Тоді вивезено на Сибір Митрополита Кир Андрея Шептицького та тисячі української інтелігенції й селян.

Тимчасом українське стрілецтво взялося, з першого дня побуту в коші, до вправ і вишколу. За браком підстаршин вправами проводили старшини. Та на вправи не стало навіть стільки часу, щоб якслід навчити стрільців змірятися до цілі та вистрілити з кріса. Вже 10. вересня 1914 р., отже в п'ять днів після приїзду до Горонда-Страбичева, перша стрілецька сотня під проводом Василя Дідушка вирушила на фронт. По дорозі умундуровано Стрільців в старі гонведські однострої. Вони йшли на фронт без обозу, без кухонь та без конечного санітарного приладдя. Сотня спинилася у Вижніх Верещках, а відтак переведено її до Гусного, де вона мала виставляти полеві сторожі та лучбові стежі.

Слідом за „Дідушківцями“ вирушила дня 17. вересня 1914 р. сотня Осипа Семенюка, що разаже в Ужоцькому провалі між Сянками й Волосатим дня 25. вересня приняла „вогневий хрест.“ Сотня йшла до бою не лиш, що недостаточно одіта й зле узброєна, але й голодна; стрільці живились печеною бульбою, якої на одного випало аж три, хоч австрійські магазини були переповнені всяким добром. Та проте українське стрілецтво,

повне боєвого запалу, окрилене надією світляного майбутнього, переконане про це, що служить справі Визволення України, здавало свій перший

Pік 1919, в часі люстрації конфінованих ОО. Василіян у Новому Санчі.

Стоять зліва, згори: Впр. о. Луцик, о. Онуфрій Гадзевич, Екеселенція Кир Йосиф Коциловський, о. Мартинюк та о. Пушкарський; стоять в боків зліва: Впр. о. Паньчишин, зправа о. Калинець. Сидять зліва: Впр. о. Загвійський, о. Коналюк та о. Жидан.
Світлини Др. М. Дзерович.

іспит боєвої зрілості дуже добре. Але тут же австро-угорська військова команда затіяла помисл поділити стрільців по двайцяткам та вжити їх до

шили до наступу російські незлічимі загони, але Маківки — ні того, ні слідуючого дня не добули. За цю геройську оборону, що коштувала українське стрілецтво 42 убитих і 76 ранених, дня 2. травня команда 55. дивізії в денньому приказі висловила У. С. С. вповні заслужене признання.

Врешті Москалям вдалося захопити Маківку, але це не принесло поправи їхнього положення, бо саме в той час Німці, після довгих і кривавих боїв під Горлицями й Тарновом прорвали московський фронт, а це змусило московську армію відступати без бою з Карпат. З'єдинена німецька армія з австрійською — тому так сильно напирала на московську армію, бо її недоставало вже тоді відповідних ропних пальних матеріалів, бензини та других ропних продуктів, що їх вживають у воєнній техніці та що їх добували головно у підніжжя цілих Західних Карпат — від Дунайця — аж по Борислав і Дрогобич. Якщо російська начальна команда була тоді знала, що німецькі воєнні машини й літаки не мають запальних продуктів, та видала приказ палити у відворотній дорозі всі нафтovі шиби, копальні ропи, безперечно багато скорше прийшло би до цілковитого розгрому німецьких військ та скорішого закінчення завзятих боїв на наших землях. Треба знати, що багато витерпіла українська земля здовж цілих Карпат; в часі боїв безпощадно нищено майно сільського населення, без розбору палено цілі села, з пімсті підпалювали дикі мадяри наші церкви та грабили безоборонне наше село. Вони вішали без суду кого попало, мстилися за ганебну справу з початків 20 століття, коли то вони хотіли відрватися від Австрії; що російські війська у приязні з населенням помагають собі взаімно і. т. д.

В часі завзятих боїв за Дуклянський перехід палили гарматніми стрільнами місто Сянік, збурили майже цілий Заршин, згорів горішній кінець села Одрехової, середина села Тарнавки, збурили місто Риманів, не пощадили Івонича, Коросна. Як далеко сягала воєнна хуртовина у Карпатах — так далеко не обійшлося, щоби без найменшої причини — не то, що провини — не ставлено шибениці й то — сьогодні вішали людей Мадяри, Німці, завтра Москалі — і на відворот, палили Церкви та цілі села. Ввижалося, що цілковито винищать наші села, не остане ані сліду з давніх сіл і осель. Але розторощена московська армія — як вже згадано — під Горлицями, у безладі чимскорше втікала на схід, знову-ж німецька армія не мала покищо часу на цю роботу, бо-ж вона хотіла як-найскорше дабитися до Борислав'я.

Москалі здергалися щойно в околиці Болехова, де зновже прийшло до кривавих боїв. Щіллю російських наступів було зіпхнути австроугорські війська на давні позиції в Карпатах. Але коли Німці добули Стрий, Москалі мусіли податися на схід. 4. червня Стрільці пішли побіднім походом вперед, перейшли жидачівський і калуський повіт і коло 10. червня спинилися біля села Викторова (під Галичем). Союзні війська (німецькі — австрійські) вирівнюючи фронт, заняли Львів. Після двотижневої позиційної боротьби у викторівському лісі, російські війська подалися 27. червня у дальший відворот, а дня 28. червня У. С. С. заняли прастарий, княжий город, Галич. Не спиняючись зараз другого дня пішли У. С. Стрільці вперед, перейшли Дністер і після короткої стрічі в селі Семиківцях, заняли позиції на правому березі Гнидої Липи. В боях над Золотою Липою та Стри-

пою (ріки у східній Галичині) минув час від липня до 9. жовтня. Того дня Москалі пішли до наступу. Криваві бої затягнулися до 3. листопада. З незвичайним геройством боролися У. С. С. біля Семиковець. Майже ціломісячні бої, закінчені бравур-

*Рік 1919. в часі люстрації конфінованих ОО. Василіян
у Новому Санчі.*

Стоять зліва: Впр. о. Жидан, о. Калинець, п. Надія Дзерович, о. Пашинишин, о. Луцик, п. Станислава Скібінська, о. Загвійський, о. Ковалюк. Сидять зліва: Впр. о. П. Мартинюк, п. Олена Гадзевичева, Ексцеплендія Кир Йосафат Коциловський, Др. Олександер Дзерович, п. Вербицька. Сидять здолу, зліва: Впр. о. Павло Пушкарський, Богдан Гадзевич та о. Онуфрій Гадзевич, парох Нового Санча.
Світив Др. М. Дзерович.

ною атакою, віддали в стрілецькі руки всю ворожу залогу. Після Маківки та Болехова, Семиківці були великим подвигом, що золотими буквами записався в історії стрілецької кампанії. Однаке перемога й добута слава дорого коштувала У. С. С. На

полі слави лишилося 39 вбитих, біля 100 ранених, а більше 100 попало в полон.

Тоді Стрільців переведено до Соснова, де вони перебули цілу зimu до травня 1916 р. Тут оба курені злучено в I. полк У. С. С. і підчинено його безпосередньо команді дивізії. Полк дістав те саме озброєння, що інші полки, скоростріли, міномети, піхотні пушки — і став самостійною боєвою одиницею з власною командою. З початком травня приїхав до полку новий командант пполк. австр. армії Антін Варивода.

Тимчасом Німці повели на заході рішучу офензиву проти Франції й посоюзнених з нею держав. Ціллю німецької офензиви було розбити західніх противників, щоби відтак розправитися з іншими. Незвичайно криваві й завзяті бої йшли за французьку твердиню Верден. Щоби зашахувати Німців, Антанта вимусила на Росії повести офензиву на східному фронті. Була це офензива генерала Брусілова, літом 1916 р. Її ціллю було заняти зновже позиції 1914 р. Але офензива дала тільки бажані наслідки на буковинському фронті, та на півночі, де Москалим вдалося прорвати австрійський фронт біля Луцька. Брусілов не побачив Львова. Офензива Брусілова натрапила в Галичині на Стрілецьку запору й об неї, як на Маківці, розбився російський розмах.

Незвизайно криваві бої біля Бережан над Золотою Липою, дні 2. і 3. серпня на горі Лисоні, 26. вересня на височині Дикі лани та 29. вересня в Потуторах (між Бережанами та Рогатином) зновже вкрили невмірущою славою стрілецьке ім'я. Але побіда над ворогом дорого коштувала. В першому дні боїв на Лисоні залишилося з числа 44 старшин тільки 16 живих і здорових. Бої біля

Бережан прорідили стрілецькі лави (з цілого полку залишилося яких 150 людей, так, що треба було добровольчу формациєю перенести для поновлення до коша. В полі залишилася лиш одна технічна сотня. Кіш У. С. С. стояв тоді в селі Пісочна коло Миколаєва над Дністром. Всі здорові стрільці та старшини поселилися в Розвадові та Верині і з них створено Вишкільну групу У. С. С. Сотні Вишколу стояли спершу в Розвадові та згодом, після приходу новобранців і повороту ранених, місце постою Вишколу поширилось на села Веринь, Надітичі та Рудники. Командантом Вишколу У. С. С. був з початку от. Мирон Тарнавський, потім от. Франц Кікаль, що пізніше став командантом легіону в полі, після нього от. Г. Коссак та врешті п. полк. Слюсарчук. Підстаршини йшли на двомісячний підстаршинський курс, що був у Роздолі, а старшини на такий-же курс у Трускавці.

Лемки у народньому зживі.

В рядах боєвих віddілів 1. Полку Українських Січових Стрільців, як вірні сини України виступали жовніри Лемки, що разом з другими українськими вояками ішли в бій з піснею на устах і глибокою вірою в серці в повну побіду нашої слушної справи.

В Булавному Віddілі¹⁾ був *десятником Осип Кічоровський* з Мриголода (Сяніччина), *вістун Юліян Налисник* з Красної (Короснянщина); у 1. сотні: *вістун Роман Секела*, з Кальници (Лісько), у 2. сотні: *хорунжий Софія Галечко*, *Новий Санч*, *підхорунжий Клим Коник*, з Сяніцької Посади,

¹⁾ Українські Січові Стрільці, Львів, 1935.

(Сянік), у 3. сотні: *вістун Микола Драч*, з Одрехової (Сянік), у 4. сотні: *стрілець Олександер Туз*, з Гижнього (Ряшівщина), у 5. сотні: *стрілець Володимир Босий*, з Ясла, *стрілець Степан Крушельницький*, також з Ясла, у 6. сотні: *четар Остап Коберський*, з Сякока, *стрілець Іван Палажинець*, Завадка, Закарпаття, у 7. сотні: *стрілець Остап Стеца*, з Команьчі (Сянік), у технічній сотні: *стрілець Василь Подубинський* з Руської Дубрівки, Сянік; даліше були по різних формaciях: *сотник Петро Ґаздайко*, *четар Іван Іжка*, з Висової, *четар Кость Кобаній*, (ур. в Кривій коло Гладишова, помер у Винниці), *четар Іван Вербицький*, *підхорунжий Данило Смарж*, з Боднарки к. Липинок, *четар Юліян Юрчакевич*, полк. лікар родом з Тихані, *Василь Русинко С. С.*, *Н. Голейко С. С.*, *четар Іван Вислоцький С. С.*, поручник *Денис Сенета*, *сотник Василь Зарівний*, *Михайло Мельничук*, пор. *Орест Онуляк*, *Онуфрій Братиш*, *Іван Гуцуляк*, *Михайло Галушка* з Гладишова пропав на Великій Україні, *Михайло Шмайда* з Гладишова, *Осип Кидонь* з Горлицчини, *Ст. Левинський* з Ропиці коло Горлиць, помер по повороті 28. IX. 1919 в Krakovі (Домбє), *Андрій Макар* з Токарні (Сянік) помер 15. IX. 1919 Krakів (Домбє), *Олекса Лукасевич*, однор. стр. *Н. К. Г. А.* (Начальна Команда Галицької Армії), уроджений 1901 р. в Сяноці, як ученик 6. гімн. класи в Сяноці зголосився як доброволець до Української Армії, помер 27. січня 1920 р. на тиф у Винниці, *Гнат Андрушчик*, Долішні Berеги (Лісько), помер 17. 8. 1919 у Литов. Berestі (Бугшопи), *старший десяtnик Василь Бабяк*, з Вільховець (Сянік), помер 21. 12. 1919. епідем. шпиталь в Глібові, коло Нової Ушиці (за

Збручем), Микола Васьо, Лісько, помер 21. 8. 1919 Krakiv (Домбя), Федір Калинич, стрілець з бригади У. Г. А. (Українська Галицька Армія), Лісько, помер 26. 12. 1919 на тиф у Винниці, Дмитро Коваль стрілець сапер з Полян (Лісько), помер 21. 12. 1919 р. на тиф у Винниці, Я. Мекелита † під Хировом, Іван Мураль, стрілець 8 бригади У. Г. А. (Лісько) помер 14. 11. 1919 на тиф у Винниці, Михайло Миців. стр. 7 бриг. (Лісько), помер 5. 9. 1919. на тиф у Винниці (св.

*Вістун УГА Павло Чура
родом з Пролук (к. Сяноків)*

*Кость Кобанід УСС.
загинув на Великій Україні.*

о. І. Лебедович). Крім названих Лемків Українців багато було при Українській Галицькій Армії — Лемків з Команецьких сторін, зі самої Команьчі Барна, Щавного, Репеді, Куляшного, Туринська як також з Березівщини і Сяніччини. На жаль немаємо досі повного списку Лемків Визвольників.

Тимчасом події розвивалися. В березні 1917 р. вибухла революція в Росії. Скинено царя Миколая II. та встановлено в Росії демократичний лад.

На Україні повіяло волею. В Київі повстав під проводом Михайла Грушевського перший Укра-

їнський парламент — Центральна Рада, що домагалася надання Україні широкозакроєної автономії. Коли-ж в Петербурзі вибухла в жовтні зчорги друга революція і влада перейшла в руки большевиків, — у Київі проголошено дня 22 січня 1918 р. Українську Незалежну Державу, що вже в дні 9 лютня 1918 р. заключила в Берестю мир з центральними Державами. Після берестейського миру на Україну перейшли союзні війська, а з ними в червні 1918 року також Кіш і Вишкіл У. С. С. Їх розміщено на Херсонщині. В міжчасі в березні 1918 р. в Київі доконано перевороту та встановлено на Україні владу гетьмана. Гетьманом проголошено Павла Скоропадського. Будучи на Україні У. С. С. могли виконати те завдання, до якого їх покликано і для якого працювали та клали жертви до цього часу. Стрілецтво повинно було тепер взяти участь утворенню Української Національної Армії.

Але політика других держав не допустила до цього. Похід Німців та Австрійців на Україну, що мав допогти молодій українській державі, закріпiti самостійність, перемінився в завойовання. Бchorашні союзники вмішалися у внутрішні справи Української Держави та почали її на всі лади використовувати — політично і матеріально. Політика Центральних Держав намагалася відсунути У. С. Стрільців від впливу на маси. Широко закроєна культурно освітня та пропагандивна праця У. С. С. стала джерелом непорозуміння і спорів. У. С. С. переведено у вересні 1918 р. з України на Буковину.

Та це були останні дні австро-угорської Монархії. Підмінована з нутра Вільзоновими статтями про самовизволення народів, вона почала розлі-

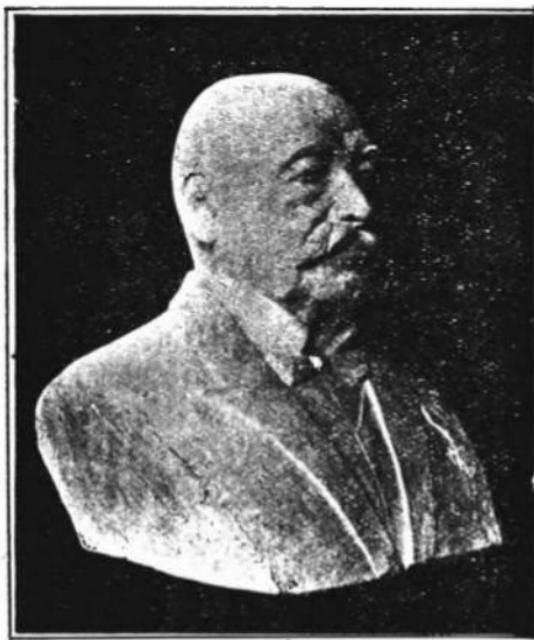
татися. Дня 1. листопада 1918 р. заіснувала українська влада, а Українська Головна Рада проголосила на українських землях під австрійською займанчиною Західно Українську Народну Республіку. Стрілецтво, що перебувало на Буковині, поспішило на захист Львова.¹⁾) Дня 22. січня 1919. р. проголошено в Київі акт злуки українських земель в одну Соборну Українську Державу. В Галичинійшли бої Української Галицької Армії за українські західні землі. Врешті після геройської чортківської офензиви в червні 1919 р., У. Г. А. ізза браку муніції перейшла на Україну в липні того ж року. Відтіля невеличка частина галицьких старшин і стрільців повернула до Галичини та під командою ген. Кравса, перебилася на Чехословаччину, других виарештували большевики та заслали їх на Соловки, або в Одесі розстріляли. Однаке слава про Них не полягла та жити-ме вічно в українському народі...

¹⁾) Володимир Калина: Курінь Смерти УСС, спогади старшини, Львів 1936.

ДІЯЛЬНІСТЬ „ПРОСВІТИ“ НА ЛЕМКІВЩИНІ.

Перші проблиски просвітянського життя на Лемківщині зараховуємо на час першого десятка 20. століття. У Львові велися в Головному Товаристві „Просвіта“ важні наради, як повести просвітянську роботу на Лемківщині, та, яких до цього підшукати людей, щоб вони своїм знанням і культурним підходом притягнули місцеве населення до культурно-освітньої праці. Але перші піоніри просвітянського життя у Львові переконалися, що в Сяноці, де намічено створити філію „Просвіти“, немає майже зовсім наших людей до якоїнебудь народньої праці. Вправді парох Сянока, о. Константинович — українець, але з різних причин від роботи відтягнувся, радник суд. А. Пеленський хорий; рівно ж до роботи неспосібний, проф. Франчук ізза лихого здоровля, проф. Ковалів знову держався осторонь просвітянської праці. Вже на других Зборах постановлено, що просвітянську працю на Лемківщині найскорше поведе адвокат-українець та його концепт, залежний від Головного Товариства „Просвіта“, бо тоді буде більша запорука, що такий концепт, установлений Головним Виділом може успішно вести організаційну працю при співпраці громадянства Сянічини. Саме тому в присутності відпоручників Українських Товариств: „Сільського Госпо-

даря“, „Народного Комітету“, „Народної Канцерярії“, „Дністра“, „Т-ва кред. Священиків і Урядовців“, „Сокола“, „Союза Кредит. Краєв. ревіз“, назначено організатором Лемківщини Василя Калинюка, що досі був організатором Ліщини з осідком у Сяноці. Намічено також заснувати в Сяноці

*Погруддя радника Василя Яворського,
пробудителя Новосандецької Лемківщини.
Світлив Др. М. Дзерович.*

українську Касу при матеріальній піддержці центральних фінансових інституцій.

Оточ Головний Виділ Товариства „Просвіта“ у Львові був перед великою світовою війною тим чинником, який виступив з ініціативою праці на Лемківщині в тісному зв'язку з різними економіч-

ними місцевими установами, щоб разом приступити послідовно до народної праці серед лемківського населення. На лемківській смузі мали ми вже до війни певні організовані установи. З по-між лемківських повітів вибивалися *Сянік і Новий Санч*. Цей останній завдяки праці радника Василя Яворського — званого пробудителем Новосандеччини — на протязі скорого часу зайняв одне з перших місць, не тільки Лемківщини. Найважнішою та найвищою точкою в розвитку Новосандеччини був момент, як в Новому Санчі став виходити тижневик „*Підгірський Дзвін*“. З про-світно-культурних установ були тут на Лемківщині Філії „*Просвіти*“ в Новому Санчі, основана в 1902 р., Яслі основана, 1903 р., Сяноці, основана в 1903 р., філія „*Сільського Господаря*“ в Сяноці в Новім Санчі, Повітовий Шкільний Союз, як частина Краєвого Шкільного Союзу, з економіч-них — сильний „*Лемківський Банк*“.

*Члени основники філії „Просвіти“
в Новому Санчі:*

Петро Лінинський, радник суду, Василь Яворський, радник скарбу і посол, Михайло Секунда надофіціял суду, Карло Бандрівський подат. над-інспектор, Володимир Вітошинський, школа. інспек-тор, Павло Харощак, учитель, Олена Лінинська, дружина суд. радника, Агнета Секундова дружина Михайла Секунди, Др. Омелян Левицький, Франц Августинович, уряд. залізн., Тит Решетилович, секретар староства, Михайло Кубієвич подат. ур., Дионіз Улуцький кондуктор, Григорій Кондра заліз. урядник, Михайло Голова зал. ур., Мартин Пелех, Станислав Орош, бляхар з зал. варст.,

Марія Зембова, вдова по ц. і к. ротмайстрі, Осипа Бандрівська дружина Карла, Анна Вітошинська дружина Володимира, Степан Сорока, учитель, Осин Потій, учитель, Степан Филипович, аптекар, Юрій Ярош, надлісничий, Іван Посипанко директор школи, І. Яворський, лісний, Павло Кузьмич, учитель, Калістрат Хорощак, господар, Еміль Шведик, учитель, Володимира Федоровичева, дружина священика, Михайлина Паньківська дружина свящ., Меланія Коханова, дружина лісника, Василь Тиховський скарб. радник, Іван Кульчицький емер. учитель, Григорій Бобяк, гімн. учитель, Василь Литчин, жандарм, Олекса Мілянич, учитель, Василь Михасевич, ур. подат.

В 1904 р. Філія „Просвіти“ в Новому Санчі мала 118 членів. В „Ділі“ 168 ч. з дня 10 (23) серпня 1906, Р. XXVII. находимо велику статтю про Загальні Збори філії й читальні „Просвіта“ в Новім Санчі.

Читаємо: День 15-го серпня 1906 р. був для Лемківщини великим і величавим святом. З усіх закутків західнього „Сибіру“ з'їхалися заточенці, зійшлися майже всі члени місцевої читальні і битком заповнили простору комнату. Гарячим словом отворив збори голова філії Вп. посол Яворський і привітав делегата головного Виділу д-ра Івана Брика, (теперішнього Голову „Просвіти“) та гостей д-ра Андрія Чайковського, д-ра Олександра Колессу, д-ра професора Вовка, Івана Раковського і д-ра Зенона Кузелю.

Ряд відчитаних звітів зовсім ясно показав нам діяльність Філії. Була вона ревна і широка та при цьому з уваги на дуже прикрі обставини по-просту подиву гідна. Філія удержанувала бурсу, де найшло приміщення 51 учеників, з чого 6 удержану-

вано даром, решта доплачувала дуже мало, так, що Виділ доплачував місячно 249 К. (австрійських). Коли додамо до того, що Філія згуртувала коло читальні всю місцеву інтелігенцію і всіх місцевих робітників, що уладжували відчити й театральні вистави, що занимається ревно будовою церкви і т. д., то діяльність ця заслуговує на повне признання.

В дискусії над звітом д-р Колесса передає щирій привіт від центрацьного Виділу, звертає увагу на просвітні змагання по тім боці кордону, гарячими словами пригадує історичні моменти сандецької землі та кінчить свою палку промову щирою подякою Філії, а головно неструдженому її провідникові послові Василеві Яворському. З черги забирає слово делегат д-р Іван Брик. — „Мені дивно — каже бесідник, що на Зборах не заступлені ці, що для них призначена головно вся діяльність товариства „Просвіта“ — саме: лемківські селяни. Якщо шукати за причиною цеї дуже прикрої й замітної появи, то не найдемо її в щирій і гарячій роботі новосандецької філії, але зовсім деінде. Ціла вина спадає на дооколичне лемківське духовенство, що в своїй засліплений та безграницій короткозорості не тільки саме не просвідчує повіреного йому стада, а навпаки всілякими способами здержує Лемка від того „світла, що розходиться з філії „Товариства“. Низька клевета, кидання різних підозрінь, впоювання недовір'я до щиріх і безкорисних робітників — оце спосіб, яким у своїм егоїзмі гасять вони народного духа і присіли камінь тої могили, в котрій поховали щастя, просвіту, національну свідомість лемківського населення й свою народню честь. Ця сторона діяльності Філії далеко ще не сповнена. За

те широка й гаряча діяльність над освідомленням народної ідеї в душах соток заточенців. За цю роботу, що вимагає великого накладу праці й щирої посвяти, складає бесідник (д-р Іван Брик) — першзвавсе послові Василеві Яворському гарячу подяку і правдиве признання. Коли успіхи цеї примірної роботи не так великі, як належало би сподіватися — то таки не належить попадати в зневіру і тратити час на пустій і безкорисній словній суперечці з противниками. Противники знайдуть у своїй бездільності і некультурності. Щира праця отворить очі Лемкові та виведе його на ясний шлях. Поступ і просвіта зітре з лиця землі людей, що в них погас в душі вогонь чуття та любові свого народу — а могутня філя народного воскресення попливе по могилах тих трупів, вогнем просвіти і національної свідомості захопить й Лемківщину. На могилах цих трупів, стане з прапором Батьківщини лемківське свідоме селянство і понесеться голосна пісня воскресення!“

*Члени основники філії Товариства „Просвіта“
в Яслі:*

Білас Дмитро, Гіжовський Роман, Глинчак Іван, Іванів Іллія, Качор Андрій, Ковальський Евген, Каськів Лев, о. Кисілевський Філемон, Кисілевська Стефанія, Кисілевська Евгенія, Ковальський Яків, Др. Корнелля Михайло, о. Кузик Корнило, Лісовський Осип, Лехняк Іван, Марітчак Михайло, Михалюньо Юстин, Німців Іван, Пискливець Макарій, Попович Дмитро, Стецьків Микола, Смішкевич Іван, Сембрат Василь, Смарж Фед'ко, Яворський Микола, Ярема Казимир.

В 1911 р. на Загальних Зборах філії „Просвіта“

в Яслі вибрано Михайла Марітчака — головою Філії, о. Ф. Кисілевського — містоголовою, при складі 32 звичайних членів з тим, що Філія має нагляд над читальнями „Просвіти“ у Вишовадці, Жидівському, Грабі, Крампній, Ожағній, Яслі. Однаке праця Філії була дуже тяжка, бо майже всі дооколичні лемківські села неграмотні, на дуже низькому уровені економічного життя — та через це і культурному, головно тому, що москвофіли священики не дбали про моральне, економічче та культурне життя Лемка, тож вся просвітянська робота поступала дуже повільно вперед.

Члени основники філії Товариства „Просвіта“ в Сяноці:¹⁾

О. Омелян Константинович — голова, о. Антін Лаврівський парох в Одреховій — містоголова, Осип Гудзьо — касієр, Роман Секела — секретар, о. Віктор Савчак — парох Загутиня — контролльор, члени Виділу: Ж. Кочабський, Володимир Чирівський, о. Петро Мекелита парох в Сянічку, Андрій Мазур, о. Олекса Викович, звичайні члени: о. К. Пирожок, о. В. Мисик, М. Бідак, о. В. Коритовський, Володимир Гец, І. Бринкач, Микола Лєга, о. Мирон Лазоришак, Ст. Цуприк, В. Ганьківський, Ст. Ващишин, Микола Зинчак, І. Гнатик, М. Зятник, М. Воробель, Микола Мигаль, Петро Завійський (всі з Одрехової), Осип Давида, І. Сенчин, Осип Стосик, Вал. Дяків, М. Ярош, А. Настин, М. Роман, М. Бурштин, В. Товарницький, (Загір'я) В. Янів, В. Менцінський, І. Чирнявський,

¹⁾ І. Франчук гімн. проф., І. Пеленський радник, Вол. Бучацький ур. суд, Т. Будзиновський дир. Нар. Торговлі в Сяноці — перші пробудителі просвітянського життя в Сяніччеві.

М. Тюн (Щавне), М. Круляк, І. Савчишин, Дм. Гришко, А. Крупський (Репедь), о. О. Очабрук (Волиця) Панько Шургот, о. А. Кочиркевич, Петро Барна, Юлія Назаревич, Ольга Габла, о. Л. Волянський, о. М. Бурмич, о. Іван Гринишин, о. А. Менцінський, о. І. Товарницький, Роман Секела, В. Робак, К. Войнар (Босько), Мирон Войтович, Франц Кічоровський, Кость Війтік, І. Кобзай, А. Ольшанський, Антін Гавриляк, В. Мартиніянівна, Вол. Власевич, Гр. Шпеківський, Іванна Геринович, о. М. Сливінський, Омелян Гермак, І. Гавриляк, Осип Коцан, Федір Странко, М. Ковалчик, Олекса Кущак, Іван Завада, Павло Ружицький, Василь Кліш, М. Крайник, І. Дороцький, Василь Демкович-Добрянський, М. Середницький, М. Добрянський.

Як далеко сягала в Новосандеччині й була поглиблена політична організація поодиноких українських партій — напевно знаємо, що уряднича інтелігенція та в деякій мірі учительство були членами національної демократичної партії.

За це всевладно панували тут — як зрештою у цілій Лемківщині — москвофілі. І це треба йм призвати, що вони мали за собою маси народу. Вони й мали тут відповідно сильні культурні установи, як читальні Качковського, бурси, мали сильні економічні установи, незвичайно багаті. Використовували — зглядно знали використати! — знаменито завзяток і консерватизм Лемка, його проворність й доволі добре господарське положення, поправлене грішми Лемка емігранта, і не допускали, просто нищили, палили українські книжки, часописи — не допускали українського духа до тих установ, що були в їх руках і до самого населення. (Останніми наглядними москвофіль-

ськими виступами були тут: відомий процес в 1914 р., лютування мадярсько - польсько - австрійських чинників в першому році війни та вкінці здвигнення в 1918 р. самостійної лемківської республіки.

Філія „Просвіти“ в Новому Санчі передає вже з 3. жовтня 1912 р. свій звіт, що просвітянська праця йде вперед, та вдоволяючо. Улаштовує курси для неграмотних, веде бурсу і при допомозі філії вибудовано церкву. Вона робить, що лише може, ба навіть більше, як деякі, що мають кращі умовини праці. Тамошні Українці бажають заложити більший банк і жадають підмоги наших фінансових інституцій.

Тому на „засіданню“ з дня 17/5 1913 р. рішено запросити до Львова в справі фактичної організації Лемківщини: дра Р. Вітошинського, адвоката з Ліська, о. В. Мисика з Ванькової, о. М. Паньківського з Устіянови, Т. Будзиновського, о. О. Менцінського з Маластова й учит. Прийму та радн. Яворського; порозумітися з управами кас в Лютовиськах, Устріках доліш., Новому Санчі, Сяноці та Ліську, щоб на урядовців добирали таких людей, що попри касові роботи поведуть організацію в окрузі; віднести до місцевих інтелігентів, щоб предложили проект діяльності на Лемківщині; на прохання Філії в Сяноці попросити Головний Виділ, щоб віднісся до фінансових інституцій за одноразовим датком на піддержку бурси ім. Шевченка в Сяноці; просити Й. Е. епископа Чеховича обсадити місце катехита в Сяноці священиком українцем; подбати про реферати про Лемківщину у Львові та Перемишлі в цілі обзнакомлення українського громадянства з відносинами на Лемківщині; (такий реферат мав виготовити проф. Ковалів у Сяноці;) повести акцію

в тому напрямі, щоб східно-галицькі бурси прияли на вільні місця хлопців з Лемківщини, що могли би тут учитися в українських школах і набиратися національної свідомості.

Започатковане „Просвітою“ діло національного освідомлення Лемківщини жервіло на місцях, де його заштілено, доволі буйно. Саме це початкове просвітянське світло, кинене на Лемківщину дало цінні історичні причинки, що закріпили український світогляд у найсильніше консервативній вітці українського народу — між Лемками.

Загально поширене твердження і поголоска, що Лемківщина забута українська земля та її долею ніхто не піклується, в цілій основі безпідставні та оперті на мильних основах. Навпаки з історичних джерел¹⁾ „Просвіти“ бачимо, що праця й підготовка: піднести Лемківщину економічно, матеріально на господарськім полі — в першу чергу освідомити населення Лемківщини та подати йому сильну руку і поміч у формі здоровової виховної національної книжки і часописів — це були напрямні так Головного Т-ва „Просвіта“, як також „Рідної Школи,“ Українського Ревізійного Союзу, Сільського Господаря, Союзу Українок та всіх центральних установ. Всі нитки організаційного життя на Лемківщині повинні в'язатись зі Львовом. Централі, попри Сяніччину повинні звернути увагу на другі повіти Лемківщини (Новий Санч, Мушина, Горлиці, Грибів), де до праці треба притягнути священиків, бо дорога до душі Лемка — одинока через священиків. Так само мається справа з учительством. На місцях муситься мати за собою ці оба стани, а тоді праця централь

¹⁾ Лемківщина ч. 7 Книга протоколів, Львів, Архів „Просвіти.“

буде легка, як населення бачити-ме, що священство та учительство попирають їхню народню роботу. Лемко, мусить спершу бачити, що це, що робиться — воно для нього хосенне, тоді й він до такої праці — радо — приступить і другого присядає. Кожна галузь народного життя на Лемківщині мусить мати за собою священика й учителя.

З досвіду та з історії знаємо, що як довго наш український нарід держиться своєї прадідної греко-католицької Церкви, так довго він живе. Сумним свідком близької минувшини нашого українського народу на заході лишилася вузька полоса Лемківщини. Тягнеться вона — як це знаємо з попередніх розділів, верхами гір від повіту Новий Торг через повіт Новий Санч, Грибів, Горлиці, Ясло, Коросно і Березів, та щойно в повіті Сянік розливається ширше і повітом Лісько лучиться з судільною матірною територією українських земель. Розкинені на півночі острови українського населення — саме на промежжі повітів Коросно, Стрижів, Березів і Ряшів, та мішані під оглядом обрядовим і національним дальше на північ положені повіти, свідчать про те, що натиск сусідніх народів ішов від заходу й півночі та випирав нас на ході століть чимраз більше на схід і полуднє. Етнографічна границя заломлювалася й затиралася, наша культура завмирала, рідне слово замовкало на просторах, про які вже згадано повище, виставлених на чужі впливи, що постійно зростали і дальше ще з року на рік зростають. Успішно видергувала цей натиск лише сама Лемківщина. Хоронив її недоступний гірський терен і помогав їй зберігати цінності своєї культури: своєї віри і мови, звичаїв і обичаїв, ноші й житла. Хоронив, але і затісняв природний розвиток культури. Лемківщина тра-

тила поволи зв'язки з матірним пнем і лише коштом застою у розвитку власної культури не подалася ще зовсім до цього часу. Це відрубне географічне положення та культурний застій спричинили тяжке і невиносиме матеріальне положення, що по розпаді Австрії перейшло в крайнє зубожіння. Вона виганяє Лемків з їх хат — це дуже важне до причинок великої лемківської еміграції за кордон — та залишені хати отворяються на посторонні впливи, що підкопують рештки основ самостійного національно-культурного життя. Появляються громади, в яких замовкає рідне слово — та церкви — де немає вірних.

Старство	Повітовий суд	Число греко-католицького населення в році:					
		1840	1845	1868	1890	1900	1925
Новий Санч	Мушина Новий Санч	13,391	11,715	11,516	12,837	12,941	14,797
Грибів	Грибів	3,208	3,288	3,539	3,596	3,286	4,296
Горлиці	Горлиці	9,311	9,510	9,317	9,484	9,525	10,434
Ясіо	Жмигород	23,393	20,230	20,230	19,498	19,589	21,070
Коросно	Дука	8,338	7,376	7,662	7,286	7,658	7,485
Сянік	Риманів	9,025	7,293	7,984	7,326	7,713	9,199
	Буківсько	11,148	10,890	10,048	10,425	10,467	13,498
	Сянік	16,394	14,820	15,137	17,970	19,080	21,864
Березів	Березів	18,683	17,194	17,970	22,282	24,927	27,024
	Дивів	3,045	2,489	2,685	5,565	3,750	4,600
		280	264	327	635	658	818
	Разом	116,216	104,239	106,415	114,904	119,894	135,085

Саме ці культурні потреби получені з господарською вимогою Лемківщини — збереження віри і мови батьків та національного характеру Лемка — дали основу нового буйного народнього лемківського життя. Що дальше — на Лемківщині національні інтереси в'яжуться тісно з обрядовими

— відси виходить і вказівка, що Духовенство повинно станути до освітної праці рівно з іншими національними чинниками, бо темнота і господарська незорганізованість загрожує рівно обрядовому як і національному станові посідання¹⁾.

Велика темнота ставляє на другому місці потребу школи. Відсоток неграмотності на Лемківщині найвищий: пограничні лемківські села виказывають до 100%. Без грамотності всі просвітні заходи безуспішні. Однаке крім школи потрібні ще курси для дорослих неграмотних. І тут Духовенство находить поле праці для народу. Щойно по зменшенню неграмотності можна думати про освітний і кооперативний рух. До цього знову треба підібрати і виховати провідників при помочі курсів і фахових інструкторів.

І на господарськім полі багато роботи. Звичайний хід сільського господарства в горах не покриває потреб населення. Воно рятувалося емігра-

ВІДСОТКОВЕ ПРИДЛЕННЯ ГРУНТУ В ГА:

Лемківщина	Простір		Рід управи:					
	селян.	двірськ.	рілля	луки	огор.	пасов.	ліси	неуж.
	75·50	24·50	43·06	8·56	0·53	17·48	27·40	2·95

цією до Америки та переважно сезоновою еміграцією до Угорщини і Німеччини. Проте сільське господарство на Лемківщині не примінене до нових обставин і до його природніх можливостей. До цього знову потрібна рільнича школа з перевагою науки про скотарство, пасічництво та лісові курси. Лемківщина вкрита лісами, однаке лі-

1) Живими свідками в пусті церкви в Обаримі, Крем'яній, Тарнаві та в других селах дальше на півночі.

сова господарка занедбана та знищена так, що не дає ніякого доходу.

Дальше на Лемківщині переважає відсоток жінок над мушчинами. Причина цього в еміграції мушчин. Отже силою обставин — жінка-Лемкіня мусить припиняти працювати до іншого способу життя — як у других сторонах українських земель — вона мусить заниматися й такими роботами, які деінде мушки виконують — та цим самим вона відривається від своїх звичайних жіночих обов'язків виховувати дітей, з цього виринає кочетча потреба освіти й організації жіноцтва при помочі виховних жіночих курсів.

Положення після війни сильно змінилося. Змінилося в користь української національної свідомості. Москофільський рух видимо ослаб — так що до своєї ідеології й що до кількості осіб. Сам Лемко бачив дещо світа і чимало вже між ними таких, що брали активну участь у визвольній українській війні. Лемко побачив на свої очі, що діється поза його хижою. І навіть — з розмислом! препаровані талергофські дні не в силі вже відвернути Лемка від українства так, як це було до війни.

Але чимало життєвих умовин змінилося на некористь. Першою найбільшою перешкодою й трудністю — є саме положення Лемківщини. Дальшою є зубожіння Лемка, якому замкнено всі джерела доходу й прожитку. З перших випливає, що різні закони — (шкільні, що відносяться до краківського воєвідства) грозять утратою української школи, навіть без можности виявлення своєї волі у формі шкільного плебісциту. З других випливає те, що від Лемка нічого не можна витягнути до організованої праці; він привик обходитися без

книжки, без газети, не може тому раптовно відчувати потреби вживання названого засобу, щоб цим проводити культурні змагання.

Колись давніше українська територія сягала дальше на захід і на північ; пізніше вона зведена до вузького гірського паса, найменше врожайного, не представляє для посторонніх бажаного місця для поширення свого стану посідання — бо — що найважніше --- ліси в посіданню панів¹⁾) — та-кож існування купелевих місць не мало до війни того значіння, що сьогодні. Недоступність і консерватизм Лемка та його привязання до рідного довели до того, що ще сьогодні в новосандецько-му повіті находяться села, в яких немає ані одного римо-католика — не то що поляка. Зрештою це не перешкоджає, аби лемківське село змінити на новий лад. Це діється крім законних постанов, усіми культурно-організаційними засобами. Саме: адніністраційні накази відносно організації кооператив, господарських спілок, пожарничих дружин-товариств; все це діється на те, щоб лемківське село виповнити чужими установами.

До етатових шкіл ідуть багаті, гарно уложені бібліотеки — виключно польські, що їх молодь розриває, не маючи рідної книжки. Та хоч батьки протестують і дітей викидають з хати, проте молодь найде способи вкрити книжку та її ще більше полюбити, саме як цінне таємне добро. З'організована Філія „Просвіти“ в Сяноці, що обнімає Лісько, Сянік, Коросно, Березів (без Динова), Стрижів, Ясло, як також Лемківський Коопера-

¹⁾ „Вільниці“ — цебто дозвіл на даровий впівіз сушини з лісів — як пр. один день (мабуть середа кожного тижня) в Мишанній к. Дук. і) не мав великого значіння для загального добра Лемківщини. (Давні серпнти).

тивний Союз — не в силі подолати та протистояти у цій праці. Те саме діється у другій частині лемківської території, що становлять повіти: Горлиці, Грибів, Новий Санч і дві громади повіту Новий Торг. По давній історичній традиції осередню точку задержав Новий Санч; однаке праці не виконує, бо не має до того відповідних людей

Кружок Української Студентської Молоді в Сяноці в 1917 році.
Стоять зправа: Е. Гавриляк, Устіянівський, А. Куземчак, Т. Грех, О. Венгринович, Ст. Ядловський, Ю. Тарнович; сидять: З. Матіаш, Н. Голейко, Ганківський, М. Старух, Семчишин; у долі зправа: М. Венгринович, Олександр Лукасевич (загинув при УГА), Р. Косовоцький, М. Голейко та Грех (молодший).

і потрібного знання. Як довго радник Василь Яворський був здоровий і місцева громада була велика, так довго Новий Санч все мав за собою велику притягаючу силу. Сьогодні Новосандецька Громада вже дуже мала; церква і бурса — це все, чим живе місцева громада. В Новому Санчі на-

ходиться власна українська реальність і організована Філія „Просвіти“, в Мушині реальність „Взаємної Помочі“, в Горлицях існує велика бурса, кружок УПТ (Українського Педагогічного Товариства) і філія „Сільського Господаря“.

Важне місце займає Філія „Просвіти“ в Krakovі. Вона основана тоді, як адм. влада розв'язала місцеву читальню з вибухом українського здвигу. Філія мала передати працю читальні, себто дати можливість українському населенню Krakova сходитися й вести певного рода клубове життя. Та згодом стали нарости нові завдання, першусього у відношенні до студентської молоді, що найшлася в Krakові у більшій скількості. Далі у відношенню до всеукраїнської еміграції, як також до заточенців, які найшлися на полосі краківського воєвідства. Ale Філія, кромі зборів, проб до різних свят і днів „Просвіти“, Української Культури, Шевченка, Франка — не в силі багато зробити. Рівно ж і діяльність УПТ. — крім ведення курсів української мови — збірок на Рідну Школу — та висилання дітей на вакаційні оселі Союзом Українок — під іншими оглядами обмежена. Уальному ході подій бачимо, що Лемківщина мимо всого вкривається сіткою читалень „Просвіти“, населення радо вписується в члени новозаснованих місцевих кооператив, закладає Кружки „Рідної Школи“, пожарні дружини „Луги;“ ці нові культурно-освітні установи організаційної сіти переливають свій корисний вплив на інші сусідні лемківські оселі, що також скорою ходою освідомлюються.

Для приміру згадаємо ще таку подію: На горінньому кінці села Риманівської Завадки (Риманівщина) у присілку Абрамова побудувало міс-

КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ ФІЛІЙ ТОВАРИСТВА
„ПРОСВІТА“ У 1931—1932 РР.

Організаційний осередок (філії)	Рік діяльності:	Число членів:	Майно філії:	Уладжено днів, акад. конц.	Число читальень	Кількість книжок	Касовий оборот	Прихід	Розхід	Генеральний гурток	Мандрина бібліотека	Кооператив	Замітки:
Днів	1931	44	4,000 зл.	так	11	?	—	—	—	—	—	1	—
Краків	1931	48	1,000 "	так	—	365	?	?	?	6	—	—	—
Новий Санч	1931	37	?	—	16	612	—	—	—	—	—	—	—
Сянік	1931	72	—	так	7	905	—	—	6	—	2	—	—

цеве населення школу та домагалося приділення рідних українських учителів — однаке безуспішно. Тоді свідомі Лемки запросили в порозумінню з Кружком „Рідної Школи“ в Сяноці рідних учителів. Перший рідношкільний учитель на Лемківщині, з'окрема в Абрамовій був *Петро Ікалович*, що прийшов там учителювати в 1928 р. та продовж одного року навчав дітей (тепер живе в Америці); по йому вчив *Володимир Кобів* до 1929/30, відтак Петро Стирпак. Це заразом перша українська „Рідна Школа“ на Лемківщині.

Багато причинився до піднесення культурно-освітнього рівня лемківського села *д-р Василь Блавацький*, адвокат в Сяноці, що муравлиною — безупинною працею з'єднав собі скоро лемківське село та організував сяніцькі, риманівські села, які скоро горнулися до нового кращого життя. Вистає згадати, що в 1927 р. село Вислочок — а таких сіл багато! — може найменше свідоме між другими лемківськими селами — в часі приїзду *д-ра Блавацького* одноголосно приступило до засновання кооперативи, що відтак дала основу

читальні „Просвіта“, та „Лугові“. Сьогодні це село має гарну українську бібліотеку, працює над своїм освідомленням та успішно дає приклад іншим сусіднім селам — як Балутянка, оба Королики, Дошно, Волтушева.

Про давнє минуле Лемківщини, про її народнє лице — у повістевій виховній формі дав нам професор Іван Филипчак (родом з Лішні (Сяніччина) живе тепер у Самборі) багато цінних книжок, (гляди „Джерела і Література“) що вказують нам, як Лемки жили і змагалися за свої землі ще в княжих часах та що вдержало Лемків при життю до сучасної доби.

З'окрема до кращого зацікавлення самою Лемківщиною та її обставинами і життям причинився радник Франц Коковський. Він у безлічі своїх статей в українській пресі, в окремих книжках спопуляризував ім'я Лемківщини та її характер.

Головний Виділ Товариства „Просвіта“ у Львові виказав у всіх позиціях великий поступ. Це доказ живучості й зростаючої сили „Просвіти“. Головний Виділ працював не тільки у напрямі скріплювання та поглиблювання нашої організації, але й у напрямі її поширення. Тому особлившу увагу звернув на західні наші окраїни, а головно на Лемківщину, де організаційна сітка „Просвіти“ ще дуже слаба, а з другого боку особливі відносини на Лемківщині вимагають незвичайної дбайливості й опіки над цею областю. В тій цілі Головний Виділ покликав до життя 13. XII. 1932 р. окрему т. зв. „Лемківську комісію“.

Завдяки енергії й захопленню голови цеї Комісії розвинено живу акцію за збіркою книжок¹⁾ під гаслом: „Книжка на захід“. Акція найшла серед

¹⁾ Наш Прапор 1933 р. Ю. Т. „Всюку оставил м'я вси?“

українського громадянства, а головно серед наших установ і видавництв, велике зрозуміння і підтримку. Посипалися жертви в книжках, журналах та часописах, яких вартість дійшла до висоти приблизно 7 тисяч зл., а докуплено з власних фондів Комісії книжок вартості 800 зл. З тих книжок розіслано до 62 парохій по 18 книжок і 30 журналів, до 7 читалень бібліотеки, вартості по 150 зл., до 14 лемківських місцевостей мандрівні бібліотеки, кожна вартості по 250 зл., а крім цього через філію в Сяноці та одного лемківського діяча роздано 900 книжок. Незвичайно прихильно до цеї акції поставилися адміністрації майже всіх наших українських часописів, які зобов'язалися посылати продовж одного року даром 500 примірників. Рівно ж завдяки грошевій допомозі наших центральних установ і деяких приватних осіб Комісія змогла уділити 8 ученикам-Лемкам яворівської гімназії доразові підмоги, одну ученицю удержувала на курсі в Янчині, а 3 учениці в заводовій школі СС. Василіяноч у Львові.

Крім цього Комісія розвинула живу акцію за фаховим вишколом лемківської молоді на ремісників і купців, щоби вони овіяні патріотичним духом нашого ремісництва і купецтва стали з часом будителями і пionерами національно-громадського життя на Лемківщині. Успіхи цеї праці слідні. Зацікавлення до друкованого слова щораз більше, повстають нові читальні та зростає заінтересовання і вдяка для „Просвіти.“

Кількість діяльних читалень „Просвіти“ на Лемківщині в 1934 р.: повіт Новий Санч: 11 чит., Лісько: 47 чит., Березів: 13 чит., Сянік: 47 чит., Коросно: 2 чит., Ясло: 2 чит., Горлиці: 5 чит., разом 127 читалень „Провіти.“

Перша читальня „Просвіти“ основана в лемківськім селі Одрехова (Сяніччина) в 1892 р. Перші основуючі Збори тої читальні відбулися дня 14. XII. 1892 р. Читальня начала свою працю дня 19, II. 1893 р.

Кількість кооператив на Лемківщині, що належать до Ревізійного Союзу Українських Кооператив у 1934 р., в повіті Новий Санч: 15 кооп..

Господарський курс прикотарства в Полонній, улаштований заходом Кружка „Рідної Школи“ в Сяноці, від 22. XII. 1935 до 2. II. 1936 р. На світлині бачимо пронід Курсу і курсантки. Сидять зправа м-р Лев Букатинич, др. Степан Ванчицький, голова Кружка „Р. Ш.“ в Сяноці, п. Теофіля Малик, провідниця, Впр. о. Володимир Дубляниця та ініціатор Курсу Олекса Галущак.

Новий Торг: 2 кооп., Горлиці: 5 кооп., Ясло: 2 кооп., Коросно: 1 кооп., Сянік: 18 кооп., Березів: 3 кооп., Лісько: 35 кооп., разом: 81 кооператив. Першою кооперативою на Лемківщині до війни була кооператива „Народний Дім“ в Ліську, основана в 1909 р., по війні кооператива „Самопоміч“ основана в 1923 р. в Шляхецькій Добрі-Сяніччині.

**КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ
ЧИТАЛЕНЬ „ПРОСВІТИ“ НА ЛЕМКІВЩИНІ
у 1931-1932 рр.**

Організац. осередок (філії)	Рік заснування	Кількість читалень				Касовий оборот		Домів читалень	Вартість недвижимостей майна читальні
		Кількість читалень в районі філії	Кількість членів в читальнях	Аматорських гуртків	Уладжено академ. вистав. відчигів	Прихід	Розрах		
		зл.	зл.		зл.	зл.	зл.		
Динів	1932	13	600	6	6,19,17,2	894·64	705·61	5	22,000
Краків				б е з ч и т а л е н ь					
Новий Санч	1932	21	996	5	27,64,2	873·02	84·32	2	2,500
Сянік	1932	60	2454	45	4,58,95,	3,784·39	863·12	4	9,600

ВІДГОМІН ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЛЕМКІВЩИНІ.

Лемківщина,¹⁾ цей гарний кутик української землі, була перед війною так затуманена москово-фільством, і здавалось, що вона цілковито пропала для української ідеї. Виховувана від довгих літ різними несовісними агітаторами в москово-фільському дусі, усі надії своєї незавидної долі покладала на могучу Росію. Українці були на Лемківщині дуже слабо зорганізовані, тому й малій мали вплив на людей. Як де й вони старалися поширити свої часописи та книжки, противники усе знайшли спосіб спараліжувати їх вплив. При тім противники не перебирали у середниках і впоювали в несвідомий народ таку шалену ненависть не лише до української ідеї, але й до самої назви „Україна,“ що народові по нинішній день тяжко приходить отрястися від цього дурману!

Правда й те, що Українці зовсім, або дуже мало цікавилися Лемківчиною. Не старалися піznати цих своїх братів на заході, вплинути на них, виховати їх для української ідеї. Як мало цікавилася наша Галичина Лемківчиною, бачимо із того, що коли збирало українські землі до новоповсталої Української Республіки, за Лемківщину сказано дуже побіжно та неясно. Лемківщина була обса-

¹⁾ О. З. Флюнт: Літопис „Червоної Калини.“ 1932.

джена майже виключно московофільськими священиками й учителями. Українці боялися чомуусь поселювати між Лемками. Їх „відстрашувала“ лемківська „бесіда,“ далека віддалі від Східної Галичини та недоступність гір.

Було лише кілька діяльніших одиниць, як пок. Яворський в Новому Санчі, Марітчак в Яслі, та пок. о. Ф. Кісільовський в Грабі, які по своїм силам робили освідомлюючу роботу. Але цих робітників було замало. Тому виключний вплив на народ мали московофіли й вони закріпили в нім свої ідеї. Головною ідеєю було насаджування в селах Лемківщини російського православя, яке мало на меті розбити не лише українську церкву, але й нарід, та ще дужче закріпити нахил людей до всемогучого білого царя!

Прийшла світова війна. Поминувши велике спустошення, яке прийшло з нею, війна зліквідувала почасти московофільський нахил тутешніх людей. Спритні агітаціори, які всякими способами защіплювали й підтримували московофільство, благорозумно зникали з овиду. Їх учень, нарід, посуджений з державній зраді, опинився по австрійських островах смерти. Багато пішло з відступаючими російськими військами й розбрилося головно по Великій Україні. Там пізнали, що тамошній нарід й бесідою й звичаями той сам, що вони, та що Великороси, за яких вони себе тут почували, далекі й відмінні. Вони приглянулися повстанню Української Держави, деякі працювали в українських установах. Ба, деякі й боролися в українських арміях.

Цей рух мусів на них вплинути освідомлюючо, вернувши домів, принесли вони зміну своїх давніших московофільських поглядів. Також несо-

вісна робота москофільських проводирів в Росії відсунула їх від так захвалюваного ними „єдинства“ галицького народу з великоруським. Тих, що лишилися в дома, змінили до непізнання російські війська, між якими було багато Українців. Українські солдати, хоча й не дуже свідомі своєї відрubности, все ж таки відчували, що Лемки їм ближчі, як іх російські товариші. Їх єднала й бесіда і вдача. Навіть московські команданти робили різницю між Лемками та своїми солдатами. Вони впевняли Лемків, що вони „хахли“ такі, як ці „хахли“, які служать в іх арміях, що вони цілком відмінні від великоруських „кацапів“. Ці назви, на зазначення різниць між обома народами, лишилися тут до нині.

Ці „хахли“ вчили наших людей українських пісень, між якими пісня „Катерино, вража дочко, що ти учинила...“ довго ще співалася молодими Лемками. Вони радше приставали з нашими людьми, як зі своїми воєнними товаришами кацапами.

Цей вплив українських військових частин російських армій на Лемківщині, та освідомлення наших людей, що повернули з бувшої Росії, не могли не вплинути на те, що давні москофільські погляди Лемків маліли та слабли. Лемки стали цікавитися більше українським рухом й мали надію, що Українці ними більше займуться, як досі. Ці надії розвивалися, як світова війна добігала до кінця.

Заключення мира осереднimi державами з молодою Українською Республікою в Берестю літовськім, було вихідною точкою надій Лемків. В деяких селах Лемківщини відслужено з цеї нагоди урочисті Богослужіння при величавому здвизі народа. Лемки стали вірити, що нова держава

візьме бідну, знищену війною й забуту Лемківщину в свою опіку. І від цеї хвили Лемківщина задихується від найрізноманітніших поголосок, які, то збільшують її надії, то охолоджують її сподівання.

З кінцем жовтня 1918 р. дочулися Лемки, що цісар Карло видав маніфест, в якому обіцяє перевбудову Австрії на народні держави. Між іншими має повстати українська держава у Східній Галичині, та що кожний народ має вибрати Національну Раду, яка поставить свої жадання до дер-

Загальний вид на місто Сянік, від сторони Трепчі. У підніжжі міста пливє срібноолентяй Сян; його закрута біля малого Болоння.

жави. Дочулися, що Українці у Львові проголосили самостійну українську державу, обіймаючи цілу територію заселену Українцями, в тім і Лемківщину. І вже в першій половині листопада 1918 року розходиться по Лемківщині така „певна“ вістка, що українські війська заняли Львів, Стрий, Дрогобич, йдуть на поміч Лемківщині й угорським „Руснакам“, одні північною Угорщиною, другі від Сянока. Ця поголоска дуже характеристична для надій Лемків. Завдяки її, в одному селі — в ясьельському повіті, уформо-

вано щось в роді міліції, яка плянувала получитьсь з наступаючою українською армією.

Покладаючи надію на майбутню поміч, почалась на Лемківщині повінь віч, нарад та сходин, які відбувалися майже в кожному селі. Однаке ці наради використали старі агітатори, які знову з'явилися на Лемківщині. Вони бачучи теперішні симпатії народу до українського руху, порозуміли, що нарід, який по муках в Талергофах і в Росії слушно уважав їх за виновників його недолі, відвернеться від них. Тому взяли спрітно цей рух в свої руки. Зразу йшли спільно з Українцями та вдавали їх великих приятелів. Бо не могли наразі не йти з ними. Нарід чув про мозольну боротьбу Українців у Східній Галичині, побачив, що давній клич агітаторів, будьто Українці і Поляки то одно, це злобна їх видумка. А вкінці Українці розтягнули свою новоповсталу державу й на Лемківщину.

Віча почалися в Горлицькому повіті. На них жадано зразу, щоб не ділити нарід на партії, лиш одним фронтом йти до мети. І здавалося, що нарід покине стару дорогу й звернеться зовсім до української (держави) ідеї. Та не так склалося. Агітатори, видячи, що Українці на Лемківщині заслабі, та, що нема надії на зміцнення української держави, змінили фронт, — цілою силою стали нищити симпатії Лемків до української ідеї. І почали горнути до себе народ старою демагогією та новими кличами, що „Українці розбили Росію, що вони лиш про воко воюють з Поляками, що вони видали їх до Талергофів і т. п.“ Та щоб здавалося, що вони щось для народу роблять, кинули клич, що Лемківщина не може ніяким правом належати до Польщі.

З повені віч, варто згадати бодай дякі, щоб вказати, як московільські агітатори нищили сподівання Демків та іх симпатії до української ідеї.

Дня 17. листопада 1918 р. відбулося інформаційне віче в Святковій, на якому московільський агітатор, Собін, старався розбити народ, ділячи його на московілів і Українців. Коли зібрані

Лемківські господарі — свідки в процесі Бендасюва. Колдри і товаришів в 1914 р.

звернули йому увагу, що під теперішню пору — не порадно вносити роздор у народ, поіритований кричав, що „української держави — ані в Росії, ані в Галичині нема, бо усе населення вважає себе русским“. Та бачучи спротив, заповів головне віче в Гладишові, де сподіався, що там свою киринну роботу доведе до кінця. 27. XI. 1918 р. відбулося заповіджене віче в Гладишові, куди

Українці, Горлицького та Грибівського повітів, запросили листовно делегатів, щоб по можності як найбільше Українців узяло в нім участь. На жаль було це віче московофільською демонстрацією. В комітеті були й Українці, однаке їх не допущено до слова, а численні зібрані агіатори — різного покрою, по „словословіях“ своїх ідей, ухвалили резолюцію того покрою і змісту, що Лемківщина — не може належати до України лише до Великої Росії, то, що вона має вислати на мирові переговори свого делегата. В тій цілі мається в кожному селі вибрати по 5 членів, що у всіх справах мають відноситися до „Русскої Ради“ в Гладишеві. Повстала так звана: „Лемковская Республика“. По селах почалися вибори згаданих членів, які збиралі складки на поїздку делегата, що його і сама „Русская Рада“ не знала, куди висилати. Заряджено дальше вибір в кожній громаді т. зв. „сільського суду“ з 4. членів, які зложивши в церкві присягу, мали розсуджувати менші проступки громадян і т. д.

Польська влада толерувала зразу віча та зарядження „Русскої Ради“, бо була заслаба та неупорядкована, а до цього сподівалася, що боротьба Українців і московофілів — вийде її на добро. Однаке, вже в грудні 1918 р. Польща вже більше стає приглядатися та інтересуватися розполітикованою Лемківчиною, насилає своїх „легіонерів“ (так звано скарбову сторожу), присилає покликуючі карти до польського війська, жадає вибору різних комісій і т. і.

Міжним вертають полонені з Росії, що різними дорогами через Галичину добиваються домів. Багатьох з них були в українському війську, довше в нім служити не хотіли, лишень чимскорше вті-

кали домів, приносячи синьо-жовті відзнаки на шапках та найрізноманітніші вісті з перебігу українсько-польської війни.

Нарід дочувся дорогою через угорську Україну, що в Станиславові дня 3. січня 1919 р. проголошено злуки цілої австро-угорської України з Ве-

*Дуже гарна придорожня капличка
в селі Шляхотеський Вороблик.*

ликою Україною. Набрав знову надії, бо до злуки мала належати й Лемківщина, та що поміч молодої держави недалека.

Побачивши те, московофільські коріфеї (грецьке слово: провідники трагедії) стали розбиватися за тим, щоб Лемківщину приділено, покищо, до Чехо-Словаччини. По відbutтю тайних сходин „Русская Рада“ рішила вислати з цим бажанням депутатію

до Чехів. Про виїздку членів цеї ради ходили різні вісті: Чехи приняли Лемків під свою „високу руку“, як на це пристане Україна, закидали Лемкам байдужність до своєї власної держави. Ба, навіть сам головний делегат до Чех, о. Юрчакевич, признав, „що найліпше булоб, якби Лемки „соєдинилися“ з Українцями Східної Галичини“. Говорилося і таке, що Чехи склонні прилучити Лемківщину до своєї республіки, доки не відбудеться Росія! Таке жадання поставила „Русская Рада на вінах у Фльоринці, Брунарах коло Грибова, в Криниці та других місцевостях.

Польські часописи зняли з цього приводу крик, звертаючи увагу польської влади на цю роботу „roszczywych Starorusinów.“ В дописі з Нового Санча „Intrygi czesko-rosyjskie na Lemkowszczyźnie“ краківський Ill. Kurjer, представивши агітацію старо-русинів за прилученням Лемківщини до Чехо-Словацької Республіки, при помочі проголошення чеської влади, поширюваної під заголовком: „Hlas rusko-ho lidu“ та виданої по чеськи і українськи, жадає, щоб польська влада занялася цею агітацією, бо „jest rzeczą niesłuchaną, aby w państwie naszym spory najrozmaitszego rodzaju precliczków i czarnosiecińców bezkarnie grasowały po całym Podkarpaciu!“ На чолі старорусько-ческословачкої акції стояв посол до галицького сейму Курилович, нотар зі Сянока, адвокат з Мушини др. Гассай, який перебував як староруський муж довіря при чеській владі в Празі, бувший посол до угорського сейму — др. Ан. Бескид з Пряшева, редактор „Голоса Русского Народа“ в Пряшеві — Дмитро Вислоцький і др. Проклямація з 9. II. 1919 року заявляє в імені Лемків, що „від нині уважається Лемківщину як автономічну частину Чехо-Словацької

Республики". А пряшівський „Голос Русскаго Народа," орган „Карпата-Русской Народной Рады", в дописі з Лемківщини „самимъ рѣшительнимъ образомъ" протестує проти „дѣленея Карпатской Руси и требує на основанію права самоопредѣленія народнаго голосованія въ съверозападныхъ Карпатахъ на т. зв. Лемковщинѣ". Цей плян плебісциту зацікавив наших Лемків, однаке загал

Старинна церква в селі Мшана к. Дуклі; до війни душпастирював тут бл. п. о. Степан Тарнович.

дивувався, чому угорські Українці не жадають такого плебісциту на Чехо-Словакії. Вправді говорено тут про якесь прилучення угорської України до Великої України, та що українські війська заняли вже Мармарош-Сигот, Гомонну.. Однаке, це були лише вісті, які серед тодішніх часів не належали до рідкості ..

Міжцим лемківські делегати їздили по Чехах,

нараджувалися, торгували, пирували, а нарід годувався вістями, ждав та туманів...

А тимчасом польська влада закріплялася на Лемківщині. Пограничні села обсаджено зразу т. зв. „легіонерами“, та згодом скарбовими стражниками (зв. „фінансами“), що не лише мали стерегти кордону від перемитників, але пильно глядіти за агітацією, що звідтам напливала. Вислано також карні експедиції до сіл, в яких сиділи проводирі чеської орієнтації та за одним замахом її зліквідували.

Ще якийсь час ходили по селах Лемківщини глухі вісті, що Лемки будуть таки прилучені до чеської республіки. Ці вісти йшли з Америки, яка мала занятися долею Лемківщини.

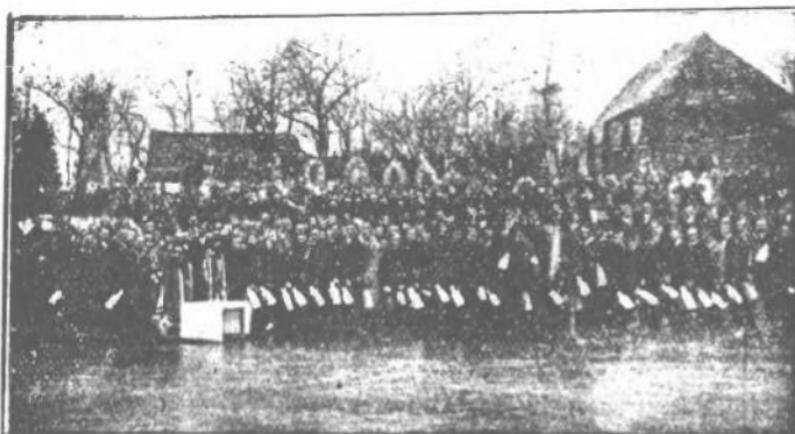
Тимчасом Українська Армія, виснажена в нерівних боях з большевиками, з Поляками, Мадярами, Ромунами, здесяtkувана тифом, без відповідної кількості оружжя, здана лише на свої власні сили, мусіла маліти та уступити вкінці за річку Збруч.

А в Східній Галичині польські полки йшли побідно вперед. Невдачу Лемки відчули та страстили всяку надію, якою перше жили, що Українці, заволодівши Східною Галичиною, упімнуться і за Лемків. Рівнож пропало сподівання, що Лемківщину прилучать до Чехо-Словаччини. Агітацію здушено, а проводирі чеської організації поховались...

В „Українському Скітальці“ Ліберець 1920 р. 4. ч. находимо цінні матеріали, написані Володимиром Виноградським під заголовком „З днів боротьби. Спомини листопадового перевороту в Балигороді і Ліську.“

Знову зі звіту Дра Михайла Фільца „З дороги

зі Закопаного до Львова", довідуємося, що в часі між 1. і 4. листопада 1918 р. прийшла з Нового Санча вістка, що там розоружили та інтернували Українців 10 полку піхоти, що заноситься на інтернування Українців у Закопанім. Старшини Українці були рішені здобути владу над 10. полком і містом, однаке внаслідок покутнього інформування — Поляки випередили Українців, розоружили їх та інтернували. Це сталося в ночі 1. листопада 1918 р.

Водосвята в Боську на ріці Вислік, в 1936 р.

Тоді інтерновано около 800 стрільців та 35 старшин. Але скоро їх випущено. Старшини, розійшлися широко по Лемківщині, щоб освідомлювати Лемків та інформувати їх про положення, яке тепер панує в східній частині краю.

У Сяноці взяли владу в свої руки Поляки. Загір'я находилося дні 7. листопада 1918 р. в українських руках, допущено до міліції Поляків і жіздів. Поляки творили зникому меншість (коліярі), а міліцію зорганізували соціальні-демократи.

Вкінці дуже також важні події „Окружного Комісаріату Вислока та Команьчі“.

Цей рух на Лемківщині, хоча не приніс сподіваних наслідків, мав цю добру сторону, що вона розрухалася та стратила багато з давнього упередження до української ідеї. Українські стремління та надії з часів великих днів — не пропали на дармо...

Нарід горнеться до української книжки та часопису, якого передше й не видів і не чув.

Це все спричинило, що Лемківщина — мимо православія — мимо невідрядних обставин, виходить на чисті води народнього відродження. Цей рух охопив цілу Лемківщину та немає сили, що його здержалаби...

*Ткацький варстат — коросна
в Команьчі, Сянік.
Св. Я. Фальковські.*

ЗАКАРПАТТЯ В ІСТОРИЧНОМУ СВІТЛІ.

Першу вістку про Закарпаття находимо з 889 р.. коли саме мадяри, відвічним шляхом слідами гунів і аварів (кочівничих, диких племен) примандрували з Азії, перейшли гори Бескиди і розтаборилися з великим трудом — це означає по угорськи: „мунка“ (Минкач-Мукачево). По сорокденньому відпочинку здобули столицю долішньої України¹) звану Унг. Однаке вождь українців, Ляборць протиставився уграм, загинув у битві з уграми над річкою, що й від його імені назвали: Ляборицею (ця назва задержалася до сьогодні).

Знову про саму передісторичну культуру Закарпаття вказує найновіша (з липня 1935 р.) цінна археологічна находка в селі *Оноківцях*, біля Ужгороду. Там нашли при копанні каналу для електричних проводів в каменоломі двацять передісторичних посудин. З них тільки п'ять збереглося в цілості. Вони є глиняні та без жадних прикрас. Знавці ствердили, що це похоронні урни. Їх вік оцінюють приблизно на чотири або й п'ять тисяч років. Сама находка дуже вартісна і взагалі перша цього роду на Закарпатті.

Закарпаття обнимає самі склони Карпат до півдня разом зі заходу зі Спішською Землею, Пряшівщиною та властивим Закарпаттям з містом Ужгородом.

¹⁾ Щепети Моравські: Sądecczyzna, Krakів, 1863.

Далеко на західній межі українських земель — поміж Польщею й Словаччиною, тягнеться вузьке пасмо гір геть аж до річки Попраду, заселене українцями Лемками. Від головного міста цеї округи — Пряшева називається ціла земля Пряшівською. Тепед вона з головним містом, Кошицями, належить до Східної Словаччини, в межах Чехословацької Республіки. В північній частині Пряшівщини, у Східніх Бескидах — в околиці, що має народну назву „Маковиці“, серед дуже гарної місцевости є невеличке місто Бардіїв над річкою Тополею. Разом із Пряшевом це найстарше місто не тільки на Пряшівщині, але на цілій Закарпатській Україні. У давнині, через Бардіїв вів дуже важний торговельний шлях, що лучив Україну й з'окрема Галичину зі Словаччиною, Угорщиною й далі з балканськими слов'янами, Італією (недаром селяни Прелук — Команеччина — найшли при роскопі дороги, старі римські монети) та іншими південно-европейськими краями. Ця дорога йшла з Бардієва через містечко Зборів, Дуклянський просмік на Коросно, Сянік і Перешибль. Крім того було ще кілька менших доріг, що з Галичини сходилися до Бардієва. Через Бардіїв до Галичини привозили з південної й західної Європи не тільки фабричні товарі, але також різноманітні мистецькі вироби, книжки, тканини, скло, переважно з німецьких та італійських міст, особливо з Венеції. З України на Угорщину й далі возили головно худобу, футра, олій, сіль. Через це бардіївський шлях мав першорядне значення в поширюванню південно-европейської культури й мистецтва на Україні.

Ціла Пряшівщина була заселена українцями ще в XI століттю, цебто 900 років тому. Пізніше

почали сюди приходити німецькі кольоністи, які осідали, найбільше по містах. Перша відомість про Пряшівщину, з'окрема про Бардіїв заховалася в галицько-волинському літописі з часів татарського погрому в 1241 р. Тоді галицький король Данило, втікаючи перед татарами „йшов із Угорщини до Польщі на Бардіїв“.

Саме місто чи пак оселя було вже з початку XIII. століття; бардіївська залізиста мінеральна вода, чи як селяни називають „квасна вода“, помічна на різні хороби, була відома вже в XIII. ст. а в другій половині XVII. ст. воду вже розвозили у пляшках. Були там також у старовину копальні золота й срібла. Вони існували в XIV-XV. ст., але через часті напади та війни згодом були закинені — кращі поклади відкрили в Срібній Землі. Тепер свідчить про них лише назва села Золоте (Золоте село, поле).

Найнеспокійніші часи для Пряшівщини припадають на XV. ст., коли тут постійно велися війни між угорськими та польськими королями. В роках 1393-1414 володарем Маковиці був подільський князь Федір Корятович, що прийшов на Закарпатську Україну з Камянця Подільського. Під кінець XVI. ст. і до року 1601. Маковиця була власністю волинського князя Івана Острозького, старшого сина знаменитого Константина Острозького. Коло Бардієва зберігся навіть пам'ятник, побудований Іваном Острозьким у 1590. році. Однаке найвища влада над Пряшівчиною все спочивала в руках угорського короля та угорської шляхти, для яких була байдужа доля чужого ім населення. Кращі часи настали лише тоді, як краєм володів повстанець Степан Бочкай (1604-1606), що „забезпечував населенню свободу ре-

лігії й обмежував сваволю королів чужої народності". Те саме підтверджували семигородські князі Ракоції, що володіли Пряшівчиною продовж цілого XVII. століття. Як відомо, Юрій Рокоцій (старший) вів переговори з гетьманом Богданом Хмельницьким і заключив із ним союз проти Польщі, також Юрій Ракоцій II. (молодший) у цій справі ходив походом до Галичини, де тоді перевували козацькі війська. Багато витерпіло населення Пряшівщини в 1820 р., в часі переходу московського війська, а в друге в роках 1848-1849, коли Москалі йшли допомагати австрійській короні проти угорського революційного руху та вкінці під час останньої війни в 1914-16 роках. В 1916 р. прилучено ціле Закарпаття до Чехословацької Республіки та в Пряшівчині знову настало вільніше життя.

Коли вже мова про Закарпаття, наведемо в закінченні коротко про українські землі по той бік Карпат, на самих гірських склонах, що висовується в мадярський низ. Це наше стародавнє Закарпаття. Наші предки, Лемки, у давній давнині заняли полудневі стоки Карпат, розбрилися ген — по українській низині та семигородській високорівні. Згодом витиснули їх відтіля волохи та мадяри, але з VI. століття починаючи, займають українці всю пісковикову смугу Карпат, від Попраду по Золоту Бистрицю.

I Київська і Галицько-Володимирська Держава розтягала свою владу й на Закарпаття, що звалося тоді коротко — Країною. В XIV. віці поширили українські князі межі Країни в глибину мадярської території, але з упадком Галицько-Волинської Держави, підпало Закарпаття під мадярську владу.

Ці землі, від найдавніших часів, в жорстокий спосіб використовувані, населення не може обігнатися від безнастанних драчок, тож заєдно маємо народні повстання на Закарпатті. Першим було державне повстання Петра Петровича, між 1310 та 1321 р.; відтак повстання кметів проти магнатів в 1336 році; — повстання „куруців“ під проводом Юрія Довжі проти шляхти в 1514 р. Здавив його Іван Заполій варварськими звірствами і жорстокостями. Довжу спалено — на пострах — живцем, 70 тисяч селян убито і 50 сіл спалено.

Черговим було повстання Івана Цісаря в 1631 р. проти панів на Потиссі; повстання Земплищини в 1687 р. — Раківця в 1703-1708 р. — опришків зі Земплещині в 1831 році, що дало тему до написання пісні:

„Над Татров са бліска“.

Останнім було криваве повстання в межиляборецькій окрузі, що почалося весною 1935 р., зі села Чертижнього і Габури.

Причиною тих своїх повстань було, або невдовolenня закарпатських Лемків та їх безвихідне положення, або — як це мало місце весною 1935 р. — рішаючим у повстанні був національно-політичний момент — „Ми хочемо тільки своє і доМагаємося прилучення до матірного пня“ — ось боляк, що від віковів червить закарпатського Лемка.

Забутою своїми була до часу революції в Австро Угорщині вітка українського народу на Закарпатті.

Здавалося, що вона утоне в мадярському морі; її інтелігенція або мадярофільська, або москофільська, зовсім не працювала над національним освідомленням, та політичним і культурним видвигненням своєго народу. Що більше! Від 1849 до 1918 р. не цікавилася долею своїх закарпатських

братів політична репрезентація української землі й Буковини, цього безперечного українського Піемонту до часу великої російської революції в 1917 р. (Др. М. Андrusяк: Гомін української державності й соборності на Закарпатті).

Самі українські галицько-буковинські політики, думаючи від початку світової війни про незалежну Україну, сепарували себе від своєго закарпатського „найменшого брата“. Боялися видвигнути жадання „Головної Української-Руської Ради“ у Львові та угорських Українців з 1849 р.

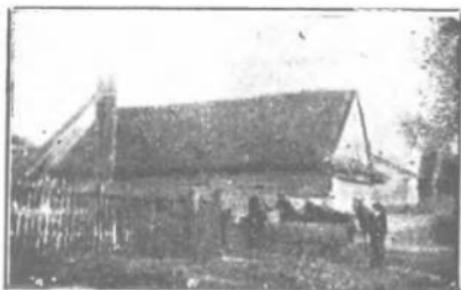
В 1849 р. вислали закарпатські українці до Львова свого делегата, що отверто заявив перед галицькими політиками з Головної Ради ось що: „Угорські Українці бажають, щоб від Угорщини були відділені й як у політичнім так й адміністраційнім згляді були прилучені до української частини Галичини“. Вони боялися цим оскорбити цісаря, і мадярів — цих найбільших катів і вішателів нашого народу.

У вступній статті часопису *Ukránia* — *Ukrán-Magyar kárcsolatok szemléje* (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), що почав виходити з початком 1916 р. в Будапешті, зазначено, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці південно-східних Карпат, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського(?) низу“. „*Ukránia*“ підчеркувала, що Мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах, і що він ніколи не утотожнює їх з українцями, отже виключає їх зовсім з поняття Українці“.¹⁾ Для відділення

¹⁾ Д. Дорошенко: Угорська Україна, Прага 1919, (ст. 26-27).

Закарпаття від Українців запровадив угорський уряд в часі світової війни латинку.

Серед таких обставин застав закарпатських українців розвал австро-угорської „тюрми народів“. Бубування української держави на Придніпрянщині й в Галичині не остало без впливу й на Закарпаття, як про це довідуємося з виданої ще в 1924 р. Видавництвом „Нова Громада“ у Відні — книжки Ортоскопа: „Державні змагання Прикарпатської України“.

*Господарські забудування на приходстві
в Риманівській Завадці.*

ЗАКІНЧЕННЯ.

У доповненню географічно-історичного начерку Карпатських Земель, як також для пожиточного виказання нашого минулого — щоб ми не оставили заодно іграшкою в невідповідних та необізнаних руках — приглянемося коротко на важніші місцевості, що находяться на просторі цілих Карпат.

Звернім увагу на хребет Карпат і на околиці, що межують безпосередно з цим хребтом, та тут бачимо велику подібність й рівність географічних назвищ наших осель і місцевостей.

Між джерелами Сяну й Унга лежить Ужок;¹⁾ поміж Солинкою та Сяном — майже на хребті Ростока, річкою Широкою (Черока) сходимо до Старині, рікою Ропою від Висової на північ і то по правій стороні тої ріки доходимо до оселі Пантна, що лежить на підніжжю між горою Дзямарою та Магурою. Тут на річці Ропі, оселі Устє Руське, Ропиця Руська свідчать, що так далеко сягало українське населення та над Ропою межувало з окремим народом під оглядом його мови та політичною принадлежністю. Подібні оселі Руська Поляна — між джерелами Солинки та Широкої — дальше Руський путь поміж джерелами Ляторчи та Любогірки — руський діл між

¹⁾ Др. І. Шараневич: Указатель до Картини земель перед й за Карпатами. Львів 1869.

Черемошем і Визом вказують на це, що Галицька Українська Земля межувала з неукраїнськими землями.²⁾ Не меншу вагу треба привязувати до „урочищ“ в горах Карпатах, що вказують на походи татар і других кочівничих народів через Карпати, саме: Татари, Козариська на захід від Татрів недалеко Дунайця й Раби, Татарівки в го-

Українське весілля на Лемківщині в селі Риманівська Завадка.
На ілюстрації бабимо 4. весільних дружбів з топірцями і заквітчаними капелюхами, молодицю з молодим та своїми 4. дружками, з вінками барвінку й кіток на голові, невісти у широких Фацеликах, по середині стоїть староста й сидить Впр. о. Михайло Жеплинський, місцевий парох, у долі „коровай“. Це дуже цінна і гарна світлина.

рах між Опором і Свічею (ріки на Бойківщині), Татарів над Прутом (Прутцем) і Печеніжин по правій стороні Прута (Гуцульщина), Татарка річка вливається до Сучави, Татарка річка до Бистриці

²⁾ Замітки з історичних джерел подаємо на це, щоб кожний читач зізнав, що історія — це святиня правди.

вище Цісної, Тартура урочисько і Татура поляна по лівому березі річки Цісної. Подібно як урочиська мають історичне значіння, так само назвища осель Пантна (Пута), по обох сторонах Карпат, вказують на старинні пути, що на них названа оселя находилася. Саме: Пантна на пути з Угорщини здовж ріки Ропи, поперек її східніх приток між горою Магурою та Дземарою, Путиля й Устє Путиля над притокою Черемоша, Путна на горах і вододілі між Бистрицею та Молдавою, де випливає Путна, притока Молдави.

З самих вершків гір Бескида випливає ріка Сян, Дністер, Стрий та Тиса — зглядно проти-положені цим рікам притоки Тиси.¹⁾ При цій горі, недалеко джерел Сяну і Дністра, що беруть початки в тих самих дубових лісах, стояла кріпость або город Собинь. І це наводить на такий самий город побіч джерел Прута — недалеко Чорної Гори — прозваний Городок і Манастир. Це вказує, що на пути з Угорщини до Галичини стояли монастири, в яких відпочивали в часі подорожей українські князі. І так бачимо короля Андрея на чолі свого війська, у переході через гори та на відпочинку в монастирі в Лелесові Також находимо князя Данила в дорозі з Угор до Українських Земель — в монастирі св. Богородиці в Синевідську на нічлігу (Бойківщина). Дальше урочища Городок і Манастир побіч джерел Прута, де Чорна Гора відмежовує джерела Прута і Тиси; дальнє урочище Замчище над Прутом, коло Делятина, Княждвір по правій стороні Прута; над

¹⁾ Польський історик Дlugosz пише: що на вершку Бескида стояв камінний граничний стовп з українським написом, поставлений кн. Львом, та означував в другій половині XV. століття границі між Угорщиною та українськими землями.

Сяном оселя Городок і Монастирець коло Ліська; на лівій стороні, недалеко гирла Сяну до Висли Гроджіско, над рікою Верещицею місто Городок (Ягайльонський), що тудою веде дорога зі Львова до Перемишля.

В Галичині находимо містечко Загір'я, коло Сяночка і Загір'я, коло Залізців; оселю Мочари, коло

Лемківські „гудаки“ — музиканти в селі Злоцьке.
Світлині Др. М. Дзерович.

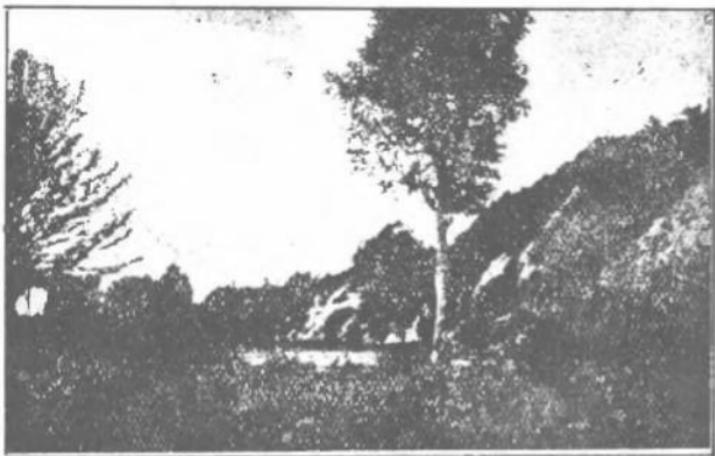
Долішніх Устрик і Мочари біля Риманова; гору Маківку в селі Синів біля Риманова; Романове Село в Збаражчині; село Мощаниця пов. Здолбунів (Волиць) і село Мощанець біля Яслиськ (Сяніччина); — село Чертеж к. Журавна і Чертеж коло Сяночка та Чертижне на Закарпаттю; село Ясель к. Яслиськ, Ясінь к. Устрик Долішн., Ясінка масьова і стецьова к. Турки, Ясениця сівчинська

к. Бірчи, Ясюнка к. Горлиць й Ясьонка к. Дуклі; таких і подібних сіл і місцевостей можна би сотки наводити.

Між Любачівкою і Ратою лежав у XV. століттю город Потилич. Сильна кріпость цього города находилася на вершку тих гір, але про дійсність цеї кріпости вже в XV. ст. лише передання заховалася. На горах коло Підгорець, на вододілі Буга й Стира находяться окопи давньої кріпости Плісниська. Над горішнім Стиром, поміж Стиром і Бугом і на притоках Буга, коло Оглядова лежить Монастирок і Підмонастирок; дальше на сході поміж Іквою та Серетом — Збручем находиться Вишгородок. В углі — закутині між рікою Дубно і Дністер стояла за часів короля Данила стариння деравляна церква. На тому місці князь Лев позволив будувати в 1292 р. величаву камінну церкву з вежею, та вона вже в 1295 р. була готова. Князь Лев полюбив це місце в монастирі св. Спаса й останні роки свого життя тут перебував. Однак сьогодні лише сліди вказують на давній монастир і церкву. На право від Старого Самбора знаходиться манастирець Созань. Всі ті монастири, вивіновані князем Львом у поля, ліси та ріжні ужитки, служили в XV. століттю до удержання Перемиського Епископства. Однаке, від часу як латинники приняли, — на основі дару в Медиці 1412 р. польського короля Ягайла — катедральну церкву св. Івана Предтечи, переселилися Перемиські Єпископи до Самбора і відтак звалися Самбірськими і Сяніцькими Владиками. Отже ще за життя Ягайла, бо вже в 1422 р. Перемиські Єпископи і крилошани перебувають в Самборі.

Врешті в XV. і XVI. століттю, як польське правительство зажадало від греко-католицьких

Церков правних доказів їх посілостей та земних маєтностей — предложено грамоти Льва, історично доказані та правдиві, що наглядно виказують і доказують майно української греко-католицької Перемиської Єпископії. Ці грамоти підпорядковують монастир Созань і Лаврів — Спаському монастиреві, та майно і доходи тих монастирів віддають ігumenам монастирів і Єпископам,

*Лемківський краєвид над рікою Вислоком у Синеві к. Риманова.
(За Яном, коло Сороканича).*

що називають себе Самбірськими, Сяніцькими і Перемиськими; (безперечно, тут треба розуміти одного Єпископа, що досі зветься Перемиським, Самбірським і Сяніцьким Єпископом).

Дальше у підніжжя Карпат бачимо Монастирець — проти гирла Верещиці, Монастир і Монастирська Лука по лівій стороні Дністра нижче Копорця, над річкою Ратою в долині стояв монастир св. Петра, що про його ще сьогодні пере-

казує місцеве населення; та Монастирець біля гирла ріки Свічи (Бойківщини).

Слідом істориків находимо Пятки, коло Ропиць в 1268 р., як місце воєн між Україною й Польщею, де Галицька Держава сходилася з неукраїнськими землями, або щонайменше зі землями, що до іншого народа і держави належали.

Назвища осель Ростока і Ростоки бачимо в Галичині — і то від Санча аж по Куті (Гуцульщина); отож ще один доказ, що в горах — цебто у Карпатах і на Лемківщині жили такі самі люди, що й на других українських землях, та що від найдавніших часів Український Нарід був між собою в тісному звязку, без огляду на деякі мовні різниці відносно самої говірки чи лемківської чи бойківської, або хочби гуцульської — як також без огляду чи в горах, чи на долах, або таки на Поділлю й Покуттю, бо ці всі вітки разом творили та творять великий Український Нарід.

Назвища Ростоки відповідають назвища осель: Розлуче, коло Турки — Розлучки коло Долини, Розділе коло Горлиць і Бояні. Дуже часто повторюються назвища: Завада, Завадка (26 осель), між цими Завадка Риманівська, Завадка Морогівська, Завадка к. Борині, Завадка к. Вільшаниці, Завадів, Завадівка (7 осель), Завале, Завалів (4 оселі) — Перекіп коло Мельца, Перекопана коло Снятиня (Покуття), Присік к. Сянока — вказують на штучні перекопи в цих місцях. Кромі цих часто повторюються оселі: Старе Село, Старе Місто, Старина, Сторожа, Сторожівка, Новесело, Новемісто, Новавесь, Воля, Вілька (Вулька), Кут — по часті як присілки. Назвище осель „Воля“ в українській частині Галичини — рівнозначне з частим прізвищам присілків „Посади“. Натомісъ

назвище оселі „Дивін“ коло Божні, Звенигород (3), Білобожниця (коло Чорткова-Поділля) вказують на походження з часів передхристиянських.

На цьому закінчуємо цей короткий географічний начерк з цим, що його навели ми, щоб виказати,

Цигани над рікою Вислоком у селі Синів к. Риманова.
Найбільше циганів живе в селі Суров. Поляни, Суровиця, Вислічок, Сторожі та других селах. Вони займаються ковальством, багато з них „гудачить“ і товчиться по цілому світі; люблять кочівничче життя.

що українське знам'я в Карпатах лишилося в цілості з цих і давніх часів та в цілості задержалося до сучасної пори, та, що ще в давнині був такий один чинник, що спричинував цю схожість, подобенство і тотожність наведених місцевостей.

Та — цим чинником не міг бути ніхто інший, лише великий Український Нарід — і хоч він передержав багато різних політичних перемін, однаке не змінив ані свого місця побуту ані навіть характеру місцевостей, бо ж Український Нарід — чи це буде окремо як його невідрубна частина Лемко — чи Бойко — чи Гуцул — тісно прив'язаний до своєї землі, з'окрема до українських — з діда прадіда Карпат.

„Сигота”, панцирняний хрест над Вислоком в Синеві к. Риманова.

ПОАЗБУЧНИЙ СПИСОК МІСЦЕВОСТЕЙ.

Абрамова (присілок)	Близянка
Андреївка	Бліхнарка
Андрушківці	Богуша
Балигород	Бодаки
Бальниця	Боднарка
Балутянка	Бонарівка
Баниця	Борівниця
Барвінок ✓	Бортне
Барич	Босько ✓
Баричка	Бохня
Бахір	Брезова
Бахлава	Брунари вижні
Безмігова	Брунари нижні
Белхівка	Буківсько ✓
Береги долішні	Букова
Березів	Бяла
Береска	Ванівка
Березниця нижня	Ванькова
Березовець	Вапенне
Бережки	Вара
Березниця вижна	Вафка
Берест	Великополе
Биківці	Вернеївка ✓
Біла Вода	Весела
Білична	Вигнанка
Більцарева	Видрна
Білянка	' <u>Вислік вижній</u>

Вислік нижній

Вислочок ✓	Глиниці
Висова ✓	Гломча
Височани	Глудно
Вишоватка	Голучків
Віжомля	Горлиці
Військо	Гочев
Вілька	Граб
Вільхова	Грабівниця
Вірхня	Грибів
Вірхомля велика	Грозьова
Вірхомля мала	Гузелі
Войкова	Гумниська
Волиця ✓	Гута крампська
Волковия	Гута полянська
Воловець	Гольцова
Володжа	Дальова ✓
Волосате (на межі)	Дарів ✓
Волтушева	Дверник
Воля вижня ✓	Дзюрдзів
Воля горянська	Дидьова
Воля матіяшова	Дидня
Воля мигова ✓	Динів ✓
Воля нижня ✓	Добра шляхотська
Воля петрова ✓	Долини
Воля постолова	Должиця ✓
Воля цеклинська	Дошиця
Вороблик королів.✓	Дошно
Вороблик шляхот.✓	Дубрівка ✓
Галбів	Дубрівка польська
Гамри	Дубрівка руська
Ганьчова	Дуброва ✓
Гвоздянка	Дудинці
Гирова	Дукля ✓
Гладишів	Душатин
	Жарнова

Ждиня	Клопітниця
Жегестів	Команьча ✓
Жерденка	Конечна
Жерденка вижня	Королева руська
Жерденка нижня	Королик волоський
Жидівське	Королик польський
Заболотці	Коросно ✓
Завадка ✓	Корчин
Завадка морохів.	Костарівці
Завадка риманів.✓	Котань
Завої	Котів
Загіре ✓	Крампна
Загочеве	Красна
Загутинь	Кремяна
Задвіре	Криве
Залуж	Крижівка
Заршин	Криниця
Заславе	Куляшне ✓
Затварниця	Кунькова
Збоїська	Лабова
Зіндранова	Лабовець
Злоцьке	Лази
Зубенсько	Лелюхів
Зубрик	Липовець
Йодлівка	Лісько ✓
Ізби	Лішини
Іздебки	Ліщовате
Кальниця	Лішна
Камяна	Лодина
Камянка	Лопінка
Канчуга	Лосє
Карликів	Лубна
Квятонь	Луг
Кінське	Лукавиця
Климківка	Лукове

Маластів	Ольховець
Манастир	Опарівка
Манів	Павлокома
Марківці	Пакошівка
Матієва	Пантна
Маціна велика	Пельня
Межибрід	Перегримка
Милик	Передільниця
Мисцева	Перунка
Мичківці	Писарівці
Мокре	Поворозник
Монастирець	Полонна
Морохів	Поляни мисцові
Мощанець ✓	Поляни сировичні ✓
Мохначка вижня	Полянка
Мохначка нижня	Полянчик
Мочари	Поріче (присілок)
Мриголод	Поруби
Мхава	Посада гор. риман.
Мшанна	Посада яслиська
Мушина	Прегонина
Мушинка	Прелуки ✓
Надоляни	Прибишів ✓
Небилець	Присліп
Невістка	Прусік ✓
Незнайова	Пстружне
Новавесь	Пулави ✓
Новий Санд ✓	Радошиці ✓
Новиця	Радоцина
Новосільці-Гневовош	Райське
Обарим	Ратнавиця
Одрехова ✓	Репедъ ✓
Ожанна	Регетів
Ольшаниця	Рибне
Ольхівці	Рибник

Риманів ✓	Солотвини
Рихвальд	Стежниця
Рівне	Стефкова
Ріпник	Сторожі велики
Роги	Сторожі малі
Розділе	Страхотина
Ропа	Стрвяжик
Ропиця руська	Ступниця
Ропянка	Суковате
Ростайне	Суровиця ✓
Ростока велика ✓	Сянік ✓
Рудавка риманів. ✓	Сянічок ✓
Рудавка яслиська ✓	Тарнава
Ряшів	Тарнавка ✓
Свіржова руська	Тарнів
Святківка	Терка
Святкова	Терстяна
Селиська	Тилич
Семушова	Тилява
Сенькова Воля ✓	Тирява волоська
Середнє Велике	Тирява сільна
Середнє Мале	Тисова
Середнє Село	Тиханя
Синів	Токарня ✓
Сквіртне	Трепча
Слобідна	Туринсько
Смерек	Угрин
Смереків	Улюч
Смерековець	Усте руське
Смеречна	Фаліївка
Смільник ✓	Фльоринка
Снітниця	Фолюш
Согорів горішний	Ходорівка
Согорів долішний	Царинське
Солинка	Цеклин

Цергова	Яблониця польська
Чашин	Яблониця руська
Черемха	Явірки
Чертеж	Явірник ✓
Чертижне	Явіре
Чистогорб✓	Ялин
Чорна Вода	Ясель
Чорне	Ясенів
Чорноріки	Ясло ✓
Шимбарк	Яслиська
Шкляри	Ястрябик
Шляхтова	Ясюнка
Щавне ✓	Ясьонка
Щавник	Яшкова
Щавниця	Ячмир
Юрівці	

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА.

Головніші наукові джерела до історії Лемківщини,
до яких цікавіших спрямовую, находимо:

- М. Грушевський: Історія України-Руси. Т. I. II.
IV. V. VI.
- М. Грушевський: Матеріали до історії суспільно-
політичних й економічних відносин Західної
України. Львів 1906.
- М. Грушевський: Джерела до історії України-Руси.
1895-1910.
- Проф. Д. Дорошенко: Нарис Історії України. Т. I.
Варшава 1932. Накладом Українського Наук.
Інституту.
- Др. Іван Крипякевич: З історії Гуцульщини. Львів
1929.
- Др. Іван Крипякевич: Туристика і Краєзнавство.
Ч. I. Лютень 1925 р.
Ч. II. Мандрівки Якова Головацького 1832-
-1840.
- Др. Іван Крипякевич: Всесвітня історія. (Київ
1918.)
- Др. Іван Крипякевич: Коротка Історія України.
Київ „Вернігора“.
- Др. Мирон Кордуба: Західне пограниче Галицької
Держави між Карпатами та долішним Сяном.
Записки Н. Т. ім. Ш. Львів.
- Іван Кревецький: Галичина в другій половині
XVIII ст. Львів 1909.

- Іван Е. Левицький: Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в роках 1772-1800 і розвій русько-народнього шкільництва в рр. 1801-1820. Львів 1903.
- Др. Ярослав Пастернак: Коротка археологія Західно-Українських Земель. Відбитка Богословії у Львові 1932.
- Проф. І. Зілинський: Проба упорядковання українських говорів. Відбитка Львів 1914.
- Верхрацький: Про говор галицьких Лемків. Львів 1902.
- А. Княжинський: Межі Бойківщини. Літопис Бойківщини. Рік 1. Самбір 1931.
- П. Голубовський: Печеніги, Торки і Половці до приходу татар. Київ 1884.
- Добрянський: Історія Перемиської Епархії.
- І. Франко: Історія панщини.
- Микола Голубець: Велика Історія України. Львів 1935.
- Ізидор Шараневич: Історія Галицко-Володимирської Руси. Львів 1863.
- Д. Зубрицький: Історія Галицького княжества. Т. III.
- Іван Петрович Прислопський: Сандецька Русь. Львів 1893.
- В. О. Щавинський: Хрещення Руси. Львів 1888.
- о. Михайло Криницький: Мушина п. Пилич. Збірник Зборовського. Віденський 1853.
- А. І. Торонський: Лемки. Зоря Галицька — як альбом. Львів 1860.
- О. Др. М. Маланяк: Зерна Горушички изъ древа жизни Н. Д. М., Камянин; Перемишль 1910.
- Проф. Др. Т. Мишковський: Югозападная этнограф. границя Гал. Руси. Науч. Літер. Збірник Гал. русь. Матиці. Т. VIII. Львів 1934.

- Др. М. Я. Ладижинський:** Сянок и его окрестности.
Збірник Гал. русь. Матиці. Львів 1930, 1934.
- Астряб М.:** Кôлько слôвъ о лемкôвской бесѣдѣ,
Учитель 1871. ч. 43-51.
- Хиляк Волод. Іgn.:** Свадебный звычаи у Лемкôвъ.
Збірник Гал. русь. Матиці. 1871. ст. 4-29.
- Я. Пастернак:** Ruské Karpaty w archeologii. Прага 1928.
- Д. Зубрицький:** Gränzen zwischen der russinischen und polnischen Nation in Galizien. **Львів** 1849.
- Др. I. Пелеш:** Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Віденъ 1878. Т. I., 1880 Т. II.
- Брох:** Studien von der slovakisch — kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn. Християнія 1897-1899.
- I. Гусек:** Národopismá hranice mezi Slováky a Karpatorusy. Братислава 1925.
- Губер:** Ludwik der I. von der Ungarn und die Ungarischen Vasalländer. (Archiv. für österr. Geschichte LXVI).
- Кс. В. Сарна:** Opis powiatu jasielskiego. Opis powiatu krośnieńskiego. Przegląd katolicki. 1898.
- Др. П. Домбковски:** Stosunki narodowościowe ziemi Sanockiej w XV. stuleciu. **Львів** 1921.
- Др. П. Домбковски:** Stosunki kościelne ziemi sanockiej w XV. stuleciu. Перемишль 1922.
- Др. П. Домбковски:** Szlice z życia szlachty sanockiej w XV. stuleciu. **Львів** 1923.
- Др. П. Домбковски:** Zemsta, okup i pokora na Rusi halickiej w wieku XV. i pierwszej połowie wieku XVI. **Львів** 1898.
- Д. П. Домбковски:** Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełzkiego. **Львів** 1921.

- Кутшеба:** Handel Krakowa w wiekach średnich.
Kraków 1903.
- Лозінські Бр.:** Galicjana. Kilka obrazków z pierwotnych lat historji galickiej. Львів 1872.
- В. Лозінські:** Prawem i lewem. Львів 1903.
- Левіцькі А.:** Zarys historji Polski i krajów ruskich z nią połączonych. Kraków 1884.
- О. Бальцер:** Historja ustroju Austryi w zarysie. Львів 1908.
- О. Бальцер:** Materjały historyczne. Т. I. Львів 1861.
- Вацл. А. Мацейовський:** Pierwotne dzieje Polski i Litwy. Варшава 1846.
- Вл. Кухарський:** Sanok i Sanocka Ziemia w dobie Piastów i Jagiełłów. Львів 1906.
- Прохаска:** W sprawach zajęcia Rusi przez Kazimierza W. T. VI. 1892.
- И. Суліш:** Przywileje wsi Odrzechowy. Сянік 1909.
- I. Сиганський:** Historja Nowego Sącza. Львів 1901.
- Щенсни Моравський:** Sądecczyzna. Kraków 1863.
- Жлг. Гльогер:** Geografja historyczna dawnej Polski. Kraków 1900.
- Прохаска:** Dokument graniczny czerwono - ruski. (Kwart. hist. Т. XIV. 1900).
- Вл. Абрагам:** Powstanie organizacji kościoła Jaciń. na Rusi. Т. I. Львів 1904.
- Самолевіч Я.:** Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425-1552. Львів 1903.
- Стенчинський М. Б.:** Okolice Galicji. Львів 1847.
- Чоловський А. Др.:** Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej. Львів 1892.
- Людвік Кубаля:** Szkice historyczne. Серія 1-2.
- Северин Удзеля:** Ziemia Lemkowska przedpółwieczem. Львів 1934.
- Ян Фальковський — В. Пашницький:** Na pograniczu lemkowski-bojkowskim. Львів 1935.

Ян Фальковскі: Село Волосате, Ліського повіту, Самбір 1935.

I. Шемлей: Z badań nad gwarą lemkońską. Lud Słowiński. T. III. і відбитка. Kraków 1934.

**A. Бер: Die erste Theilung Polens. Віденсь 1873.
Іван Бугера: Українське весілля на Лемківщині. Львів 1936 р.**

Ероним Анонім: Польський патріот. (1872).

" " Руска доля. (1880).

" " Шубеничний верх (1883).

" " Воды в Выссовъ (1892).

Іван Филипчак: (й Іван Зубенко 1 книжка):

" " 1. Княгиня Романова. Коломия 1927.

" " 2. За Сян! Коломия 1928.

" " 3. Будівничий Держави. Самбір 1935.

" " 4. Іванко Берладник. Самбір 1936.

" " 5. Дмитро Дет'ко. Львів 1935.

" " 6. Бутовичі. 1936.

Володимир Калина: Курінь Смерти УСС, спогади старшини. Львів 1936.

„Руслан,” щоденник. Рік вид. XVII, 281, 2, 3, 4 ч.

„Наш Лемко,” Рік 1934, 1935, 1936, Львів.

„Золотий Колос,” Календар на 1935 р. Львів 1935.

„Українське Юнацтво,” рік 1935. Львів.

„Новий Час,” річник 1934/35. Львів.

„Народня Справа,” річник 1933/34/35. Львів.

„Життя й Знання” ч.: 7-8. (70-71.) Львів 1933.

„Перша Лемківська Читанка”. Львів 1934.

Літопис „Червоної Калини”. Львів 1932.

„Наш Пропор” ч.: 3, 7, 28, 30. Львів 1933.

Др. Фр. Краус: Südslaven. Віденсь 1885.

Гльоґер: Obchody weselne. Kraków 1869.

ЗМІСТ:

	Сторінки
Передмова	1— 8
Західні Карпатські Землі. Що таке Лемківщина	9— 16
Короткий географічний огляд Лемківщини	17— 39
Економічні обставини Лемківщини	40— 48
Географічний список лемківських місцевостей	49— 51
Праісторія Карпатських Земель	52— 64
Княжі часи	65— 82
Українська границя від заходу	83— 87
Карпатські Землі за Казимира Великого	88— 98
Королівські привілеї	99— 102
Пограничні Карпатські оселі	103—135
Панщиняні часи та початок шкільництва	136—146
Лемківщина в часі Богдана Хмельницького	147—156
Початки релігійного і національного відродження Карпатських Окраїн	157—167
Перехід Галичини разом з Лемківщиною під Австрію	168—169
Поділ Галичини	170—174
Лемківська велика еміграція	175—187
Визначні лемківські діячі	188—200
Світова війна 1914-1918 рік	201—219
Лемки в народньому зриї	220—223
Діяльність „Просвіти“ на Лемківщині	224—245
Відгомін визвольних змагань на Лемківщині	246—258
Закарпаття в історичному світлі	259—265
Закінчення	266—274
Поазбучний список місцевостей	275—280
Джерела й література	281—285
Зміст	287

W. CHEKANSKY
69 Union St.
Auburn, N.Y. 13021

